

GÜCLÜ
İNSANLARIN
SEVGİSİ DƏ,
NİFRƏTİ DƏ
GÜCLÜ OLUR

Aqil

XOÇALIDAN

idi

R O M A N

AQIL

106940

O,
XOCALIDAN
İDİ

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Aqil. O, XOCALIDAN İDİ

Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2017, 144 səh., 1000 tiraj

Korrektor: Xuraman Musayeva

ISBN 978-9952-36-281-7

© Qanun Nəşriyyatı, 2017

© Aqil, 2017

Qanun Nəşriyyatı

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., 76

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212 42 37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az

www.fb.com/Qanunpublishing

Güclü insanların sevgisi də, nifrəti də güclü olur.

Soyuq fevral gecəsi onun bütün həyatını dəyişdi. Çiyinlərinə düşən yük yetkin insanın belə qaldıra bilməyəcəyi qədər ağır idi. Amma o dözdü, yaşadı, mübarizə apardı. İçindəki nifrət və kin onu cəhənnəmdən diri qayıtmağa, döyüslərdən sağ çıxmağa və bütün varlığına sahib olmuş qisas hissini ardınca qaçmağa vadar etdi.

Fonda səslənən asta caz sanki qulaqları sıgallayırdı. Əllinci illərin dəbində hazırlanmış bu kafə istirahət, görüş və ya sadəcə, vaxt keçirmək üçün olduqca münasib yer idi. Burada hər şey: masalar, stullar, hətta qapıdakı asılqan belə İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrü – sülhün yer üzünə təzəcə çökdüyü kasıb, amma sevincli illəri xatırladırdı. Bakıdakı bu cür kafələrin müştəriləri əsasən, “Qara qızıl” dalınca gəlmiş əcnəbilər idi. Və onlar bu gəlişləri ilə, müxtəlif mədəniyyətlərin kəsişməsində yerləşdiyindən onsuz da zəngin və rəngarəng mədəniyyətə malik Bakıya yeni mədəniyyət gətirmişdilər.

Əslində mənim qazancım belə kafələrdə vaxt keçirməyə imkan vermir. Onlar əcnəbi kontingent üçün nəzərdə tutulduğundan qiymətlərinə görə adi kafələrdən çox fərqlənir. Bu fərq sadəcə qiymətdə deyil, hər bir xırda elementdə özünü büruzə verir. Əgər adi kafədə sizə qulluq edən personalın üzündən şəxsi həyatındakı bütün problemlərini oxuyursunuzsa, bu kafədə xoşbəxt təbəssümə qərq olmuş mehriban simalar görürsünüz.

Mənim ara-sıra bu kafeyə gəlişimin səbəbi isə ingilis dili idi. Burada daima əcnəbilərlə, xüsusilə Qərbdən gəlmiş əcnəbilərlə rastlaşıb ünsiyyət yarada bilirdim ki, bu da mənim öyrənməkdə olduğum ingilis dilim üçün faydalı və əvəzsiz praktika idi. Hansısa bir əcnəbini bir fincan kofeyə qonaq edib onunla istədiyim mövzuda və istədiyim qədər söhbət edirdim. Hətta əksər hallarda xərcim yalnız bir fincan kofeyə çıxırdı, yerdə qalanını isə “nəzakətimə” qarşılıq olaraq onlar məni qonaq edirdilər.

Dilxor baxışlarım boş masaları, barmeni və bar stoluna dirsəklənib pivə qurtumlayaraq söhbət edən iki indu-

su seyr edib qarşımda oturub gülən gözlərlə mənə baxan həyat yoldaşımda dayandı.

– Gedək əzizim, deyəsən bu dəfə pulumuzu itirdik, – masanın üstündəki siqaret qutusunu və alışqanı götürərək dedim.

Mənim dilxor olmağımın səbəbi o idi ki, bugünkü gəlişimizdə ünsiyyət üçün münasib bir əcnəbi tapa bilməmişdim. İndus olduqlarını zənn etdiyim iki nəfər və məndən arxada bir az solda əyləşmiş qadından başqa bir adam yox idi.

– Bilirəm əzizim, böyük itkidir, amma möhkəm ol! – deyib, arvadım ağır itki ilə üzleşmiş bir adama təsəlli vermiş kimi əlimi sıxdı. Və bütün bunlar şiltaq bir təbəssümlə müşayiət olundu.

Özümü sındırmayıb ciddi görkəməmi saxlamağa çalışsam da, dodağım qaçdı.

– Bir dəqiqə, tələsmə, – bu dəfə yoldaşım tam ciddi səsləndi, – bəlkə o qadına yaxınlaşasan, əcnəbiyə oxşayır özü də təkdir, yəqin ki, darıxır.

Gözucu qadına baxdım. Açıq şabalıdı qısa saçları və ağ bənizi var idi. Əynindəki qara kostyum, bir-birinin üzərinə ingilis sayağı aşırılmış ayaqları, şax qaməti və masanın üstündəki telefona tərəf uzadılmış sağ əli onu işgüzar qadına oxşadırdı. Gözəl demək olmazdı, amma onda diqqət çəkən nə isə var idi. Duruşunda və ədallarında qətiyyət hiss olunurdu. Gün altında qızmış əşyadan ətrafa istilik dalğaları yayılan kimi, sanki bu qadından da ətrafa, özünə inam və əminlik dalğaları yayılırdı.

– Hə, deyəsən haqlısan.

– İrəli əzizim, bəlkə pulunu xilas edə bildin.

– Heç şübhən olmasın, mən pullarımı xilas edəcəyəm! Ayağa qalxıb qadının masasına yaxınlaşdım.

– Günaydın! – deyə onu, mükəmməllikdən uzaq olan ingilis dilində salamladım.

Qadın, fikirli şəkildə, divardan asılmış ağ-qara foto portretə baxırdı. Portretdə II Dünya Müharibəsi dövrünün zabiti əks olunmuşdu. Sözlərim qadını fikirlərindən ayırdı, gözlərini portretdən çəkib mənə baxdı. Onun baxışlarından, çağırılmamış qonaq olduğumu oxudum, amma bunu qulaq ardına vurub inamlı şəkildə davam etdim. – Sizə kofe təklif edə bilərəm?

Və heyranedici təbəssümlə (ən azından mənə elə gəlirdi ki, təbəssümüm heyranedicidir.) ona baxaraq cavabını gözlədim.

– Təşəkkür edirəm! – onun cavabı soyuq təbəssümlə müşayiət olundu. – Mənə göstərəcəyiniz ən böyük lütf təklüyümdən həzz almağıma imkan verməyiniz olardı.

Öz ingilis dilimin bərbad olmasına baxmayaraq, bu kafedə xərclədiyim pullar hesabına qarşımdakı adamın ingilis dilində nə qədər səlis danışmasını asanlıqla anlaya bilirdim. Və qadının dediyi bir cümlədən mənə aydın oldu ki, İngilis dili onun doğma dilidir. Belə bir ünsiyyət şansını isə əlimdən vermək istəmirdim.

– Yaxşı, – deyərək əllərimi təslim olan hərbiçilər kimi göyə qaldıraraq cavab verdim, – siz deyən olsun, amma bilin ki, sizin hesabınıza mən 50 000 manat, sizin pulla 10 dollar itirdim. – Bunu deyib yoldaşıma yaxınlaşdım və nümayişkarənə şəkildə 50 000 manatlıq əskinazı cibimdən çıxarıb masanın üstünə qoydum. – Bəli əzizim sən haqlı idin, qadın ünsiyyət üçün bütün qapıları bağlayıb möhkəmcə qıfıllayıb, – bu sözləri qəsdən qadının eşidəcəyi ton-da və ingilis dilində dedim. Gözümün ucu ilə isə qadını seyr edirdim və gülümsədiyini gördükdə ona tərəf döndüm. – Nə olub, nəyə gülürsünüz?! – qondarma əsəbiliklə dilləndim.

O, başını yırğalayaraq gülümsəməkdə davam etdi.

– Siz həmişə qadınlarla belə tanış olursunuz? – deyərək soruşdu.

– Əlbəttə ki, yox! Arsenalımda minlərlə variant var.

O yenə gülümsədi və mən yoldaşıma baxıb göz vurdum. Bu, qadından aldığı iki təbəssümün artıq uğur olmasına işarə idi.

– Ümid edirəm ki, sizinlə tanışlığa sərf olunan vaxt hədəf olmayacaq, – deyərək qadın yanındakı boş stula işarə etdi.

– Bilirsiniz nə haqda düşünürəm? – dilxor şəkildə əllərimi havada yelləyərək soruşdum.

– Xeyr, mən Nostradamus deyiləm, – deyərək qadın cavab verdi.

– Düşünürəm ki, bütün səylərimə baxmayaraq, qadın məntiqini başa düşməmişəm və düşə də bilməyəcəyəm.

– Buyurun əyləşin, xanımınızı da dəvət edin, – bir daha mənim sözlərimə gülərək bizi öz masasına dəvət etdi.

Biz onun masasına qoşulduqdan və rəsmi tanışlıq “mərasimini” bitirdikdən sonra soruşdu.

– Yaxşı, bəs nə üçün qadın məntiqini başa düşməyəcəyinizi zənn edirsiniz?

– Siz əvvəlcə mənim təklifimi rədd etdiniz, mən uduzduqdan sonra isə tanış olmaq qərarına gəldiniz. Bunu necə izah etmək olar?

– Yox, burada heç bir məntiq filan yoxdur, sadəcə belə alındı.

Əslində bütün bu “qadın məntiqi” filan hamısı uydurma idi, mən sadəcə zarafatla başlamaq və “uğurlu ünsiyyət qaydaları”na uyğun ilkin mərhələdə həmsöhbətimdən üç təbəssüm almaq istəyirdim. İnsan münasibətləri haqdakı biliklərimə əsasən tanışlıq zamanı ilk kontaktda opponentdən üç dəfə “bəli” və ya təbəssüm almaq tanışlığın uğurlu olmasına zəmanət idi.

– Yanınızda kifayət qədər yaraşılıq xanım olduğu halda mənimlə tanışlıq nəyinizə gərək idi?

– Sadəcə ingilis dilində danışmaq praktikasını üçün.

– Vəssalam!? – qadın təəccüblə soruşdu və deyəsən bir az da məyus olmuşdu.

Başımı razılıq əlaməti olaraq tərpətdim və onda qadın qısqançlığı yaratmaq üçün üzümə “məgər başqa bir şey də ola bilərdi ki?” ifadəsi verdim. Amma deyəsən mənim onda qısqançlıq yaratmaq cəhdim boş çıxdı, çünki heç bir reaksiya vermədən sadəcə:

– Dünyanın çox yerində olmuşam, amma belə maraqlı vəziyyətlə heç vaxt rastlaşmamışam, – dedi.

Bilmirəm bu onun məqsədi idi yoxsa yox, amma öz etinasızlığı ilə mənim kişilik qürurumu zədələdi və mən bunu bürüzə verməmək üçün söhbəti başqa məcraya yönəltmək qərarına gəldim.

– Divardakı fotoya baxıb fikrə getmişdiniz...

– Nostalgiya, – qadın yenə şəkllə baxıb fikrə getdi.

– Eşq macərəsi?

– Bəlkə də... Düzü heç özüm də dəqiq bilmirəm.

– Çox maraqlıdır... – mən qadını ürəyini açıb danışmağa sövq etmək istədim.

– Nədir maraqlı?

– Sizin kimi gənc bir qadının II Dünya Müharibəsini görmüş sevgilisi, əgər sağdırsa çox qoca olmalıdır. Məgər bu maraqlı deyil?

– II Dünya Müharibəsi deyil, Qarabağ müharibəsi və o sağ deyil.

– Çox təəssüf edirəm... – bir neçə saniyədən sonra özümə gəlib birtəhər dilləndim.

Araya ağır sükut çökdü. Məqsədim bir neçə dəqiqəlik rahat söhbət etmək idi, amma belə ağır başlanğıcdan sonra rahat söhbət etmək yəqin ki, müşkül məsələ olacaqdı.

Qadının gözlərində dərin kədər və nostalgiya var idi. Həlak olmuş döyüşçü və bu qadın arasındakı münasibətin sıradan bir münasibət olmadığı aydın idi.

– Bir söz soruşmaq olar? – deyə onu fikirlərindən ehtiyatla ayırdım.

– Əlbəttə, buyur, – deyəsən qadın mənim çətin vəziyyətə düşdüyümü duyub mənə kömək etmək üçün nisbətən şən səslə məni sual verməyə ruhlandırdı.

– Mənim üçün maraqlıdır, necə oldu ki, siz dostlaşdınız?

– Hə, bu həqiqətən də maraqlı idi... – deyə qadın yenə xəyallara dalıb cavab verdi və yəqin ki, vəziyyəti yenə çətinləşdirməmək üçün reallığa qayıdaraq daha şən səslə, – amma bu uzun söhbətdir, – dedi.

Qadının bu sözləri məndə daha çox maraqla oyatdı.

– Eybi yox, biz vaxtaşırı görüşüb söhbət edə bilərik, – dedim və tez əlavə etdim, – əlbəttə ki, siz istəsəniz.

Qadın yenə şəkllə baxdı və deyəsən, cavab verməyə tələsmirdi. Bir neçə saniyəlik pauzadan sonra qəfil ruhlanmış yazıçı həvəsi ilə mənə tərəf dönüb:

– Yaza bilərsiniz? – deyə soruşdu.

Məsələyə heç bir dəxli olmayan bu qəfil sual məni çaşdırdı, öncə nə cavab verəcəyimi bilmədim. Əslində sualı tam aydınlığı ilə anlamamışdım. Nəhayət, “hazır cavablıq” edərək:

– Ümumiyyətlə, mən universitet bitirmişəm və Azərbaycan dilində yazarkən səhvlərim o qədər də çox olmur, – deyə cavab verdim.

– Yox onu demirəm, roman deyirəm. Roman yaza bilərsinizmi?

Nəhayət, mən onu anladım. O mənim həlak olmuş döyüşçü dostu (və ya sevgilisi) haqda roman yazmağımı istəyirdi. Və biz qərara aldığımız ki, həftədə iki dəfə görüşək və o mənə öz dostu haqda danışsın.

I hissə

BALACA ŞEYTAN

Orta yaşlı polkovnik ayağa qalxdı.

– Sualı olan var? – deyə qarşısındakı uzun stol ətrafında əyləşmiş zabitləri gözdən keçirdi. Və hamının susduğunu görüb davam etdi. – Yaxşı, onda öz mövqələrinizə gedin və əməliyyata hazırlıq görün!

Əsl peşəkar zabitlər kimi polkovnik çox danışmağı sevmirdi. Stol ətrafındakı zabitlər asta-asta ayağa qalxıb otağı tərk etdilər. Saat 21:45 idi, lakin otağı tərk edən zabitlərin işi hələ bundan sonra başlayırdı. Səhər saat beş üçün geniş miqyaslı əməliyyat planlaşdırılmışdı və zabitlər öz mövqələrinə gedib hazırlıq görməli idilər. Bu, hərbiçi həyatı idi: çətin, əziyyətli, lakin maraqlı.

Köməkçisi ilə söhbət edən polkovnik – hərbi hissə komandiri otağı axırıncı tərk edib öz iş otağına yollandı. Otağa girib kəmərinə çıxardı və iş stolunun arxasına əyləşdi. İş stolu adlandırdığımız stol isə sadəcə məktəb partası idi. Otağı “bəzəyən mebel dəsti” məktəb mebeli idi və sadəcə polkovnikdən arxada bir az solda yerləşən kitab rəfindən, divar boyu düzülmüş bir neçə məktəbli stulundan və T

şəklində qoyulmuş iki partadan ibarət idi ki, onlar da polkovnikin iş stolu rolunu oynayırdı.

Polkovnik iş dəftərçəsini açıb qeydlərə göz gəzdirmək istəyirdi ki, qapı döyüldü.

– Hə... – o başını qaldırmadan cavab verdi.

Gənc bir kapitan ehtiyatla otağa daxil oldu.

– Bağışlayın cənab polkovnik, burada sizi görmək istəyən bir uşaq var, – kapitan müqəssir şəkildə gülümsəyərək bildirdi.

– Nə? – Polkovnik heç nə anlamayıb qaşlarını çataraq soruşdu.

– Bir uşaq sizinlə danışmaq istəyir.

– Nə danışmaq istəyir? – polkovnik təəccüblə soruşdu.

Elə bu an kapitanın qarşısında dayandığı qapı açıldı və kimsə içəri soxulmağa çalışdı, lakin kapitan onu geri itələdi:

– Olmaz! Dedim axı qapıda gözlə!

Balaca bir baş bir təhər qapının arasından içəri boylandı:

– Komandir, mən sizinlə danışmalıyam! Bu çox vacibdir! – səs ciyiltili, lakin qətiyyətli idi.

Kapitan onu bir təhər çölə itələyib qapını bağladı.

– Beş saatdan artıqdır ki, buradadır, – deyə kapitan yenə müqəssir şəkildə gülümsədi.

Uşaq polkovnikdə maraqlı oyatdı. Hərbi karyerasını Sovet İttifaqının Qızıl Ordusunda leytenant kimi başlayan polkovnik çox səyahət etmiş və çoxlu maraqlı şeylər görmüşdü. Dünya tarixini və milyonların taleyini dəyişmiş İttifaqın parçalanmasından sonra polkovnik vətəninə qayıtmış və təzə yaradılmış milli orduya qoşulmuşdu. Burada, formalaşmaqda olan gənc orduda, formalaşmış stabil Qızıl orduda olduğundan daha çox qəribəliklərlə rastlaşmışdır. Misal üçün, vaxtı ilə traktor sürücüsü olmuş tabor komandirləri.

– Yaxşı, qoy gəlsin.

Kapitan qapını açıb uşağı içəri çağırırdı.

– Gəl içəri!

Uşaq cəld otağa daxil oldu. Bu, dağınıq saçlı, arıq qara-buğdayı bir oğlan idi. Çox zəif görkəmi və nimdaş geyimi var idi. Uşağın sısqa və aciz görkəmi ilə heç bir ahəng təşkil etməyən gözləri var idi. Bu iri qara gözlərdə tükənməz enerji, mənəvi güc və yaşına uyğun olmayan qərribə bir ifadə var idi. Gözlər, adamı sahibinə hörmət etməyə vadar edirdi.

– Balaca şeytan! – deyə kapitan mızıldandı.

Oğlan vəhşi baxışlarla kapitanı süzdü. Polkovnikin təcürbəli gözləri bu iti və vəhşi baxışlarda güclü iradə əlamətlərini dərhal sezdi.

– Gəl otur! – deyərək polkovnik stullardan birini göstərdi.

Oğlan stula əyləşib nüfuzedic baxışlarla otağa göz gəzdirdi.

– Hə, de görək mənəmlə hansı vacib məsələ haqda danışmaq istəyirdin? – polkovnik gülümsəyərək qondarma ciddiliklə soruşdu.

– Mən döyüşmək istəyirəm! – deyə oğlan polkovnikin təbəssümünə və tonuna əhəmiyyət vermədən tam ciddi şəkildə bildirdi. – Erməni qoduqlarını qırmaq istəyirəm!

Bunu eşidən polkovnik ürəkdən güldü.

– Doğrudan...?!

– Mən zarafat eləmirəm! – oğlan qəzəblə çığırdı.

Onun parlaq gözlərindən yağan qəzəb və kin polkovnikə susmağa vadar etdi. Oğlana baxıb fikrə getdi və nəhayət bir neçə dəqiqədən sonra soruşdu:

– Niyə?

– Döyüşməliyəm, vəssalam! – oğlan, qaşlarını yaşına uyğun olmayan tərzdə çatıb dedi.

– Orası aydındır, bəs səbəbi nədir?

Oğlan gözlərini qarşı divarda məchul bir nöqtəyə zilləyib susdu. Bayaقدan ətrafa ildırım saçan qəzəbli qara gözləri daxili iztirabını bürüzə verdi. Tıxaca dönüb boğazını tutmuş qəhəri bir təhər udub titrək səslə,

– Onlar mənə ailəmi öldürüblər, – dedi.

Söhbətin bu qəfil dönüşü polkovnikə çaşdırdı, bayaقدan ciddiyyə almadığı bu balaca oğlanın belə bir dəlil gətirəcəyini gözləmədi. Sadəcə,

– Allah rəhmət eləsin! – deyib stolun üstündəki papiros qutusundan bir papiros çıxardı.

Yarı olmuş siqaretlə, sanki nə işə axtarırmış kimi külqabıdakı siqaret külünü eşələyərək nəhayət dilləndi.

– Ailəni itirməyin çox dəhşətli hadisədir, mən sənə başa düşürəm, amma sənənin döyüşməyinə ehtiyac yoxdur. Sənənin yerinə biz döyüşürük. Torpağını qorumaq, vətəninə xidmət etmək istəyirsənsə məktəbə get, oxu savadlı adam ol. Ölkəmizin gələcək taleyi savadlı adamların sayından asılı olacaq.

– Məktəblər savadlı uşaqlarla doludur! Mən döyüşməliyəm və döyüşəcəm də!

– Yox, mən sənə burada qalib döyüşməyə icazə verə bilmərəm.

– Niyə?! – oğlan qəzəblə bağırdı.

– Sən hələ uşaqsan... Qayıt evinizə.

– Mənə evim yoxdur, komandır. Sən mənə burda qalmağa, döyüşməyə icazə verməlisən!

Polkovnik başını yırğalayib telefonun dəstəyini qaldırdı.

– Növbətçi zabit, yanıma! – deyə əsəbi şəkildə, lakin asta tonla əmr etdi.

Qapı döyüldü və bayaq oğlanı gətirən kapitan içəri daxil oldu.

– Uşağı apar! – polkovnik əmr edib qarşısındakı iş dəftərçəsini vərəqləməyə başladı.

– Yox! Sən məni qova bilməzsən! – uşaq nifrətlə bağırdı.

Polkovnik onun səsində nə qəhər, nə də əsəb duydu, yalnız quru nifrət. Bu quru nifrət qeyri-iradi olaraq, onun canına qorxu saldı. Bu balaca vücutdan qorxması polkovnikin özünü də təəccübləndirdi.

– Gəl, balaca, gəl gedək, – deyə kapitan oğlanın qolundan tutub qapıya tərəf çəkdi.

– Əlini çək məndən! – oğlan çırpınaraq bağırdı.

Lakin o çırpındıqca kapitan daha da möhkəm tuturdu.

– Burax məni!

Polkovnik ürək ağrısından mənzərəni görməmək üçün başını aşağı salıb özünü dəftərdəki qeydlərlə məşğul etməyə çalışırdı. Əlbəttə ki, onun bu cəhdi əbəs idi. Oğlanın ah-naləsi qulağına biz kimi batır, ürəyini parça-parça edirdi. Lakin o, müharibələrdə formalaşmış peşəkar hərbiçi idi, özünü, istəmədiyi qərarlar verib onların icrasına nail olmağa vadar edə bilirdi. Hisslərlə deyil, soyuq ağılla davranmaq hərbiçilərin həm yaxşı, həm də pis cəhətləridir. Bir bölüyü xilas etmək üçün bir əsgəri ölümə vermək lazım olduqda hissələrə yer olmur, köməyə yalnız ağıl gəlir. Buna görə də hərbiçilər heç bir hissə malik olmayan, yalnız əmr icra edən “zombi” statusunu qazanmışlar.

Kapitanın qəfil çıxması polkovniki diksindirirdi. Oğlan əlini kəlbətin kimi sıxan əli dişləyirdi. Polkovnik ayağa qalxıb kapitanın köməyinə atıldı. Onları bir neçə addımlıq məsafə ayırmasına baxmayaraq, polkovnik yubandı. Oğlanın reaksiyası ildırım kimi iti oldu. Masanın üstündəki külqabını qapıb var gücü ilə kapitanın sifətinə çırpdı. Özünü yalnız zərbədən sonra yetirən polkovnik oğlanın qolundan yapışıb kənara tulladı.

– Başın xarab olub?!

Zərbə səlis və gözlənilməz olduğundan kapitanı yerə sərmişdi. Polkovnik ona kömək edib ayağa qaldırdı.

– Necəsən, yaxşısan?

– Bəli, bəli... – kapitan xəcalətindən başını qaldırmadan cavab verdi. Yanağından süzülən al qan çənəsindən kitelin yaxasına damırdı.

– Sən dəlisən?!

Oğlan döyüşə hazır vəziyyətdə dayanıb vəhşi baxışlarını polkovnikə zillədi.

– Məni geri qaytarsan səni öldürərəm!

Onun bunu edəcəyinə polkovnik qətiyyənlə şübhə etmirdi.

– Lənətə gələsən! – o deyilərək, cib dəsmalı ilə çənəsini silən kapitana tərəf döndü. – Əlini çək baxım.

Kapitanın sol gözüünün altında balaca, lakin dərin çarıq var idi.

– Tez ol get həkimə, yəqin ki, tikiş vurmaq lazım olacaq.

Kapitan deyilərək otaqdan çıxdı. Polkovnik isə dilxor şəkildə öz yerinə qayıdıb aylaşdı.

II hissə

YALNIZ ÖN XƏTT!

Kələ-kötür çöl yolunda yırgalanan maşının kuzovu beşik kimi onu yelləyib yuxuya verirdi. Bu vəziyyət onun çox xoşuna gəlirdi. Yarı yuxulu halda mürgü vuraraq uşaqlığına qayıda və gələcək planlarını götür-qoy edə bilirdi. Əslində gələcək haqda heç bir mürəkkəb planı yox idi. Bütün gələcəyini yalnız bir məqsəd üzərində qurmuşdu, ya düşməni tapıb öldürmək, ya da döyüş meydanında ölmək, vəssalam!

Kuzovu örtən çadırın üzərindəki, mərmii qəlpəsi ilə görüşdən xatirə qalmış dəlikdən batmaqda olan günəşə baxdı. Ön xəttə çatmaqlarına nə qədər vaxt qalması haqda düşündü və nəyəsə görə polkovnik yadına düşdü. "Yox, komandir, sən məni aldatma bilməzsən..." – deyərək gülümsədi. İlk görüşlərində polkovnik anladı ki, oğlandan asanlıqla yaxa qurtara bilməyəcək, buna görə də onu aldatmaq qərarına gəlmişdi. Düzdü, sonradan bu cəhdin də əbəs olmasını anladı.

İlk görüşlərindən bir həftə sonra oğlan qərargahdan çıxan polkovnikin yolunu kəsdi:

– Komandir, sən yalançısan! – əsəbdən titrəyən səslə bəyan etdi.

– Niyə? – polkovnik qondarma təəccüblə soruşdu.

Əslində oğlanın nədən danışdığını çox yaxşı bilirdi.

– Sən məni aldatdın! Ön xəttə göndərəcəyinə söz vermişdin, əvəzində isə məni burada, qərargah qorxaqlarının yanında saxladın.

– Yox, balaca, yanılırsan, – polkovnik mənalı şəkildə gülümsəyərək yumşaq səslə dilləndi. – Söhbətimiz yadımdadır mı? Sən məndən səni burada saxlamağımı xahiş etmişdin. Budur, mən də sənin xahişini yerinə yetirmişəm.

– Mən səndən döyüşməyimə icazə verməyini xahiş eləmişdim.

Polkovnik oğlana diqqətlə baxdı və bu ciddi, aydın baxışlara qüssə və təəssüf kölgə saldı. Sanki itirdiyi qiymətli bir şey üçün təəssüflənirdi.

– Yaxşı, gəl mənimlə, – deyərək geriye otağına tərəf döndü. – Otur, – stullardan birini göstərdi və astadan sözə başladı. – Bax, balaca, döyüş meydanı üçün sən hələ uşaqsan. Müharibə çox amansız bir şeydir.

– Mən ön xəttə getmək istəyirəm. Mən döyüşməliyəm! – oğlan isə kor tutduğunu buraxmayan kimi inadkarlıq edirdi.

– Qan və adam tikələrindən başqa bir şey görməyəcəksən orda! Niyə başa düşmək istəmirsən axı?! – polkovnik, deyəsən, yavaş-yavaş təmkinini itirirdi.

– Bununla artıq rastlaşmışam, – oğlan isə sakit səslə cavab verdi.

– Hər gün bir dostunu itirəcəksən, mərmii qəlpələri bir dəqiqə əvvəl zarafatlaşdığın yoldaşının tikələrini sifətinə çırpacaq! – polkovnik özündən çıxıb qəzəblə bağırırdı. – Elə bilirsən bu, kinoda göstərilən qədər asandı!?

– Ailəndən kimisə gözünün qabağında güllələyiblər? – oğlan sakit səsle soruşdu. Gözlərindən çıxan soyuq qəzəb isə az qalırdı polkovniki ikiye parçasın.

Onun sözləri polkovnikin tüklərini ürpətdi. Belə bir şeyi ağına belə gətirmək istəmirdi.

– Bəsdir, ağına gələni danışma! – deyərək cibindən siqaret çıxardı.

– Ağına gələni danışan mən deyiləm, sənsən! – bu dəfə oğlan bağırdı. – Mənim nə gördüyümü sən haradan bilə-bilərsən?! Məhəllədə futbol oynadığım qonşu oğlan gözlərimin önündə tikə-tikə oldu! Bütün ailəmi gözümün qabağında güllələdilər! Sən isə mənə döyüş meydanının dəhşətli olması haqda nağıl danışsın. Artıq məni qorxudacaq heç bir şey qalmayıb.

Bu dəfə polkovnik qarşısında balaca uşaq deyil, yaşlı bir adam görürdü. Mat-məəttəl ona baxırdı, barmaqlarının arasında yarıya kimi yanmış siqareti də unutmuşdu. Oğlanı fikrindən necə döndərəcəyi bir yana, nə deyəcəyini belə bilmirdi.

Və bu söhbətin nəticəsi, oğlanın, ön xəttə azuqə apararıq yük maşınının arxasında yırgalanaraq mürgüləməsi oldu.

Oğlan fikirlərindən ayrılıb reallığa qayıtdı. “Görəsən, çatmağımıza çox qalıb...?” deyərək düşündü.

Elə bu an dəhşətli gurultu qopdu. Bu, oğlanın, təxminən bir il öncə həməndə dəhşətli gecədə eşitdiyi gurultulardan biri idi. Nə baş verdiyini dərhal anladı. Çünki 1992-ci ilin 26 Fevral gecəsində ailəsi ilə birgə rayondan qaçmağa çalışarkən artıq təcrübə yığılmışdı. Maşından əlli addım arxada yolun bir hissəsi havaya sovrulub ətrafa səpələndi. Düşməndən hərəkət edən maşını görüb atəşə tutmağa başlamışdı. Oğlan uzandıqı yerdən başını qaldıraraq çölə baxmaq istədi, amma başının üstündən vıyıltı ilə uçan güllələr onu

bu fikrindən daşındırdı. Özünü daha yaxşı qorumaq üçün kuzovdakı uniformaların arasına soxuldu.

Bir neçə dəqiqədən sonra amansız hücum qarşısında köməksiz qalmış maşın yoldan çıxıb aşdı. Uniformaların arasında olduğundan heç bir zədə almayan oğlan çölə çıxıb maşının kabinəsinə tərəf qaçdı. Bilirdi ki, kabinədəkilər mütləq yaralanıblar, əlbəttə əgər hələ sağdırlarsa. Sürücü sükanla oturmağın arasında sıxılmışdı, boynundan yaralanmış serjant küt baxışlarla ətrafa baxırdı. Qapının yanında əyləşən zabıt isə qapını açmağa çalışırdı... Oğlan bir təhər qapını açıb onu çölə çıxararaq maşından kənara sürüdü. İlk baxışda zabıt salamat görünürdü, amma oğlan onun əlinə baxanda əl yerinə bir tikə qanlı ət gördü. Onun əli iri çaplı pulemyot gülləsinə tuş gəlmişdi. Zabiti yerə uzadıb yenidən maşına tərəf qaçmaq istədi. Amma cəmisi iki addım ata bildi. Maşının tən ortasına dəyən mərmirə onu xırda qəlpələrə bölüb ətrafa səpələdi. Partlayışın güclü dalğası oğlanı kənara tulladı.

III hissə

GIZLİN GƏLDİ...

Dəqiq yadımda deyil, üçüncü, ya dördüncü görüşümüz idi. Söhbətin məcrasını dəyişib başqa istiqamətdə getməsi ikimizin də diqqətindən yayınmışdı. Düşünürəm ki, onun ürəyini boşaltmağa ehtiyacı var idi, mən isə münasib adam idim, çünki mənim yaxşı dinləyici olduğumu artıq bilirdi.

“Öncə bunun keçəcəyini düşünürdüm, yanıldığımı sonra anladım. Hər şey rəfiqəmin “Qırmızı Xaç”a qoşulmaq və dünyanı gəzmək təklifi ilə başladı. Bu təklifi həvəslə qəbul etdim. Son zamanlar ərimə qarşı soyumuşdum. Sözsüz ki, sevib ailə qurmuşdum, amma beş illik ailə həyatından sonra bir-birimizdən uzaqlaşmışdıq. Mənə elə gəlir ki, bunun səbəbi onun işə çox vaxt ayırması ilə bağlı idi. Maraqlarımız ayrılmışdı. İkimizin də ayrıca öz dünyamız var idi. Zaman keçdikcə isə ümumi maraqların ardınca məhəbbətin də öldüyünü hiss edirdim. “Qırmızı Xaç”a qoşulmaq təklifi alanda düşündüm ki, ayrılıq sönməkdə olan məhəbbəti yenidən alıxdırmağa kömək edər. Planımı Karla deyəndə o, asanlıqla razılıq verdi və bu məni çox kədərləndirdi. Məni buraxmayacağına, mənsiz darıxacağına ümid edirdim, ümid edirdim ki, “Məni qoyub hara

gedirsən?” deyəcək. Amma onun reaksiyası əksinə oldu və bu bizi bir az da uzaqlaşdırdı.

Beləliklə, mən “Qırmızı Xaç”ın xeyriyyəçilik proqramı altında dünyanın problemlili regionlarına səfərlər etməyə başladım. Gördüklərim məni dəhşətə gətirirdi, gün ərzində cəmiyyəti bir dəfə yemək yeyən insanlar, çadırlarda yaşayan ailələr, adi öskürək dərmanı tapa bilməyən xəstələr... Hər dəfə məzuniyyətdə olanda isə bolluq və rahatlıqdan həzz alan Karla acığımı tuturdu. Ona həmin insanlar haqda danışır, maraqlanacağını və necəsə onlara kömək etmək istəyəcəyini gözləyirdim. O isə hər dəfə qondarma təəssüflə “Yazıq insanlar” deyib yaxasını kənara çəkirdi. Nə vəziyyətdə olduğumu təsəvvür edirsən? Dəhşətli yaralardan əziyyət çəkən uşaqlar, acından yol kənarında yıxılıb ölənlər, dağılmış kəndlərin xarabalığında gecələyən ailələr... Karlın bu qədər rahat və xoşbəxt yaşaya bilməsi məni təəccübləndirirdi. Yəni o, bu qədər hissiyatsız və etinasız idi...? Bəzən onun həqiqətən də mənim sevib ailə qurduğum həmmən o oğlan olmasına şübhə edirdim. Ürək ağrısı ilə, qəlbimdəki məhəbbətin ölməsini seyr edirdim, əlimdən isə başqa bir şey gəlmirdi. Zaman keçdikcə məhəbbət nifrətlə əvəz olunurdu. Məzuniyyətə bacardıqca gec gəlirdim.

Anladım ki, sevginin öz qanunları var və sevənlər bu qanunlara tabe olmalıdırlar. Məhəbbət gözlənilmədən gələ bilər, amma heç zaman gözlənilmədən getmir. O, sevənlər qaydalara riayət etmədikcə, aramla gedir. Bir gün isə yuxudan ayılıb yanında uzanan adama təəccüblə baxıb, “Niyə mən yatağımı bu adamla bölüşürəm?” – deyə düşünürsən”.

– Bəs azadlıq? – deyə onun sözünü kəsdim.

– Nə? – sualımı başa düşməyib soruşdu.

– Azadlıq. Axı siz qərblilər azadlığı çox sevirsiniz. Sənin dediyin sevgidə isə azadlıq yoxdur.

– Sən baxdığın filmlərə əsasən fikir yürüdürsən, bu düz deyil, filmlərdə yalan çoxdur. Bu bir yana, sən azadlıq haqda nə bilirsən axı?

Əvvəlcə sualın ritorik olduğunu düşündüm, lakin onun məndən cavab gözlədiyini gördükdə çaşdım. Azadlığı necə təsvir edəcəyimi bilməyib çiyinlərimi çəkdim.

– Dəqiq deyə bilmərəm.

– Bəli, tamamilə haqlısan! “Filosofluq” etməyib, səmimi cavab verdiyinə görə sağ ol, – cavabım məhz onun istədiyini cavab olmuşdu. – Azadlıq dəqiq bir anlayış deyil və heç kim də onun dəqiq izahını verə bilməz. Ən hüdudsuz azadlığın belə müəyyən hüdudları var. Mütləq azadlıq son deməkdir, xaosdur. Həyatımız problemlər və məhdudlaşdırıcı hesabına əhəmiyyət qazanır. Həyatımızın mənası məhdudlaşdırıcıları aşmaq və problemləri həll etməkdir. Bütün kəşflər və irəliləmə atılan addımlar məhz bunun hesabına baş verib... Nə isə, bəsdir filosofluq elədik! – deyib, soyumuş çayı qurtumladı.

IV hissə

DƏLİ

Baş barmağı ilə S.V.D-nin polad qapağını sığalladı. Nəhayət gözlədiyi an çatdı. Təxminən yüz metrlik məsafədə mövqə tutmuş və yaxşı maskalanmış pulemyotçu səhvə yol verərək qum tərəciyinin arxasından bir anlıq boylandı.

Ətrafdakı vürhəvura, uçan güllələrə və partlayışlara baxmayaraq tam sakit və soyuqqanlı idi. Nə qulağının dibindən vıyıltı ilə keçən mərmilər, nə də parçalanan ayağının ağrısından var gücü ilə bağıran əsgər onun əhvalına təsir etmirdi. Bu dəqiqə onun üçün bütün dünyada əlindəki S.V.D-dən və qarşısındakı hədəfdən başqa heç nə yox idi. Məhz bu xüsusiyyətinə görə bölük komandiri onu snayper seçmişdi. Snayperə təmkin, soyuqqanlılıq və səbir lazım idi ki, lazım olan anı gözləyib səlis atəş açsın. Çox zaman isə bu bircə atəş bütün döyüşün taleyini həll edə bilirdi. Snayperin həyəcanlanmağa, yaralanmış yoldaşına kömək etməyə və ya özünü itirməyə ixtiyarı yox idi. O yalnız öz mövqeyində dayanıb atəş məqamını gözləməli idi. Bu məqam isə bir göz qırpmında peyda olub yenə itə bilirdi. Bugünkü döyüşün də taleyi məhz belə bir məqamdan asılı

idi. Qarşıda özünə yaxşı mövqe tutmuş düşmən pulemyotçusu üzündən, bölük irəliləyə bilmirdi. Onu mütləq susdurmaq lazım idi. Nəhayət ki, döyüşün taleyini həll edəcək məqam çatdı, bu məqam qıgılcım kimi sadəcə bir anlıq parladı. Amma bu bir anlıq zaman kəsiyi də pulemyotu susdurmağa kifayət edirdi. Şəhadət barmağı cəld lakin yumşaq hərəkətlə tətiiyi sıxdı. Və qarşıdakı düşmən pulemyotu susdu. Onun bu məqamda keçirdiyi sevinci, müharibədən sağ salamat qayıdan oğlunu qarşılayan ananın və ya illərlə arzusunda olduğu oyunaçağı hədiyyə alan uşağın sevinci ilə müqayisə etmək olardı. Ona sevinc bəxş edən yeganə şey bu idi. Erməni öldürmək!

Nəhayət ki, onların bölüyü bir saat öncə ermənilərin nəzarətində olan kəndi ala bildi. O, yerə sərilmiş cəsədlərin arası ilə aramla irəliləyirdi. Geniş həyətlı evin darvasından içəri daxil olub, qarşısındakı mənzərəyə məmnuniyyətlə baxdı. Yırtıcı heyvan instinkti gözlərini parılatdı. Əsir düşmüş hərbiçiləri bu həyətdə toplamışdılar. S.V.D-ni çiyinə aşıraraq gülümsədi. Bu təbəssüm çox hisslər aşılamaq əvəzinə adamı dəhşətə gətirirdi, amma o, başqa cür gülə bilmirdi. "İndi nəhayət ki, onu tapacam", – deyə düşünüb əsirlərdən birinə yaxınlaşdı. Süngünü qırından çıxarıb ona tərəf əyildi,

– Mayor Aqonyan haradadır? – süngünü əsirin qırtlağına sıxıb soruşdu.

– Mən onu tanımıram... – əsir sızlayan səslə cavab verdi.

Onun hərəkəti hər kəs üçün, əsirlərin qarovulunu çəkən əsgər yoldaşları üçün belə gözlənilməz oldu. Qəfil qəti hərəkətlə əsirin boğazını kəsib ətrafdakıları dəhşətə gətirdi. Lakin o özü mayorun yerini deyə biləcək ağızlarından və kafi cavab almadığı halda kəsilməli olan boğazlardan başqa heç nə görmürdü. İkinci əsirə yaxınlaşdı, cavab almayıb onun da boğazını kəsdi. Üçüncü əsir, dördüncü

əsir... Süngünü yeddinci əsirin boğazına yaxınlaşdıranda haradansa peyda olub süngünü ondan alan əl onu kənara itələdi. Bu bölük komandiri idi. Qarovulda duran əsgərlərə onu tutmağı əmr etdi. Amma bu əsgərlər üçün o qədər də asan olmadı. Gözlərini qan tutmuş snayper qarşısına gələn birinci əsgəri yumruqla yerə sərrib o birinin üstünə atıldı. Digər iki əsgər özünü yetirib dəlini bir təhər kənara çəkдилər. Onun uşaq olmasına baxmayaraq, əsgərlər güclü müqavimətə rast gəlmişdilər.

– Buraxın məni! – əsgərlərin əlində çırpınaraq qışqırdı. – Sən məni saxlaya bilməzsən!

– Kəs səsin, manyak! – bu dəfə komandir qışqırdı. – Bax gör bir neynəmişən! – deyə boğazları kəsilməmiş əsirləri və onların yanındakı qan gölməçələrini göstərdi. – Bu nə dəlilikdi sən eləyirsən? Bura torpağını qorumağa gəlmisən, yoxsa qana susamış gözünü doyurmağa?!

– Mən bura qısa üçün gəlmişəm! Buraxın məni! İşimi bitirməliyəm! – get-gedə qəzəbli bağırtısı xırıltı ilə əvəz olunurdu. Və o hönkürməyə başladı. Amma bu hönkürtü ağlamaqdan çox yaralı canavar ulamasına bənzəyirdi. Elə adamlar var ki, onlar ağlaya bilmirlər və o da insanlara xas ağlamaq qabiliyyətini bir il əvvəl itirmişdi.

– Aparın onu! – bölük komandiri göstəriş verdi.

Bir həftə keçməmiş bu hadisə haqda xəbər bütün cəbhəyə yayıldı. Oğlan "Dəli" ləqəbi ilə məşhurlaşdı və üç gün sonra briqada komandiri – altı ay öncə oğlanı öz briqadasına qəbul etmiş polkovnik, oğlanı internat məktəbinə gətirdi və direktora onunla ehtiyatlı davranmasını tövsiyə etdi. "Bu yük, yaşına görə çox ağırdır. Ailəsinin faciəsi, əsirlik və döyüşlər, həddən artıq çox qan görüb! Psixikası davam gətirməyib", – öz köməkçisi ilə danışan polkovnik, oğlanı internata verməsinə haqq qazandırılmış kimi

izah etdi. – “Onu cəbhə bölgəsində saxlamaq qorxuludur”. Əslində polkovnik ən düz olan işi görmüşdü və özünə haqq qazandırmasına ehtiyac yox idi. Amma oğlana o qədər bağlanmışdı ki, oğlunu internata verən atalar kimi vicdan əzabı çəkirdi (Hərgah, oğlunu internata verən ataların əksəriyyətində vicdan olmur).

Amma oğlan – “Dəli” polkovnik kimi cəbhə xəttinin onun üçün pis yer olduğunu düşünmürdü. İnternatdan qaçıb yenidən cəbhəyə yollandı. Qarabağ müharibəsi başlayanda, bir xeyli könüllülər taboru yaranmışdı. Bu taborlar, müharibə gedən rayonların döyüşərək öz torpaqlarını müdafiə etmək istəyən qeyrətli oğullarından ibarət idi. Onlar qeyrətli, mərd və döyüşkən insanlar idi, lakin peşəkar hərbiçi olmadıqlarından intizamsız idilər. İntizam isə hərbdə həlledici rol oynayır.

Döyüşmək istəyən hər kəs onlara qoşula bilərdi. “Dəli” belə taborlardan birinin komandiri, “Koroğlu” ləqəbi ilə demək olar bütün Azərbaycanda tanınan mayorun yanına gəlirdi. Oğlanın “qəhrəmanlığı” haqda xəbər bu taborla da çatmışdı və döyüşçülər bu qədər cəsur bir uşağı öz sıralarında görməyə şad idilər.

– Bizim üçün fəxrdir ki, vətənimizin ən gənc qəhrəmanı bizim aramızdadır və bizimlə çiyin-çiyinə döyüşəcək! – deyərək “Koroğlu” onu taborla qəbul etdi və snayper tüfəngini ona verdi.

Oğlan nəhayət ki, lazım olan adamları tapdığına görə sevindiyyindən uçurdu. Burada o sərbəst döyüşə və istədiyini edə bilirdi.

V hissə

ARTIQ BELƏ İNSANLAR DOĞULMUR

İkinci görüşümüz ilk dəfə rastlaşdığımız kafedə oldu. Siqareti yandırıb dərin qullab vurdu və alışqanı masanın üstünə qoydu. Nadir hallarda siqaret çəkirdi.

“Qarabağ müharibəsi və evlərindən didərgin düşmüş minlərlə qaçqına görə bizim qrup Azərbaycana ezam olundu. Ezamiyyətimiz bir aylıq idi. Əvvəlcə biz, cəbhə bölgəsinə yaxın rayonlarda məskunlaşmış qaçqınlara baş çəkdik. Bu dəhşət idi, ailələr, məktəb binalarında və çadırlarda yaşayırdılar. Yemək üçün ümidləri dövlətdən və xeyriyyə təşkilatlarından gələn yardıma idi. Təsəvvür edirsən nə qədər dəhşətli vəziyyət idi?”

– Əlbəttə, mən sənə bu dediklərinin canlı şahidi olmuşam, – deyərək kədərlə cavab verdim.

O, danışdıqca gözləri dolurdu, hiss edirdim ki, ağlamaqdan özünü yalnız iradəsi hesabına saxlayır. Hələ indiyə kimi başqasının dərdinə bu qədər duyğulu olan adam görməmişdim.

“İyirmi günə yaxın qaçqınlarla işlədik, sonra isə cəbhə bölgəsinə baş çəkməyi qərara aldıq. Elə onunla da ilk dəfə

orada rastlaşdım. Tabor komandirinin yanında idik, o bizə cəbhədəki vəziyyəti izah edirdi. Bir saat sonra ona hansısa qrupun, hansısa əməliyyatdan qayıtmasını məruzə etdilər. Tabor qərargahı kimi istifadə edilən yarı dağılmış evdən çölə çıxdıq. Avqustun əvvəli idi, o qədər isti idi ki, aldığımız nəfəs sanki ciyərlərimizi qurudurdu. Yorğun və toz torpağa batmış altı əsgər digər əsgərlərdən seçilirdi. Onlardan biri yoldaşlarından ayrılıb, kənardan axan kiçik kanala yaxınlaşdı və başını suya soxdu. Sonra maykasını soyunub bədənini yudu. Bir az yaxına gəlib ona baxdım. Hərəkətləri diqqətimi çəkdi. Güclü, iradəli və qətiyyətli adam hərəkətləri idi bunlar. Yuyunub ayağa qalxdı. Yaraşıqlı və çevik bədənə və cəlbedici siması var idi. Simasını cəlbedici edən cizgiləri deyil, üzündəki ifadə idi. Təxminən iyirmi-beş yaşları vardı. Onu müşahidə etdiyimi duyub mənə tərəf döndü və diqqətlə baxdı. Bu baxış məni həyəcanlandırdı. Bütün bədənim gizlədədi, unuduğumu zənn etdiyim hissi yenidən yaşadım. İndiyə kimi belə gözlərə rast gəlməmişdim. Bu qara və iri gözlər güclü, tənha və idarə olunmaz yırtıcı gözləri idi. Bu gözlərdən sonsuz güc və kədər yağırı. Baxışlarımız rastlaşanda qərribə doğmalığa hiss etdim. Gülümsəyərək yaxınlaşdım.

– Salam! – deyərək rus dilində onunla görüşdüm. Bilirdim ki, post-sovet ərazisində demək olar hamı rus dilini bilir.

– Salam! – deyərək astadan cavab verdi və yaxınlıqdakı bağçaya getdi.

Lakonik cavabından bəlli idi ki, söhbət etmək niyyətində deyil. Bir az aralanıb dayandı. Az qaldım sevincimdən uşağ kimi atılı. “Qayıdıb mənimlə söhbət edəcək!” Onu saxlayan səbəbin nə olduğunu bilmirəm, amma hər halda yanılmışdım, o, yenə yoluna davam etdi.

Tabor komandiri bizi nahara dəvət etdi. Azərbaycanda işlədiyimiz bu qısa müddətdə anlamışdıq ki, burada nahar

dəvətini qəbul etməmək o qədər də yaxşı deyil. Nahar zamanı yanımda əyləşib mənə qarşı xüsusi nəzakət nümayiş etdirən zabıtdən həməən oğlan haqda soruşdum.

– Hə balacanı deyirsiz, – deyərək sualıma həvəslə cavab verdi. Səsində həməən oğlana qarşı hörmət hiss olunurdu.

– O, çox nadir döyüşçüdür!

– “Balaca” onun ləqəbidir?

– Hə, biz hamımız onu belə çağırıyıq.

– Nə üçün balaca?

– Çünki o balacadır! – deyərək közün üstündə yaxşıca qızarmış kabab tikəsini mənim boşqabıma qoydu. Azərbaycanda kabab bişirmək bütöv bir sənətdir. Kababın növləri bir qırağa, onun hansı ağacın közündə bişirilməsi, közlə ətin arasındakı məsafə, istifadə edilən ədviyyatlar, heyvanın yaşı və s. əhəmiyyətli amillər var ki, mütləq nəzərə alınmalıdır. Əsl kabab ustaları yalnız ömürlərinin yarısını bu sənətə həsr etdikdən sonra onun bütün xırda-lıqlarına yiyələnmə bilirlər. Burada, Azərbaycanda demək olar hər bir kişi kabab bişirə bilər, amma bu işin ustası olmaq bir başqa aləmdir.

– Çox sağ olun, – deyərək kabab tikəsinə görə minnətdarlığımı bildirib yenə soruşdum. – Nə mənada balacadır?

– Taborumuzun ən gənc döyüşçüsüdür.

– Neçə yaş var?

– On altı!

– Neçə?! – mən əlimdə tikə donub qalmışdım.

– On altı, – deyərək gülümsəyərək təkrar etdi.

– Zarafat edirsiniz?

– Əlbəttə ki, yox! Heç sizin kimi gözəl xanımla belə zarafat etmək olar? – o hələ də gülümsəyirdi. – Onun yaşını eşidən hər kəs təəccüblənir.

– Axı o daha yaşlı görünür! – mən çəşib qalmışdım.

– Bəli, çünki yaşından daha çox şey görüb!

– Nə görüb ki? – “balaca” haqda söhbət get-gedə məndə daha da maraqlı oyaırdı.

– Xocalının işğalı zamanı bütün ailəsi qırılıb, bir ilə yaxın əsir olub. Onun haqda bəlli olan sadəcə budur. Bir də, deyirlər o hansısa erməni mayorunu axtarır.

– Mən onun haqda daha çox şey öyrənməyə çalışaram! – dedim.

– Haradan öyrənəcəksiniz?

– Onun özündən.

– Məsləhət görmürəm!

– Niyə?

– Onun qəlbi qaranlıq və soyuqdur. Heç kim o oğlana yaxın ola bilmir!

– Siz belə düşünürsünüz?

– Mən düşünürəm, bilirəm! Həm də uşaq olmasına baxmayın, o, qorxulu adamdı. Onun başqa bir ləqəbi də var.

– Bu nə ləqəbdir elə?

– “Dəli”

– Bəs niyə “dəli”?

– Bir dəfə altı erməni əsirinin boğazını birdən kəsmişdi!

– Aman Allah! – özümü saxlaya bilməyib ucadan dilləndim. Səsim o qədər uca oldu ki, süfrə arxasındakı hər kəs mənə tərəf döndü.

– Nə olub, Reçl? Hər şey qaydasındadır? – qrup rəhbərimiz narahatlıqla soruşdu.

– Bəli, bəli... – mən tələsik cavab verib müqəssir şəkildə gülümsədim. – Üzr istəyirəm!

Onlar öz söhbətlərinə qayıtdıqda, mən yenə yanımdakı zabitə tərəf döndüm.

– Bu ki, dəhşətdir!

Başını yırğalayıb razılığını bildirdi.

– O qəddardır!

Yenə başını yırğaladı.

– O, duyğusuz heyvandı! – yanlış adama bağlanmağım mənə qəzəbləndirmişdi. Və hirsimi sözlərlə çıxmaq istəyirdim.

– Xeyr! – bu dəfə etiraz edib sözümü kəsdi. – Haqlısan, o qəddardır, dəhşətlidir, amma heyvan deyil. Onun əsirlikdə nə çəkdiyini bilirsən?

– Yox.

– Heç mən də bilmirəm. Sevdiklərinin, sənin gözlərin önündə öldürülməsini təsəvvür edə bilirsən?

– Yox, bu dəhşətdir!

– Onda onu necə mühakimə edə bilirsən? – zabit mənə ittiham edirmiş kimi dilləndi. Bayaقدan bəri mənə qarşı xüsusi nəzakət nümayiş etdirən zabitin üzü dönmüşdü. Nə gülümsəmirdi, nə də zarafat etmirdi. Tam ciddi və deyəsən, bir az da əsəbi idi. Bu reaksiya, bəlkə də, öz həmvətənini əcnəbi qarşısında və ya döyüşçü yoldaşını bir qadın qarşısında müdafiə etmək idi. Amma mənə elə gəlir ki, bu həyatında çox dərd-bəla görmüş, çox əziyyətlər çəkmiş bir uşağa qarşı adi insan təəssübkeşliyi idi. Çox güman ki, onun ailəsi də bu müharibədən əziyyət çəkmişdi, yaxınlarından və ya tanıdıqlarından kimsə əsir düşmüşdü və o, “balaca”nı məndən daha yaxşı başa düşərdi. – Bundan başqa, sən xeyirxahlıq görməsən, bunun nə olduğunu bilirsən? – deyə yenə ittihamçı tonunda soruşdu.

– Əlbəttə ki, görmüşəm və nə olduğunu bilirəm! – deyə əminliklə cavab verdim.

– Çox gözəl! Amma o görməyib və bunun nə olduğunu bilmir. Bir adam xeyirxahlıq görmədiyi halda necə xeyirxah ola bilər? O, yalnız ağrı-acı və əziyyət görüb. Onun dostu yoxdur, yalnız düşməni var!

Mən tərəddüd içində qalmışdım. Onun haqda nə düşüncəyimi bilmirdim. “Balaca” ovçu idi, yoxsa şikar? Lakin bir şeyi dəqiq bildirdim, biz ikimiz də tənha idik. Ətrafımda çoxlu dostumun olmasına baxmayaraq, fikirlərim və düşüncə tərzimlə mən tənha idim”.

VI hissə

FOTOQRAF

Sərgi salonunun divarlarındakı şəkillərdən birinə yaxınlaşdı. Şəkilin yanında yaraşlıq bir qız ahıl yaşlı bir kişi ilə söhbət edirdi. Məhz bu şəkllə yaxınlaşmasının da səbəbi bu qız idi. Qızın uzun qara saçları və şax qaməti var idi. "Yox ol, qoca kaftar. İmkan ver işimizi görək" – o, ağ uzun saçları çiyinlərinə düşən və əl çubuğuna söykənib dayanmış kişiylə baxaraq düşündü. Sanki fikirləri ilə onu qızdan uzaqlaşdırmaq istəyirdi. Nəhayət ki, bir neçə dəqiqə sonra qoca kişi qızdan uzaqlaşdı. Şəkilin yanında qızla tək qaldı. Qıza baxıb gülümsədi və:

– Axmaq şəkildir! – deyə bildirdi.

– Niyə? – qız maraqla soruşdu.

– Niyə? Buna bir bax, – deyə əlini şəkllə tərəf uzatdı, – əsgər dəbilqəsində əkilmiş gül. Absurd! Dəbilqə döyüş meydanında əsgəri güllələrdən qorumaq üçündür, – o qızda təəssürat doğurmaq üçün bütün bacarığını işə salmışdı. "Deyəsən alınır", – qızın son dərəcə maraqla baxması və mehriban təbəssümü onu ürəkləndirdi.

– Bu, yer üzündə bütün müharibələrə son qoyulacağı və dəbilqələrin heç kimə lazım olmayacağı zaman baş verəcək.

Dəbilqələr yalnız gül əkmək üçün istifadə ediləcək, – qız həvəslə izah etdi.

– Bunu bilmirəm, amma bir şeyi dəqiq bilirəm ki, belə axmaqlıq yalnız onun kimi başdan xarabın ağına gələ bilər! – deyə indicə qızdan aralanmış əsalı kişini göstərdi.

– Kişinin bu şəkllə nə dəxli var?

– Bu foto məgər onun əsəri deyil? – oğlan təəccüblə soruşdu.

– Xeyir, bu foto mənim əsərimdi! – deyə qız bəyan etdi.

– Ay səni zəhrimar! – Fotonun müəllifini axmaq adlandırmaqla necə böyük səhvə yol verdiyini və qızı əldən buraxdığını anlayıb deyindi. – Üzr istəyirəm. – Ümidini üzmüş oğlan sadəcə nəzakət xətrinə üzr istədi.

– Eybi yox, – iri, aydın gözləri parlayırdı, – bəs nə üçün bunun axmaqlıq olduğunu düşünürsünüz?

Bu vəziyyətdə yeganə düzgün yol var idi: özünü sındırmayıb fikrinə sədəqətli qalmaq.

– Dediniz ki, şəkil yer üzündəki bütün müharibələrin bitəcəyi vaxtı simvollaşdırır.

Qız razılıqla başını tərpətdi.

– Amma bu heç zaman baş verməyəcək.

– Niyə? – qız yenə gülümsəyərək maraqla soruşdu. Deyəsən, tanışlıq cəhdi uğursuzluqla nəticələnmiş oğlan qızın xoşuna gəlmişdi. Onunla tanış olmaq qızın özünün də ürəyindən idi, amma hər bir qadın kimi təşəbbüskar olmaq istəmirdi. Onlara tərəf gələn rəssam tanışını gördükdə işə çıxış yolu tapdı. Və oğlanın cavabını gözləmədən dedi, – üzr istəyirəm deyəsən biz diskussiyayı davam etdirə bilməyəcəyik, amma mənim vizit kartımı götürə bilərsiniz. Diskussiyayı davam etdirmək istəsəniz zəng vura bilərsiniz.

– Aydındır, – rəssamın onlara yaxınlaşdığını oğlan da görmüşdü, – zəng vuracam! Hələlik, – deyib qızdan ayrıldı.

Bir-birindən gözəl, iki geyim dükəninin qarşısından keçdikdən sonra "La Scala"nın cəlbedici girişini gördü. Səyat Nova küçəsində yerləşən bu restoran İrəvanın ən bahalı restoranlarından biri idi. Restoranın ala qaranlıq holuna daxil oldu.

Bu gün o, qüsursuz idi. Parlayan qara saçları klassik dəbdə, səliqə ilə arxada yığılmışdı. İri qara gözlərini və ehtiraslı dodaqlarını vurğulayan cüzi makiyaj məharətlə istifadə edilmişdi. Burnu sifətinə nisbətən bir az böyük idi. Ermənilərin spesifik xüsusiyyəti olan iri burun onun gözəlliyinə qətiyyəən xəttər yetirmir, əksinə, qəribə şarm və seksuallıq verirdi. Uzun, qara klassik donunun yaxasını al qırmızı qızıl gül bəzəyirdi.

Restoran zalının girişində dayanıb, ona zəng edib nahara dəvət edən oğlanı tapmaq ümidi ilə zala göz gəzdirdi. İrəvanda yalnız bir neçə belə restoran var idi. Bura, şəhər elitasının toplaşdığı yer idi. Rəsmi ab-havası olan bu restoranda etiket qaydaları ciddi şəkildə gözlənilirdi. Onun isə belə yerlərdən və ümumiyyətlə, rəsmiyyətdən xoşu gəlmirdi. Rəsmiyyət onu sıxırdı.

Hərbi geyimli bir nəfər ayağa qalxıb ona yaxınlaşdı. Yalnız aralarında bir neçə addım qaldıqda həmən oğlanı, foto sərgisində onunla danışan oğlanı tanıdı. "O hərbiçidir?" – deyə düşündü – "Əlbəttə ki, hərbiçidir, mən bunu lap əvvəldən anlamalı idim".

– Axşamınız xeyir, – hərbiçi ciddiliyi ilə qızı salamladı. – Salam! – Qız gülümsəyərək bütün varlığı ilə rəsmiyyəti sevmədiyini bürüzə verməyə çalışdı. Onlar masa arxasına əyləşəndə isə narazı şəkildə ətrafa göz gəzdirdi. – Niyə burada?

– Xoşunuza gəlmir ki? Şəhərimizin ən yaxşı restoranlarından biridir, – deyə hərbiçi təəccüblə bildirdi. Qızı bura dəvət etməklə onda yaxşı təəssürat yaradacağını düşünürdü.

– Yox, xoşuma gəlmir! – qız səmimi cavab verdi.
– Amma şəhərin qaymaqları toplaşır burada...
– Mənim üçün fərqi yoxdur! – qız etinasız şəkildə bildirdi.

– İstəyirsiz gedək?
– Ehtiyac yoxdur, daha oturmuşuq.
– Deyəsən, bizim aramızda çox fərq var.
– Bəli, müharibə haqda baxışlarımızda olduğu kimi! – deyə çoxmənalı şəkildə gülümsədi.
– Və yaxud da patriotluğumuz kimi.
– Müharibənin əleyhinə olmaq vətəni sevməmək deyil.
– Amma patriotluq vətəni qorumağa hazır olmaq deməkdir, – oğlan, hərbiçilərə xas özünə əminliklə bildirdi.
– Bilirsən, – deyə qız gülümsəyərək sözə başladı. O, bu özünə əminliyin haradan qaynaqlandığını və onu necə puç etmək lazım olduğunu yaxşı bilirdi. – Vətəni qorumağın və ya onun üçün mübarizə aparmağın müxtəlif yolları var. Birinci və asan yolu müharibədə döyüşməkdir, ikinci yol isə vətəninə, millətini dünyaya tanımaq və digərlərini də onu sevməyə vadar etməkdir. Bu daha çətindir!

Hərbiçi istehzal şəkildə gülümsədi.
– Sizcə bu, vətən uğrunda qan töküüb həyatını verməkdən daha çətindir?

– Əlbəttə ki, çətindir! – qız əminliklə cavab verdi. – Ölüm həmişə ən asan çıxış yolu olub. Mübarizə aparmağa gücün qalmayanda, çıxış yolu tapmayanda ölmək istəyirsən. Bu, çətinliklərdən yaxa qurtarmaq yoludur və...

– Keyr, siz səhv edirsiniz! – deyə hərbiçi asta, lakin qəti səslə dedi. – Ölümə getmək üçün güclü iradə lazımdır.

– Özünü eyni zamanda iki yerdə təsəvvür et, döyüş meydanında və beynəlxalq konfrans zalında. Əcnəbi dildə əcnəbilərə millətin haqda, onun mədəniyyəti, iqtisadiyyatı və ya problemləri haqda danışmalısən. Zalda əcnəbilərlə

yanaşı, millətinin düşmənləri də əyləşib və hər vasitə ilə çıxışını əngəlləmək və suallar yağdırmaq istəyirlər. Səncə bunlardan hansı çətin olar?

Hərbiçi bir az fikrə gedib:

– Çıxış etmək, – deyə səmimi etiraf etdi. Səmimiyyət onun xarakterinin ən parlaq, bəzən isə zərərli keyfiyyətlərindən idi.

– Əla! – qız məmnuniyyətlə bildirdi. – Bəs onda necə iddia edə bilərsən ki, müharibədə qan axıtmaq çətinidir?

– Axı bunlar ayrı-ayrı şeylərdi, – qızın haqlı olduğunu anlasa da bunu qəbul etmək və təslim olmaq istəmirdi. – Bu bir yana, sən axı döyüş haqda nə bilirsən? – Hərbiçi “Siz”dən “Sən”ə necə keçdiyindən özünün də xəbəri olmadı. – Heç ömründə atəş səsi eşitmisən? Yanında mərmə partlayıb? Əlbəttə ki, yox! Bu haqda necə fikir yürüdə bilərsən? – deyəsən hərbiçi get-gedə əsəbiləşirdi. – Patriotluq haqda fikir yürütməzdən öncə Qarabağ müharibəsində nə qədər oğullarımızın həlak olmasını öyrən!

– Bəs sən özün? – qız özündən çıxıb qəzəblə soruşdu.

Onlar bir-birlərinə çox oxşayırdılar. İkisi də tərs idi. Düşüncələrinin və ideyalarının düzlüyünə əmin idilər. Heç biri öz mövqeyindən çəkilmək fikrində deyildi, buna görə də mübahisə qızışdı.

– Müharibədə olmusan? Yaşın çox olmaz, müharibə vaxtı yəqin ki, uşaq olmusan. Amma danışanda müharibə veteranı kimi danışırısan. Bəs sən vətənin üçün nə etmisən?

– Mən, general Aqonyanın oğlu Roman Aqonyanam! – oğlan təntənəli səslə bəyan etdi. – Bu müharibədə Ermənistana atam qədər xeyir verən ikinci erməni olmayıb!

Qızın, Aqonyan soyadını eşidib mövqeyini tam dəyişəcəyini gözləyən oğlan qəfil yadlaşan və ikrah dolu baxışlarla ona baxan sifəti görüb təəccübləndi, daha doğrusu özünü itirdi.

– Bu bahalı restoranda xərclədiyən pulları necə qazanmısan?

Oğlan ağzını açıb cavab vermək istəsə də qız ona imkan vermədi.

– Bəli, bəli, bilirəm! – istehza ilə dedi. – Əlbəttə ki, bu pullar sizin patriotik hissləriniz vasitəsi ilə qazanılır. Bəs sürdüyün maşın hansındandır?

– “Mercedes” – oğlan həbs edilmiş müttəhim kimi cavab verdi.

– Yəqin ki, atan alıb.

Oğlan başını yırğaladı.

– Heç onun nə qədər maaş aldığını soruşmusan? Soruşmusanmı ki, bu bahalı maşını hansı pula alıb? – qızın səsi kəskin, baxışları isə sərt idi.

Qarşısındakı bu cılız qızcığaz oğlanın gözlərində amansız hakimə dönmüşdü. Onun hərbiçi qətiyyətindən və özünə arxayınlığından heç nə qalmamışdı.

– Sən bu bahalı naharı həzm etdiyən zaman nə qədər insanın aclıqdan əziyyət çəkdiyi haqda düşünmüsənmi?! Əlbəttə ki, heç zaman düşünməmişən! Amma buna baxmayaraq sən “patriotsan”. Sənin yaşadığın dünyanın insanların müharibə həvəsi ilə alışıb yanan “patriotlardır”. Çünki müharibə sizə xüsusi səlahiyyətlər və pul gətirir. Belə bahalı restoranlarda nahar etmək və “Mercedes” sürmək və səfeh qızlarla əylənmək imkanı verir. Budur sizin bütün “patriotluğunuz”.

Onun bu qədər əsəbi olmasının bir səbəbi də xoşuna gələn oğlanın məhz onun nifrət etdiyi təbəqədən olması idi. Ayağa qalxdı.

– Sağ ol!.. Dediklərim haqda düşünsən pis olmaz. Bəlkə də, sən hələ tam korlanmamısan.

– Getmə, – deyə oğlan zəif səslə xahiş etdi.

Qız kədər və təəssüflə ona baxıb:

– Biz müxtəlif dünyaların adamlarıyıq və birlikdə ola bilmərik! – dedi. Səsi titrəsə də tonunda tam qətilik var idi.

Oturduğu yerdə donub qalmış Roman restoranın alqaranlıq zalını tərək edən qızın ardınca baxdı. Qız necə də gözəl, incə və saf idi... O, düzəlməsi mümkün olmayan günah və çirkab dolu bir yeri tərək edən mələyə bənzəyirdi. Və Romanı da bu çirkabın içində qoyub gedirdi.

Əvvəlcə ətrafına, sonra isə hər cür nemət və içki ilə dolu süfrəyə göz gəzdirdi. Ömründə ilk dəfə idi ki, özünü cılız və yararsız biri kimi görürdü.

Beynəlxalq mətbuat Xocalı Soyqırımı haqda.

«Newsweek» 16 mart 1992

Paskal Privat və Stiv Le Vin (Moskva müxbirləri)

Soyqırımın Siması

“Ötən həftə Azərbaycan yenə də matəm içində idi; qaçqınlar və yaxınlarını itirmiş insanlar məscidlərin arxasındaki meyit yuyulan yerlərə toplaşmalı olmuşdular. Bunlar, Fevralın 25-26 da Qarabağın kiçik kəndlərindən biri olan Xocalının sakinləri idilər. Qətlə yetirilənlərin çoxu qaçarkən arxadan vurulmuş, digərlərinin sifətləri eybəcər hala salınmışdır”.

“The Times” 2 Mart 1992

Korpes Litter Hills

(Qarabağ müxbiri)

(Qaçqınların Erməni hərbiçiləri tərəfindən soyqırımını araşdırmaq üçün ezam edilmiş Anatol Lieven, Qarabağa atəş altında uçmalı olmuşdu.)

Erməni hərbiçiləri tərəfindən işğal edilən Xocalıdan qaçarkən 1000-ə yaxın azərbaycanlı qətlə yetirilmişdir. 4000-ə yaxın isə yaralanan, yolda donan və itkin düşən olmuşdu.

“Time” 16 Mart 1992

Cill Smolove

Xocalıda Soyqırımı

Xırdalıqlar qaranlıq olsa da, əsas məsələ şübhəsizdir; iki həftə öncə Azərbaycanın Xocalı kəndində ağlasığmaz hadisə baş vermişdi. Qarabağda fəaliyyət göstərən və ermənilərin nəzarəti altında olan hərbi birləşmə tərəfindən 200 Azərbaycanlı öldürülmüş, işğəncələrə məruz qalmış, minlərlə insan isə evindən didərgin düşmüşdü. Rəsmi Azərbaycanın verdiyi məlumata əsasən 1324 dinc vətəndaş öldürülmüşdür, onların çoxu işğəncələrə məruz qalmış qadınlər və uşaqlar idi.

“The Independent” London,

6 İyun 1992

Ağrılı Araşdırma

Fevralda baş vermiş Azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən kütləvi qətlə ən azından Azərbaycanı lərzəyə gətirmişdir – əsasən qadın və uşaqlardan ibarət 600-ə yaxın insan öldürülmüşdür. Bu insanlar odlu silahlar, kəsici və küt alətlərlə qətlə yetirilmişlər. Otuzdan çox cəsəd eybəcər hala salınmış, qulaqları, burunları, döşləri və ya penisləri kəsilmişdir.

VII hissə

ÖMÜRLÜK GECƏ

Naşa semya, – oğlan mətnin başlığını oxuyub, divanda oturub sviter toxuyan anasına baxdı. – Ana, məgər biz müstəqil deyilik?

1992-ci ilin 25 Fevral axşamı idi. Oğlan xalçanın üstündə oturub anasının ayaqlarına söykənmişdi. Orta yaşlı qadın oğluna baxıb kədərlə gülümsəyərək cavab verdi:

– Müstəqilik, mənim əzizim.

– Onda rus dilini öyrənmək mənim nəyimə lazımdı? Bu bizə SSSR-nin tərkibində olanda lazım idi, düz demirəm?

– Hə, amma bu müəyyən bir vəzifə tutmaq üçün lazım idi, – qadın əlindəki toxumanı saxlayıb təmkinlə izah etməyə başladı. – Xarici dil öyrənməyin isə daha vacib səbəbləri var. Bu sənə digər millətlərlə ünsiyyət yaratmağa imkan verir. Xarici dil biləndə vətəninə daha çox xeyir gətirə bilərsən... Böyüyəndə özün başa düşəcəksən.

– Hə? – uşaq yaşına yaraşmayan ciddiliklə fikrə getdi və otağın o biri başında kitab oxuyan bacısına baxdı. – Ana, – yenə anasına tərəf döndü, – atam nə vaxt qayıdacaq?

Qadın köks ötürüb cavab verdi:

– Bilmirəm, əziz balam.

– Sabah səhər, – Musa dayı ilə söhbət edəndə eşitdim, – oğlan kitabı bağlayıb həvəslə sözbə başladı. – Musa dayı dedi ki, kəndimizi qoruyan hərbi hissəyə geri çəkilmək əmri gəlib. Bəs onda kəndimizi kim qoruyacaq?

– Dövlət daha güclü qoşun göndərəcək! Onlar gələndə kimi isə kəndi atangil, kəndin kişiləri qoruyacaq.

– Dövlət bizi mütləq qoruyacaq, hə?

– Əlbəttə, mənim əzizim! – Ana bu sözləri bacardıqca inandırıcı deməyə çalışdı, amma titrəyən səsi o qədər də inamlı səslənmədi.

Bütün narahatlığa baxmayaraq, ana oğlunun sonsuz suallarına səbirlə yanaşırdı.

– Ana... – uşaq anasına yeni sualla hücum etməyə hazırlaşdı, amma sözü yarımçıq qaldı.

Güclü partlayış səsi evi silkələdi və küçədə havaya qalxan alov pəncərədə işıldadı. Növbəti Alazan raketi evə yaxın yerə düşdü və evi silkələdi.

– Ay Allah, özün kömək ol! – deyər qışqıraraq qadın yerindən atıldı. – Çölə! qaçın çölə!

Onlar həyətdə qaçdılar. Qonşular hamısı dəhşət içində küçəyə axışdırdılar. Evdən nəsə götürmək yadlarına da düşmürdü, hətta fevralın iliyə işləyən şaxtasına baxmayaraq, çox adam qalın üst paltarı belə geyinməmişdi. Bəziləri isə yataqda olduğundan küçəyə elə yataq paltarında çıxmışdı. Küçədəki insanların əksəriyyəti qadınlar, uşaqlar və qocalar idi. Ermənilərdə olan Xankəndindən gələn mərmilərin sayı get-gedə daha da artırdı. Bütün kəndi od-alov bürümüşdü.

On dörd yaşlı oğlu və böyük qızı ilə birgə küçəyə çıxmış qadın nə edəcəyini bilmirdi. Küçə xaos içində idi, hərə bir tərəfə qaçır. Qadın küçənin axırına kimi qaçıb birdən dayandı, kəndi müdafiə edənlərin arasında olan əri yadına düşmüşdü. "Ay aman, o bizi necə tapacaq?!" – deyər dü-

şüdü. – “Mən evə yaxın olmalıyam, o mütləq bizim aramızca evə gələcək!” Və uşaqları da götürüb geriye evə sarı qaçdı. Həyətdə, üstü beton dirəklərlə örtülmüş hovuz var idi. Bu hovuz su ehtiyatı toplamaq üçün işlədilir. Hovuzun yaxşı sığınacaq olacağını düşünüb orada gizlənmək qərarına gəldi. Lakin uzunluğu iki metr, diaqonalı on santimetr olan beton dirəklər qadın üçün çox ağır idi və həm də uzun illər idi ki, hovuzun üstündə uzanıb qalaraq yerə kipləşmişdi. Dirəklərdən birinin başından tutub qaldırmağa çalışdı, amma bacarmadı. Qaçacaqda özünü itirməyən Elmiranın gözləri yaşla doldu. Dizlərini yerə qoyub beton dirəyin kələ-kötür səthindən yenə yapışdı. Bu onun uşaqlarının sığınacaq yeri, xilas idi, beton isə yerindən tərpənmək istəmədi. Gözlərindən gilə-gilə yaş axan Elmira betona yalvararaq güc verməyə başladı. Beton yenə tərpənmədi. Lakin Elmira handa bir kişinin paxıllıq edəcəyi iradə və inadkarlığa malik idi. O, təslim olmaq fikrində deyildi. Betondan üçüncü dəfə daha möhkəm yapışaraq, var gücü ilə təkən verdi. Beton yerindən laxladı, amma bununla yanaşı betonun kənara çıxmış məftilləri qadının əlinə möhkəm sıxılıb dərisini deşdi. Qadın əlini çəkməsəydi məftillər əlinin sümüyünə kimi işləyəcəkdilər. Digər tərəfdən isə Elmira bilirdi ki, bu onun son gücüdür, dayansa bir daha betonu tərpətməyə halı olmayacaq. Odur ki, məftillərin əlini parçalamasına baxmayaraq, betonu qaldırmaqda davam etdi. Qadın həm ağrıdan, həm də verdiyi gücdən bağırır. Uşaqlar isə bir-birinə sığınib qorxu içində, bərəlməmiş gözlərlə analarına baxırdılar. Onlar qarşılarında həmişəki mülayim, xoşsimalı, yaraşlıqlı anaları əvəzinə, gözləri hədəqəsindən çıxmış, ağzı əyilmiş və dəhşətli səslə bağıran bir məxluq görürdülər. Bu anaların adi adamlardan fərqi idi. Adi adamlar sevdikləri üçün can-

larını belə qurban verə bilərdilər, ana sevgisi isə bundan da artığına qadirdir.

Nəhayət, beton dirək ana məhəbbəti qarşısında aciz qalib təslim oldu. Birinci betondan sonra digər iki betonun yeri boşaldığından onları çıxarmaq asan oldu. Hovuzdakı buz kimi soyuq suyun dərinliyi yarım metr idi. Fevral şaxtasında damardakı qan dondurucu bu soyuq suya girmək dəhşətli idi, amma yeri-göyü oda bələyən mərmilərin altında qalmaq daha dəhşətli idi.

Yarım saata yaxın vaxt keçmişdi ki, balalarını bağına basıb az da olsa, isindirməyə çalışan qadının qulaqları doğma səs eşitdi.

– Elmira! Elmira! Aman Allah, görəsən onlar haradadırlar, başlarına nə gəlib?

Bu, Elmiranın əri idi.

– Mahmud! – artıq donmaq üzrə olan qadın bir təhər səsini çıxardı. – Burdayıq!

– Şükür Allaha, şükür Allaha! – hovuzda tərəf qaçıb sudan çıxan qadına və uşaqlara kömək edən Mahmud hövlənək səslə durmadan təkrar edirdi. – Nə yaxşı sizi tapdım. Biz qaçmalıyıq! Ermənilər kəndə girir!

Bu vürhəvurda onların soyuqdan əsmələrinə fikir verməyə imkanı olmayan Mahmud ailəsi ilə birgə meşəyə tərəf qaçdı. Onlar meşəyə çatanda saat təxminən on iki idi. Meşənin içi ilə dizə kimi qara bataraq on dəqiqə qaçmışdılar ki, atəş səsləri eşitdilər və bir yığın insanın onlara tərəf qaçdığını gördülər.

Erməni hərbiçiləri kəndi mühasirəyə alaraq əhalinin bütün çıxış yollarını kəsmişdilər.

Elmira və uşaqları həm soyuqdan, həm də qorxudan əsım-əsim əsirdilər. Kütləvi qırğından sağ çıxmış kənd əhalisini məktəb həyatına toplamışdılar. Kənd tanklar, hərbi texnika, saqqallı hərbiçilər və öldürülmüş sakinlərin

cəsədləri ilə dolu idi. Tankları və hərbi texnikanı ruslar idarə edirdilər, hərbiçidən çox quldura oxşayan saqqallı döyüşçülər isə yiyəsiz qalmış evləri talan edirdilər.

Kefikök olan hərbiçilər əsirləri təpikləyir, şillələyir, söyür və dəhşət içində olan insanların reaksiyalarına gülürdülər. Artıq nə Mahmud, nə də Elmira bu xaosun içində uşaqlarının qayğısını çəkmək iqtidarında deyildilər. Elmiranın soyuqdan donmuş və haldan düşmüş oğlu, kürəyinə dəyən təpikdən huşunu itirib, hələ ayaq üstə dayanmaq iqtidarında olan əsirlərin ayaqları altına yığılmış digərlərinin arasına sərildi.

Nəhayət ki, uşaq çətinliklə gözlərini açdı. Bədənindəki ən xırda əzələ belə ağrıyırdı. Gözləri açıq olsa da ətrafda nə baş verdiyini yaxşı görüb anlaya bilmirdi, əlini qaldırıb gözlərini ovxalamaq istədi, amma tərpənə bilmədi. Öncə nə baş verdiyini anlamadı, lakin atasının səsinə eşitdikdə və ətrafa daha diqqətlə baxdıqda hər şey yadına düşdü.

– Cəmil, necəsən?

Uşaq səsə tərəf döndü. Atasını təxminən altı addım aralıdakı ağaca bağlanmışdı. İlk baxışdan atasını tanıya bilmədi. Ağaca bağlanmış bu adam cılız, qoca və zəif təəssüratı doğururdu. Onun atası isə cüssəli, güclü, qorxu bilməyən, mərd bir adam idi. Cəmil atasının canavar öldürməsinə xatırladı. Bir dəfə meşəyə atası ilə odun dalınca getmişdilər. Münasib ağac seçdikləri zaman bir az aralıda kolların arasından səs gəlirdi. Atasını baltanı Cəmilə verdi.

– Burda qal! Baxım görüm bu nədir belə. Diqqətli ol, canavar zad olar.

Bir azdan atası qayıtdı.

– Heç nə yoxdur! – deyərək, arxası ona dayanmış oğluna dedi.

Bir az yaxına gəldikdə isə oğlunun qorxudan ağarmış sifətini gördü və donmuş baxışlarının zilləndiyi tərəfə

baxdı. Qarşıda, hücumu hazır vəziyyətdə iri bir canavar dayanmışdı. Mahmud cəld tərpənib canavardan əvvəl hücum etdi və oğluna hücum etməsinə imkan vermədi. Bu iki canlı arasında ölüm-dirim mübarizəsi başladı. Onlar hər ikisi balaları uğrunda döyüşürdü. Canavar, iki gün idi ki, ac olan balalarına yem aparmaq, insan isə balasının canavar ailəsinə yem olmaması üçün döyüşürdü. Mahmud bütün ömrünü bu dağlarda və meşələrdə keçirmişdi, canavarlar haqda atasından öyüdlər almış və üstünə də öz təcrübəsini gəlmişdi. İnsan övladının fiziki gücə əlavə olaraq şüurunu da bu döyüşdə işlətməsi ona üstünlük verdi. O, sonunda canavarı boğdu.

Və indi Cəmilin qarşısında gördüyü, ağaca bağlanmış bu aciz insanın onun canavar boğan güclü atası ilə heç bir əlaqəsi yox idi.

– Mayor Aqonyan gəlir! – deyərək əsgərlərdən biri bildirdi və taxta skamyada oturmuş digər əsgərlər cəld ayağa qalxdılar.

Oğlan, əsgərlərin baxdığı tərəfə baxdı. Və gördüyü mənzərədən bir şey anlamadı. Musa dayı da saqqallı mayorla yanaşı gəlirdi.

– Əminsən ki, bu odu? – deyərək Mahmuda yaxınlaşan mayor soruşdu.

– Əlbəttə! – Musa dayı cəld cavab verdi.

– Yaxşı... – mayor, ağaca bağlanmış Mahmuda baxaraq gülümsədi. – Nə gözəl təsadüf! Dahi insan, Mayor Aqonyanın qarşısını kəsəcəklərini zənn edən miskin könüllülər taborunun əfsanəvi komandiri! – onun səsinə istehza aydınca duyulurdu. – Məni tanıyırsan? Əlbəttə ki, yox! Mən, anasını fahişə adlandırdığın həməən o mayoram. Mayor Aqonyan! Radio ilə danışarkən cəsarətli olmaq asandı, deyilmi? – xoşagəlməz təbəssümlə gülümsəyən mayor Mahmudu süzdü. – Onları bura gətirin! – mayor gözlərini

Mahmuddan çəkmədən Musa dayıya əmr etdi. – İndi görərik kimdir fahişə.

Mahmud dəhşətdən bərəlmiş gözlərlə mayora baxdı.

– Neyləmək fikrindəsən? – mayorun niyyətini təxmin edərək titrək səslə soruşdu. Sonra həyətin darvazasına tərəf baxdı və dəhşət içində bağırdı. – Aman Allah, yox!

Aqonyan da qapıya tərəf dönüb ləzzətlə güldü.

– Budur! Qarabağın ən məşhur fahişələri!

Elmira qızı ilə birgə iki əsgərin müşayiəti ilə onlara tərəf gəlirdi. Musa dayı isə daha görünmədi. Yəqin ki, öz satqınlığının nəticəsini görməyə gücü çatmamışdı və ya qorxurdu. Yəqin ki, satqınlığın da səviyyələri var və Musa dayı o qədər də yüksək səviyyəli satqın deyildi, hələ tam "peşəkarlaşmamışdı".

Mayorun məramı Cəmilə də bəlli oldu və o havalanmış heyvan kimi çırpınmağa başladı.

– İt oğlu it! Onlarla işin olmasın!

– Ey, uşaqlar, nə olub sizə! İndi maraqlı şou başlayacaq. Rahat olun, həzz alın! – ata və oğlun ümitsiz çırpıntıları mayoru daha da əyləndirirdi.

Elmira isə əri və oğluna nisbətən daha sakit idi. Qadın sanki kütləmiş, zombiyə dönmüşdü. O, dünən axşamdan, əsir götürüldükdən bəri bu vəziyyətdə idi. Əsirliyin məşəqqətləri ilə barışmaqdan başqa çarəsi olmadığını dərk edəcək qədər ağıllı idi. Ağıla gələcək hər bir şeyə hazır idi.

Amma əsgərlərin müşayiəti ilə həyəətə girib ağaca bağlanmış ərini və oğlunu gördükdə və mayorun sözlərini eşitdikdə nə baş verdiyini anladı. Hər şeyə hazır idi, amma ərinin və oğlunun qarşısında qızı ilə birgə zorlanmasına yox! Bunu ağılına belə gətirə bilmirdi. Bu biabırçılıq insan övladının qaldıra biləcəyi bir yük deyildi. Lakin əli bağlı və əsgərlərin nəzarəti altında edə biləcəyi bir şey yox idi. Baxışları ərinin baxışları ilə rastlaşdı. Bu əzabla dolu

bir baxış idi. O nə edə bilərdi? Elmira hər şeyi, ətrafdakı əsgərləri, qar üzərində keçirilmiş gecəni unutdu və beyninin bütün gücünü çıxış yolu axtarmaq üçün səfərbər etdi. Və sonunda çıxış yolu tapdı. Əlbəttə əgər buna çıxış yolu demək olardısı. Çünki onun verdiyi qərar çıxış yolu olmaq üçün çox ağır idi. O qədər ağır idi ki, hətta öz tükləri belə bu fikirdən ürpəşdi. "Mən bunu balalarım üçün, ailəm üçün, ərim üçün etməliyəm!" – deyə düşünüb özünü bu işi görməyə ruhlandırdı. Vəziyyəti qiymətləndirdi və anladı ki, yalnız tək bir şans olacaq. Əgər əlinə düşən bir neçə saniyədən istifadə edə bilməsə heç nə alınmayacaq.

Elmira, gözlənilmədən qarşısında əli bağlı addımlayan qızının üstünə atıldı. Öncə ətrafdakılar nə baş verdiyini anlamadılar. Ana-bala ikisi də yerə yıxıldılar. Deyəsən qadın qızını öpür, ya da qulağına nə isə deyirdi. Elmira qızından aralandı. Ətrafdakılar yalnız indi, yerdə çapalayan qızın boğazından bulaq kimi axan qanı gördükdə nə baş verdiyini anladılar. Və sanki damarlarında qanları dondu. Hər şey o qədər tez baş verdi ki, onları müşayiət edən əsgərlər müdaxilə etmək bir yana, heç gözlərini qırpmığa belə macal tapmadılar.

Elmira ayağa qalxıb öncə yerdə çapalayaraq can verən qızına, sonra isə ərinə baxdı. O, bu hərəkətə görə, öz balasının boğazını gəmirib öldürməsinə görə ərindən əfv diləyirdi. Və Mahmudun minnətdarlıq dolu baxışlarından bu əfvi ala bildi. Ətrafa dərin bir sükut çökdü.

– Lənətə gələsən! – çaşıb qalmış Aqonyan nəhayət diləndi.

O, dönüb, məmnunluqla gülən, lakin gözlərindən giləgilə yaş süzülən Mahmuda baxdı.

– Sən heç vaxt bizə qalib gələ bilməyəcəksən! – deyə Mahmud qəti səslə bildirdi. – Hətta qələbə çaldığında belə uduzmuş olacaqsan!

Mayor, Mahmudun sözlərini eşitdikdən sonra özünə gəldi və onun haqlı olduğunu anladı. Düşməni üzərində açıq aşkar qələbə çalmasına rəğmən mənəvi döyüşdə uduzmuşdu. Lənətə gəlmiş qadın onun planlarını alt-üst etdi, düşməninə sındırmaq üçün son imkanını əlindən aldı. Və bütün bunları dərk etməsi ağılı başından çıxardı.

– Qaniçən qancıq! – deyə bağıraraq qadının üstünə atıldı.

İlk zərbəsi qadının qana bələnmiş çənəsini tutdu və onu yerə sərtdi. Yerə yıxılmış Elmira, ağılı itirmiş Aqonyanın təpikləri altında aciz qaldı. Yeganə çarəsi instinktiv olaraq yumaq kimi büzüşməyə qalmışdı. Amma əlləri arxasında bağlandığından bu bir o qədər də effekt vermirdi və ağır hərbi botinkaların hər zərbəsi çəkilir zərbəsini xatırladırdı. Təpiklərinin qadının harasına dəyməsinin isə mayor üçün heç bir dəxli yox idi.

Döyülən qadının əri və oğlunun, sadəcə, bağırmaqdan başqa əlacı yox idi. Nəhayət, yorulub tənənfəs olmuş Aqonyan dayandı. Dəli baxışlarla, indi artıq ucadan gülən Mahmuda baxdı. Bu, dərddən ağılı itirmiş adamın mənasız gülüşü idi. Sonra Aqonyan yerdə hərəkətsiz uzanmış Elmiraya tərəf döndü. Sifəti tanınmaz hala düşmüş bu qadının Elmira olub olmadığını demək çətin idi.

Uşaq isə hələ də ağlayırdı. Öncə qışqıraraq bağıraraq ağlayan Cəmil indi artıq səssiz və göz yaşları axıtmadan ağlayırdı. Bu ağlamaqdan çox canavar ulamasına bənzəyirdi. Və elə o gün Cəmil insanlara xas ağlamaq qabiliyyətini itirdi və canavar kimi ulamaq öyrəndi. Həmin gün bu dəyişikliklə yanaşı sanki Cəmilin daxilində bir yırtıcı peyda oldu. Qana susamış, qisas hissi ilə qidalanan yırtıcı.

– Lənət olsun! – deyəsən, Aqonyanın ağı yenə özünə qayıtmışdı. Qadını bu kökə salması ilə əslində alçaq bir iş gördüyünü və bir daha zəifliyini etiraf etmiş olduğunu anlamışdı. Belindəki kəmərdən asılmış kaburadan tapan-

çanı çıxarıb Elmiraya tuşladı. – Yaman qadın idi! – deyib iki dəfə atəş açdı. Sonra hələ də gülməkdə olan Mahmuda yaxınlaşdı və tapançanı onun başına dayayıb tək bir atəşlə onu da öldürdü. Yalnız indi, ağaca bağlanmış Cəmili xatırladı. Uşaq, nifrətdən alov saçan dəli baxışlarla onu yetim qoymuş mayora baxırdı. Bu baxışlar mayorun canına vəlvələ saldı. Tapançanı onun balaca başına tuşladı.

– Yoldaş mayor, bəlkə lazım deyil? – mayordan bir neçə addım aralı dayanmış gənc leytenant dilləndi.

Aqonyan ona tərəf döndükdə isə izah etdi.

– Biz ondan istifadə edə bilərik, – əslində isə leytenantın yeganə məqsədi uşağı ölümdən qurtarmaq idi.

Mayor bir az fikirləşib, nəhayət:

– Bəlkə də, haqlısan... – deyib, könülsüz şəkildə tapançanı endirdi.

– Öldür məni! – uşaq zəif, amma nifrət dolu qəti səsle əmr etdi. – Eşidirsən, öldür məni!

Aqonyan nifrət və kin dolu bu uşağı məmnuniyyətlə öldürərdi. Amma bunu etmədi, cəsədlərə baxaraq əsgərlərə əmr etdi.

– Basdırın onları. Necə də olsa Qafqazlıdırlar... özü də rastıma çıxan ən yaxşı Qafqazlı!

VIII hissə

AĞ VƏ QARA

Çəkdiyi son şəkilləri gözdən keçirirdi. Telefonun qəfil zəngi onu diksindirirdi. Nəhayət dəstəyi qaldırıb işgüzar səslə zəngə cavab verdi:

– Alo!

– Axşamınız xeyir!

Xəttin o başından gələn səs onu həyəcanlandırırdı. Bu, çox yaxşı tanıdığı və heç zaman unutmayacağı həmən o metallik bas idi. Dəfələrlə bu səsi qəlbində eşitmişdi, onunla danışmış və səs sahibini lənətləmişdi. Çünki, bu səsin sahibi arzuladığı, lakin nifrət etdiyi və ömrü boyu mübarizə apardığı dünyaya mənsub kişi idi. Bəzən isə, sevgisinə görə prinsiplərini qurban verə bilməməsinə görə özünü lənətləyirdi.

– Axşamınız xeyir! – qız bacardığı qədər quru səslə cavab verdi. – Kimdir danışan?

– Məni tanımadın? – danışanın səsindəki həyəcan açıq aşkar duyulurdu.

– Bağışlayın, tanımadım, – qız nə üçün belə etdiyini heç özü də bilmirdi.

– Romandı.

– Hə... zadəgan Aqonyan qanı! – o, istehza ilə dedi. – Millətimizin fəxri!

– Bəsdir, Anetta. Köməyinə ehtiyacım var! – bu, həqiqətən də köməyə ehtiyacı olan bir adamın səsi idi.

– Nə mənada? – bu dəfə qız ciddi səslə dilləndi.

– Qəlbimdə atam və patriotluqla bağlı şübhələr yaranıb. Mənə bir qərara gəlmək üçün kömək etməlisən.

Telefon xəttində uzun bir sükut yarandı və nəhayət bir azdan Anetta titrək səslə:

– Görüşə bilərik? – deyə soruşdu.

Aralarında elə bir doğmalılıq var idi ki, ikinci görüşləri olmasına baxmayaraq sanki bir-birini illərlə tanıyan iki adam görüşürdü. Şablon sözlərdən istifadə etmədən, sadəcə, görüşərək masa arxasına əyləşdilər. Qəlbən o qədər yaxın idilər ki, bir-biri ilə hisslərini bölüşmək üçün heç bir sözə ehtiyacları yox idi. Sanki, hisslər haqda informasiya mübadiləsi sözlər deyil, energetik səviyyədə baş verirdi.

– Hə, necə kömək edə bilərəm? – ofisiyant masanın üstünə kofe fincanlarını qoyub getdikdən sonra qız soruşdu. Bu dəfəki görüşləri birincidən fərqli, orta səviyyəli, amma çox rahat bir kafedə idi. Fausto Popettinin fonda səslənən instrumental kompozisiyası kafenin onsuz da rahat atmosferini daha da rahat edirdi.

Roman sözə başlamağa tələsmirdi, əvvəlcə papiros qutusunda papiros çıxarıb yandırdı. Bir iki qullab alandan sonra nəhayət asta səslə dilləndi.

– Sözlərin məni düşünməyə vadar etdi. Qulluq etdiyim ideyanın düzlüyünə şübhə etməyə başlamışam. Mənə deyin sözləri sübut edə bilərsən?

– Bilmərəm və istəmirəm! – deyə Anetta kofedən bir qurtum alıb soyuq tərzdə cavab verdi.

– Niyə? – qızın cavabı Romanı məyus etmişdi.

Qız cavab verməyə tələsmədi. Bir az fikirləşdikdən sonra diqqətlə Romana baxdı. Sanki dəhşətli bir sirr açacaqmış kimi oğlanın buna hazır olub-olmadığını öyrənməyə çalışırdı.

– Bax, – qız, dərs izah edən müəllim kimi sözə başladı, – elə şeylər var ki, onlar izah olunmazdır. Sənə dediyim hər bir sözün təsdiqi elə ikimizin də gözü önündədir. Sadəcə, biz onlara müxtəlif tərəflərdən baxırıq. Onları mənim gördüyüm tərəfdən görmək və mənim verdiyim qiyməti vermək üçün sən mənim kimi düşünməlisən... İllərdir ki, atanın pulunu xərcləyir, onun aldığı maşını sürürsən. Lakin heç zaman onun bu pulları haradan qazandığını soruşmamısan. Sən həqiqəti görmək istəyirsən, gözlərini isə bağlamısan. Sadəcə, gözlərini aç, vəssalam! O zaman kiminsə sənə nə isə izah etməsinə ehtiyac olmayacaq.

– Onda, gözlərimi açmaqda mənə kömək et!

– Sənin gözlərini iyirmi illik milliyyətçi tərbiyəsi bağlayıb. Bunun öhdəsindən gələ bilmərəm! Qarabağ müharibəsinin mənasız olduğunu anlamaq üçün mənim kimi kosmopolit olmalısən.

– Bu, mənasız müharibə deyil! – Roman qeyri-iradi olaraq etiraz etdi.

– Əlbəttə, sənin üçün, milliyyətçilər üçün! – qız məhz bu reaksiyanı gözləyirmiş kimi məmnun oldu. – Bir anlıq da olsa Erməni kimi düşünmə. Qarabağın hansı dövlətə məxsus olmasının nə fərqi var? Biz də Azərbaycanlılar kimi ondan istifadə edə bilərdik. SSRİ vaxtı məhz belə idi, onlar da biz də Qarabağda yaşaya və onun heyrətamiz təbiətindən həzz ala bilirdik. Bizim sadəcə, bir vətənimiz var, Yer kürəsi! Harada doğulmağımızın və yaşamağımı-

zın isə heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Ermənistanda doğulub Şotlandiya dağlarında yaşaya bilərsən. Nəyə lazımdı axı bu lənətə gəlmiş sərhədlər?! Sən azad deyilsən, milliyyətçi ideyanın qulusan!

– Onda məni azad elə!

– Mən sənin problemlərini həll edə bilmərəm. Sadəcə seçim imkanı verə bilərəm. Özün isə düz hesab etdiyini seçə bilərsən.

IX hissə

ŞƏRQ VƏ QƏRB

Qapıdan çıxmağa hazırlaşdım ki, həyat yoldaşım,

– Görüşə gedirsən? – deyə soruşdu

Bu mənim üçün sürpriz oldu. Necə yəni “görüş”?

– Əlbəttə, əzizim! Sən ki, mənim Kazanova olduğumu bilirsən, indi də növbəti qəlbi fəth etməyə gedirəm, – deyə zarafat edib onu öpdüm və evdən çıxdım.

O kədərlə gülümsədi. Bu təbəssüm çox şey deyirdi. Bəlkə də, o mənim görə bilmədiyim şeyləri görürdü.

Metro qatarında oturub onun sözləri haqda düşünürdüm ki, qarşıdakı şüşədə öz əksimi gördüm. Xüsusi səliqə ilə geyinmiş və daranmışdım. Gözəl ətrimin iyi ətrafa yayılırdı. Bəli, o haqlı idi, mən ilk dəfə aşiq olan məktəbli uşağa bənzəyirdim. Mən bunu ikinci dəfə, əlimi qaldırıb onun qapısını döyməyə hazırlaşarkən həyəcanlandığımı aşkarladıqda hiss etdim. “Zibil! Necə oldu axı, mən ona vuruldum?” Mənim xəbərim olmasa da bu sevgi ürəyimdə birdən-birə oyanmamışdı. Öncə Reçl mənim üçün sadəcə ingilis dilimi mükəmməlləşdirmək üçün istifadə edəcəyim bir əcnəbi idi. Sonra o, maraqlı hekayələrə malik kitaba döndü. Və bu kitab bütün varlığımı aldı, hətta həyat yol-

daşımı belə unuttum. Ondan ayrı olduqda belə o mənə sahib idi. Onun nəql etdiyi hekayəti yazır və haqqında düşünürdüm. Sonra o, şəxsiyyətə çevrildi. Bu şəxsiyyət öz düşüncə tərz, qeyri-adi fikirləri və güclü xarakteri ilə məni heyran edirdi. O danışarkən mən bütün dünyanı unudurdum. Sanki, dolğun nitqi və son dərəcə maraqlı jestləri ilə məni ovsunlayırdı. O qədər ifadəli və dolğun nitqi var idi ki, ingilis dilini bir o qədər də mükəmməl bilməməyimə baxmayaraq, danışdığı hadisələrin hər birini yaşayırdım. Mən ona heyran olmağa başladım. O mənim üçün etalona çevrildi və ondan kənar hər bir şey mənasız olmuşdu.

Qapı açıldı və mən onun gülümsəyən mehriban çöhrəsini gördüm.

– Salam!

– Salam! – boğazımı arıtlayıb birtəhər cavab verdim. Ona vurulmağımı dərk etməyim məni utandırmışdı, elə bildirdim ki, o, bunu sifətimdən aydınca oxuyur. Özümü, sinif yoldaşına eşq elan edən məktəbli kimi hiss etdim. Nə deyəcəyimi və özümü necə aparacağımı bilmirdim. Onun gözlərinə baxmağa cürət etmirdim.

– Buyur, əyləş! – deyə kreslonu göstərdi və özü də mənim qarşımda oturdu. Biz oturduqdan sonra gülümsəyərək soruşdu. – Nə olub sənə?

– Heç... hər şey qaydasındadır! – birtəhər cavab verdim. Çətin vəziyyətə düşmüşdüm, özümü ələ ala bilmirdim.

O hələ də mehriban təbəssümlə mənə baxırdı.

– Yox, yalan deyirsən! Sənə nə isə olub. Bu alınma yazılıb. Pis qiymətini anasından gizlədən uşağa bənzəyirsən. Hə... de görək nə olub?

“Aman Allah, o başa düşəcək!” – deyə düşündüm və vəziyyəti düzəltməyə çalışdım.

– Hə, düz deyirsən, işdə bir balaca problem var. Məni ixtisara salmaq istəyirlər, – onu inandırmaq üçün bütün bacarığımı sərf etdim.

Və deyəsən cəhdim uğurlu olmuşdu. O, təəssüflə başını yırğaladı.

– Bəli, bu ciddi problemdir! Özünü darıxdırma, uzaq başı başqa iş taparsan.

– Əlbəttə! Narahat olacaq ciddi bir şey yoxdur. Bu, sadəcə həll edilməsi gərəkən adi problemdir. Dünyanın axırı deyil ki! – həvəslə dilləndim və söhbətin məcrasını dəyişmək üçün cibimdən diktofonu çıxardım. – Bəlkə başlayaq?

Və o, hekayətini danışmağa başladı. O, danışmağa başladıda mən yenə də qərribə məhəbbətim haqda düşünməyə başladım. Reçl gözəl cizgilərə malik qadın deyildi. Üz cizgiləri iri idi. Amma bu iri cizgilər birlikdə qərribə vəhdət təşkil edərək onu cəzbedici göstərirdi. Və onun iri aydın gözlərinin qərribə ifadəsi. Bu qərribə ifadəni müəyyən etmək mənim üçün çətin idi; böyük həyat təcrübəsi, o qədər də uğurlu olmayan tale, dərin biliklə qarışmış dərin ehtiras, nə bilim daha nə... Müəyyən edə bilmədiyim bütün bu ifadə isə aydın istehzanın fonunda idi. Gözlərində müəyyən istehza olmasını ən təcrübəsiz insan belə sezə bilərdi. O, sanki baxışları ilə "Zavallı insanlar, siz həyat haqda nə bilirsiniz axı?" deyirdi.

Qeyri-iradi olaraq onu həyat yoldaşım ilə müqayisə etməyə başladım. Həyat yoldaşım mənim üçün qayğısını çəkməli olduğum incə bir çiçək idi. Lakin bunun sadəcə mənə belə gəldiyinə əmin idim. Bütün istəyimə rəğmən o həmişə məndən bir addım arxada idi. Arxayın idi ki, mən onun yanındayam və onun hansısa bir problemə görə narahat olmasına heç bir ehtiyac yoxdur. Həyat mənim üçün mübarizə meydanı idisə, onun üçün əyləncə meydanı idi. Bütün bacarığına və geniş əqli imkanlarına baxmayaraq o, həyata yalnız əyləncə kimi baxırdı. Mən onun daim inkişaf etməsini və həyatını əhəmiyyətli işlərə sərf

etməsini istəyirdim. Amma çətinliklər və mübarizə onluq deyildi. Arxayın idi ki, mən yanındayam və onu istənilən çətinlikdən qoruyacağam. Zəif və incə görünməsinə baxmayaraq, həyatdan mənsiz baş çıxara biləcək qədər güclü olmasına əmin idim. Nə qədər ki, mən sağam və onun yanındayam o, həyatdan zövq almağı üstün tuturdu. Bu, şərq qadınlarının əsas xüsusiyyəti idi. Onlara arxalanacaqları bir kişi – ər lazımdı. Onlar incə və zəif görünməyi xoşlayırlar. Ekstremal şəraitlərdə isə çox güclü və gözlənilməz olurlar.

Reçl isə başqa idi. O, güclü və möhkəm idi. Mənim üçün o, döyüşdə arxalanacağım silahdaş idi. Həyat onun üçün sadəcə əyləncə deyildi. Mən həyat yoldaşımın məhz belə bir qadın olmasını istəyirdim. Əlbəttə ki, bu, mənim həyat yoldaşımdan narazı olmağım demək deyildi. Sadəcə, mən onun imkanlarını bilirdim və əmin idim ki, böyük işlər görə bilər. Və bu bacarıqların hədəf olmasına heyfim gəlirdi. Amma onu dəyişə bilmirdim. Bəlkə də, mən pis müəllim idim və ya onun passivliyinin səbəbi əsrlər boyu şərqdən uzanıb gələn genlərində idi.

Mənə qaranlıq qalan başqa bir məqam da var idi. Aşiq olduğumu nədən bilmişdi, həm də mənim özümdən də tez? Yəqin ki, bu altıncı hiss, qadın intuisiyası idi.

X hissə

QAÇIŞ

– Sənin ananı! – diz üstə dayanmış oğlan, onu hərbi kəmərlə döyərək ayağa qaldırmaq istəyən əsgəri söydü.

Oğlan, əsgərin üstünə atılıb onu boğmaq istədi, lakin ayağa qalxıb odun parçasını sürüməyə belə taqəti yox idi. Səhərdən axşamadək dayanmadan meşədən taxta sexinə şalban daşımaq onu taqətdən salmışdı.

Əsgər ona tərəf əyildi.

– İt oğlu it! Bilirəm, belə edirsən ki, səni öldürüm. Amma sən istəyən olmayacaq. Yaşayacaqsan!

Əsirlərə nəzarət edən hər bir əsgər Cəmilin ölmək istəyini bilirdi. Burda olduğu ayın hər bir günü əsgərləri onu öldürməyə sövq edirdi. Lakin onun bütün səyləri əbəs idi. Mayor Aqonyan əsgərlərə xüsusi olaraq tapşırırmışdı ki, ona toxunmasınlar. “Toxunmamaq” ümumiyyətlə toxunmamaq deyil, sadəcə öldürməmək demək idi. Onu döyə bilərdilər, amma öldürməyə ixtiyarları yox idi.

Bu göstərişi mayor Aqonyan humanistliyindən deyil, təkəbbürlüliyündən vermişdi. Onun əfv edib öldürmədiyi adama kimsə toxuna bilməzdi. Və əsgərlər, mayor Aqonyanın əmrini pozmağa cəsarət edəni nə gözlədiyini çox yaxşı bilirdi.

– Nə olub, Cəmil? – gecə, yaşlı əsirlərdən biri, pəncərənin dəmir barmaqlıqlarına baxıb fikrə getmiş Cəmindən soruşdu.

Cəmil yaşlı əsirə tərəf döndü.

– Ramazan əmi, özümü öldürməliyəm! – əsir yoldaşlarının arasında satqınların ola biləcəyindən və onun planını ermənilərə çatdırılacağından ehtiyat edərək pıçıldadı.

– Niyə? – Ramazan əmi maraqlanıb mehribanlıqla soruşdu. Əslində isə oğlanın bəyanatı onu olduqca narahat etdi. Sadəcə onu qorxudub planını tez həyata keçirməyə tələsdirməmək üçün özünü sakit göstərirdi.

– Onlar mənim ailəmi qırıblar, mən isə onlar üçün işləyirəm, – Cəmil yenə pıçıldadı. Səsinin titrəməsindən hiss olunurdu ki, ağlamaqdan özünü güclə saxlayıb.

Amma o dəhşətli gündə, bütün ailəsinin gözləri önündə öldürüldüyü gün o ağlamaq qabiliyyətini itirmişdi. Daha yer üzündə onu ağlamağa vadar edəcək bir şey yox idi.

– Bax, əzizim, – şalban daşımaqdan parça-parça olmuş ovcu ilə uşağın başını sığallayaraq, Ramazan əmi sözə başladı. – Bilirsənmi ki, ailən göydən sənə baxır.

Cəmil başını tərpətdi.

– Əla! Bəs sən onların səni zəif görməsini istəyirsənmi?

– Yox! – uşaq titrək səslə cavab verdi.

– Çox gözəl! Bəs bilirsənmi ki, özünü öldürmək günahdır?

– Bəli!

– Onda bunu etmə! Sağ qalmağa çalış. Ailənin qisasını almaq üçün güclü ol. Güclü ol ki, atan səninlə fəxr etsin! – qoca bu sözləri sadəcə uşağı özünü öldürməkdən çəkindirmək üçün dedi. Amma dediyi sözlərin uşağa necə təsir etdiyini, onda necə hisslər oyatdığını və bu sözlərin gələcəkdə hansı nəticələr verəcəyindən bixəbər idi. Əgər bilsəydi, bəlkə də deməzdi.

Ramazan əminin sözləri oğlana heyvətəmiz təsir etdi. Bir dəqiqə öncə özünü öldürmək istəyən Cəmil, indi həyat eşqi və mübarizə aparmaq üçün səbəb əldə etmişdi. Bayaqdan soyuq və heç nə ifadə etməyən gözlərində alov parladı. Bu alov çox güclü oldu, onun gələcəkdə ən pis vəziyyətlərdən çıxmasına kömək edəcək və daşa dönmüş qəlbini uzun illər boyu isidəcəkdi.

– Hə, düz deyirsən! – ruhlanmış Cəmil həvəslə dedi. – Mən sağ qalacam və onların hamısını qıracam.

Qoca, yazıq uşağa baxıb nəvazişlə gülümsədi.

– Hə, mənim balam, sən sağ qalmalısan, – uşağı fikrindən yayındırdığına görə xoşbəxt idi.

– Ramazan əmi, mənə burdan qaçmağa kömək elə! – Cəmil həvəslə xahiş etdi.

Bir həftə sonra, növbəti dözülməz iş günündən sonra, ensiz taxtanın üstünə uzanıb yatmağa çalışarkən Ramazan əmi yanında uzanmış Cəmilə tərəf dönüb pıçıldadı.

– Hazırsan? Artıq vaxtdır! Sabah qaçacaqsan.

Bunu eşidən Cəmilin ürəyi yerindən atıldı. Nəhayət ki! Bu yeddi gün onun üçün bir əsr qədər uzun olmuşdu. Yeddi gün ərzində Ramazan əmi ona, əsirlikdən qaçan zaman lazım olacaq bəzi şeyləri öyrətmişdi.

– Düz bura vurmalısan! – deyə Ramazan əmi sinəsinin sol tərəfini göstərdi. – Zərbən güclü olmalıdır, var gücünlə vurmalısan. Unutma sənəin tək bir imkanın olacaq. Bu imkanı qaçırsan heç nə alınmayacaq. İndi isə gedəcəyinin yolu de görüm yadıncadırımı?

– Meşəni keçib çaya çıxacam və çay aşağı gedəcəm, – Cəmil dəfələrlə təkrarlayıb əzbərlədiyi marşrutu dəqiqliyi ilə təsvir etməyə başladı. – Qarşıma şose körpüsü çıxacaq, həmən şose ilə aşağı gedəcəm.

– Unutma bütün hərəkətin ağaclıqla olmalıdır. Çayın da, şosenin də kənarı ağaclıqdı, ağacların arası ilə getmək lazımdı, yoxsa ermənilər səni asanlıqla taparlar!

– Hə, hə, bilirəm! – Cəmil cəld dilləndi. Qaçmaqla bağlı hər bir xırda detal Cəmilin yaddaşına həkk olunmuşdu.

Ramazan əmi ona əlinə keçə biləcək qurd-quşla necə qidalanmaq lazım olduğunu da öyrətmişdi. Dildə asan səslənən marşrut əslində uzun və yorucu olacaqdı, Cəmilin isə yola azuqə götürmək imkanı yox idi. Yolda mütləq acılıq çəkəcəkdi.

– Bax, düz bura! Var gücünlə! – deyə Ramazan əmi yenə sinəsinin sol hissəsini göstərdi.

Bu bir həftə ərzində Ramazan əmi xeyli arıqlamış və zəifləmişdi. Cəmil bunun səbəbini anlaya bilmirdi. Qocadan bu haqda soruşduqda isə əlini yelləyib:

– Elə bir şey yoxdur, bala. Bu iş üçün çox qocayam, – deyə bəhanə gətirmişdi.

Söhbətin sonunda, cındırı çıxmış köynəyinin altından əldə düzəldilmiş bıçağa bənzər iti uclu bir şey çıxarıb Cəmilə verdi.

– Bunu paltarının altında gizlət!

Cəmil bütün gecəni yata bilmədi. Çox həyəcanlı idi və elə hey qaçışı götür-qoy edirdi. Onu narahat edən uzun yol və onu gözləyən təhlükələr deyil, adam öldürmək idi (bunu həyatında ilk dəfə edəcəkdi). Ermənilərə nifrət etsə də, öldürəcəyi adam idi, canlı adam. Qətl! Ən ağır cinayət. Bu, qırmızı xətt idi. Xətti keçdikdən sonra nə qədər dərinə getməyinin əhəmiyyəti yoxdur. Yalnız ilk qətl – qırmızı xətti keçəcək ilk addım çətindir, qalanları isə asan olur.

Növbəti səhər, hər gün onları meşə kənarındakı ağac sexinə və yenə geriye saxlandıqları yerə daşıyan yük maşınının kuzovundan düşərkən Ramazan əmi Cəmilə yaxınlaşdı.

– Mənim balam, – deyə pıçıldadı. – sənə bir şey də deməliyəm. Haqqında danışdığımız qoca palid yadındadır?

Cəmil başını tərpətdi.

– Əla! O ağacın yanında bağlama basdırılıb, götürərsən. Allah özü köməyin olsun!

Bu, Ramazan əminin son təlimatları idi. Çox danışmağa və vidalaşmağa imkan yox idi. Əsirlərə nəzarət edən əsgərlər onlara danışmağa icazə vermirdilər.

İşə başladıqdan təxminən bir saat sonra Cəmil dayandı.

– Hə, nə oldu? – deyə qışqıran nəzarətçi ona yaxınlaşdı.

– Tualetə getməliyəm, – deyə Cəmil bildirdi.

– İşə şalvarına, it oğlu it! – əsgər yenə qışqırdı.

– Alınmayacaq, daha ağırdı.

– Murdar Türk! Düş qabağıma! – əsgər çəkməsinin burunu ilə onun arxasına təpik ilişdirib qabağına saldı.

Bu təpik Cəmilin aqlını başından çıxardı. Lakin bir azdan təpiyin əvəzini çıxmağa imkanı olacağını bildiyindən səbrini basdı. Onlar işləməkdə olan əsirlərdən aralanıb meşənin nisbətən sıx hissəsinə üz tutdular. Camaatdan təxminən iyirmi, otuz addım aralanmışdılar. Meşə bir o qədər sıx olmasa da, işləyən əsirlər artıq gözə dəymirdilər. Cəmil şalvarının qabağını açmaq istəyirdi ki, qəfil qarnını tutub yerə yıxıldı. Bir neçə dəqiqə çapalayaraq bağırdıqdan sonra səsi kəsildi və yerdə tərpənməz qaldı.

– Bəsdir oyun çıxardın, qalx ayağa, it oğlu it! – deyə əsgər qışqırdı.

Amma Cəmildən səs gəlmədiyini görüb ona tərəf getdi.

– Qalx ayağa, sənin ananı! – Cəmili təpiklədi, yenə cavab gəlmədikdə canına vəlvələ düşdü. – Bu öldü, nədir? – onun öldüyü halda əsgər, mayor Aqonyanın qəzəbinə tuş gələcəyini yaxşı bilirdi.

O, Cəmilə tərəf əyilib nəbzini yoxlamaq üçün onun biləyindən tutdu. Elə bu an Cəmil gözünü açdı. Zavallı əsgər gözlənilməzlikdən dik atıldı.

Cəmilin baxışları buz kimi soyuq idi. Əsgər geri çəkilmək istədi, amma bacarmadı. Cəmil əlindəki bıçağı dəstəyinə kimi onun sinəsinə soxdu. Sinəsindəki bıçağa təəccüblə baxan əsgər ayağa qalxmağa cəhd etdi, lakin bacarmayıb dizi üstə düşdü. Yalnız bu zaman nə baş verdiyini anladı və əlini çiyindənən asılmış avtomatın çaxmağına tərəf uzatdı. Cəmil dəhşətdən bərəlməmiş gözlərlə əsgərə baxırdı. Onun zərbəsi dəqiq olmamışdı, bıçaq Ramazan əminin göstərdiyi kimi sinəsinin sol hissəsinə deyil, düz ortasına sancılmışdı. Ölümçül yaralanmasına baxmayaraq, əsgər dərhal ölmədi. Bu həlledici məqamda qorxub özünü itirməyin yeri deyildi, artıq ilk addım atılmışdı və başlanmış işi sona yetirmək lazım idi. Cəmil ona atəş açmağa imkan vermədən əlini tutdu və avtomatı onun çiyindənən qoparıb kənara tulladı. Əsgər iki əlli onun boğazından tutdu və tükənməkdə olan gücünü toplayıb onu boğmağa başladı. Cəmil bıçağı əsgərin sinəsindən çıxarıb ikinci dəfə zərbə endirdi. Bu dəfə o, əsgərin köksünə yeriyən poladın sümüyə sürtülməsini açıq aşkar hiss etdi. Bu xoşagəlməz, tük ürpədicisi hiss idi. Gözlərini yumub üçüncü dəfə zərbə endirdi. Artıq bıçağı hara vurduğunun fərqi varmırdı. Nəhayət, əsgər son nəfəsini alıb cansız şəkildə Cəmilin üstünə yıxıldı. Boğulduğundan və son dərəcə həyəcanlandığından tərpənməyə belə təqəti qalmamışdı. Gözləri hələ də bağlı idi. Sanki, əməlinin nəticəsini görəcəyindən qorxub gözlərini açmırdı. Lakin sağ qalmaq instinkti ona, vaxtının az olmasını xatırlatdı. İnsan övladının vəhşi heyvanlar arasında sağ qalmasını və təkamül etməsini təmin edən özünü qoruma instinkti.

Əsgərin cəsədini birtəhər kənara atıb ayağa qalxdı və büdrəyə-büdrəyə qoca palid ağacına tərəf qaçdı. Ağacın yanında balaca daş qalağı vardı. Daşları kənara itələyib altında bağlama gördü. Bağlamayı götürüb yenə büdrəyə-

büdrəyə meşənin dərinliyinə tərəf qaçdı. Ayaqları sözünə baxmır, elə hey bir-birinə dolaşır. Halsız olduğundan o qədər də sürətli qaça bilmirdi, adi yerisdən bir balaca sürətli olardı, amma aramsız qaçır. Ramazan əminin əldəqayırma bıçağını və bağlamı sinəsinə sıxıb qaçır. Şalvarını cıran və dərisini cızan kol-kosa əhəmiyyət vermədən, arxaya baxmadan qaçır. Əl-ayağı və üstübaşı qana bulanmış on beş yaşlı zavallı, qatilə çevrilmiş özündən, onu qatil, tənha və bu qədər bədbəxt etmiş düşməndən qaçır.

Onun qaçışı, artıq qeyri-şüuri bir hərəkətə çevrilmişdi. Bütün bədəni keyimişdi, nə cızılmış ayağının ağrısını hiss edirdi nə, də yorğunluq. Bir neçə kilometr qaçdıqdan sonra çaya çatıb yıxıldı. Qalxmaq istədi, amma bədəni bürüyən dəhşətli ağrı ona tərpnəməyə imkan vermədi. Qana bələnmiş ayaqları sanki od içində yanırdı, yumaqları daşa dönmüş əzələləri sümüyünü əzirdi, aldığı nəfəs ciyərlərinə bəs eləmədi, elə bilirdi ki, bu dəqiqə ürəyi ağzından çıxacaqdı. Qaçdığı müddətdə toplanan ağrılar sanki bu məqam üçün saxlanmışdı. Cəmil barmağını belə tərpedə bilmirdi. Yıxıldığı yerdə uzanıb qaldıqdan bir az sonra uzaqda atəş səsləri eşitdi. Bu, onu axtaran nəzarətçi əsgərlər idi. Burada uzanıb qalmağın real ölüm olduğunu dərk edirdi. Amma ayağa qalxmağa artıq taqəti yox idi. Ağacların arasından görünən səmaya baxdı. Əlçatmaz, azad və təmiz səma. O, sadəcə, burada uzanıb qalmaq istəyirdi. Bu ağır mübarizə onu üzmüşdü. Balaca qəlbi artıq dolmuşdu. Bəs gözləri önündə qətlə yetirilmiş ailəsi? Bəs qisas? Göydən ona baxan atası? Yox, təslim ola bilməzdi! Mübarizə aparmalı idi. Burada uzanmaq onun üçün komfort idi, bu komforta isə ixtiyarı yox idi. Ayağa qalxmaq istədi, bacarmadı. Sanki bədəni yerə yapışmışdı. Öz bədəni ona tonlarla ağırlığı olan yük təsiri bağışladı.

Nəhayət, gücünü toplayıb birtəhər ayağa qalxdı. Bu cılız oğlan özünə güc gələ bildi. Ölümçül yorulmuş bədənini beyninə tabe edə bildi.

Bağlamasını və bıçağını götürüb çay aşığı getməyə başladı. Əslində qaçmağa çalışırdı, amma buna bir o qədər də nail ola bilmirdi. İkinci dəfə halsız yığılanda artıq gün batmaq üzrə idi. Daha onu axtaran əsgərlərin atəş səsləri eşidilmirdi. Yenə də ayağa qalxmağa çalışdı, amma bacarmadı. Bu dəfə beyni də sözünə baxmadı. Ətrafındakı hər şey axıb gedirdi. Və hər şey, ağaclar, yaxınlıqdakı çay, bədəndəki ağrılar və onu izləyən təhlükə yox oldu. Rahatlıq, sakitlik və çəkisizliyə düşdü. Qər q olduğu dünyada nə sevgi, nə nifrət, nə dostluq və nə də düşmənçilik var idi.

Nə qədər yatdığını bilmirdi, amma oyananda ətraf aydınlıq idi. Soyuq və meşənin rütubəti onu yuxudan oyatmışdı. Bədəni tir-tir əsirdi. Bu, ilk bahar səhərinin soyuğu idi. Ayağa qalxıb, harada olduğunu anlamaq üçün ətrafa göz gəzdirdi. Yaxınlıqda axan çayı gördü. Müharibə üzündən meşədə vəhşi heyvan filan qalmamışdı, yoxsa indiyə onu parçalamışdılar. Bu, müharibənin Cəmilə etdiyi yeganə yaxşılıq idi.

Çayda əl-üzünü yuyub, daşın üstündə oturdu. İndi özünü gümrah hiss edirdi. Mədəsindəki ağrı ona ac olduğunu xatırlatdı. "Yeməyə bir şey tapmaq lazımdır!" İlan, qurbağa və yaxud da başqa bir şey, fərqi yox idi. "Bıçaq, hanı bıçağım?" Ayağa qalxıb yatdığı yerə getdi. Bıçağı və bağlamı tapdı. "Görəsən bağlamada nə var?" Bağlamı açdı və içindəkiləri görüb təəccübləndi. Orada, gündə iki dəfə əsirlərə verilən quru çörək dilimləri var idi. Ramazan əmi öz payını yeməyib Cəmil üçün azuqə yığmışdı. İndi bu quru çörək dilimlərinə baxıb Ramazan əminin son bir həftədə niyə zəiflədiyini anladı. Gün ərzində cəmisi iki dəfə, şalban daşımağa getməzdən öncə səhər və axşam,

işdən qayıtdıqda yemək yeyirdilər. "Yemək" isə quru çörək parçası və sudan ibarət idi. Bütün günü işləyən əsirlərin yeganə enerji mənbəyi bu idi. Ramazan əmi də bu yeganə enerji mənbəyindən imtina edib, Cəmil üçün azuqə yığmışdı və gün-gündən zəifləməyinin də səbəbi bu idi.

– Niyə? – kövrəlmiş Cəmilin deyə bildiyi bircə bu oldu.

Beş günlük üzücü və təhlükəli səfərdən sonra Cəmil nəhayət ki, Azərbaycan qoşunlarının ön xəttinə gəlib çatdı. Bu beş günlük təhlükəli gəzinti zamanı xüsusi heç nə baş verməsə də, onun üçün böyük dərs oldu. Bu dərsdə inadkar və məqsədyönlü olaraq əlçatmaz məqsədlərə nail olmağı öyrənmişdi. Bu səfərdə, ağac budağından düzəltdiyi çomaqla, yemək üçün ilan öldürərkən ilk dəfə qətl sevinci yaşamışdı. Öyrənmişdi ki, oyuna həyat qoyulduğu zaman hisslərə qapılmaq bağışlanılmaz səhvdir, sağ qalmaq üçün kifayət qədər qətiyyətli olmaq lazımdır.

Ön xətti nə vaxt keçdiyini bilmədi. Hər iki tərəfdən ön xətt zəif qorunurdu. Döyüşən tərəflərin hərbiçiləri, əsasən, diletantlar idi və bəzən bu cür xırdalıqlar yaddan çıxırdı. Cəmil ağac kölgəsində oturub söhbət edən üç əsgəri görüb dayandı. Onların Azərbaycanlı və ya Erməni olduqlarını ayırd edə bilmədi. Amma öz görkəmi ilə onları qorxutduğunu dəqiq sezdi və gülümsədi. Bu xoş təbəssüm deyildi.

Əsgərlər dizlərinin üstündəki avtomatları qapıb yerlərindən sıçradılar. Cəmil o qədər çirkabın içində idi ki, yazıq əsgərlər onlara tərəf gələn bu məxluqun insan, yoxsa heyvan olmasını ayırd edə bilmədilər.

– Dayan! – əsgərlərdən biri qəzəblə əmr etdi. Onun qəzəbinin səbəbi diksinməsi idi, sanki bu qəzəbli əmrlə qorxmağının əvəzini çıxmaq istəyirdi. – Kimsən?!

Doğma dili hələ indiyə kimi Cəmil üçün bu qədər əziz olmamışdı. Bu qəzəbli sualda o, anasının laylasını, atasının öyüdlərini və bacısının qayğısız günlərdə olduğu kimi

şən qəhqəhəsini eşitdi. Bu dəqiqə bu acıqlı sual onun üçün dünyanın mərkəzi idi.

Sonunda bacardı! Ondan daha yaşlı, təcrübəli və güclü olan digər əsirlərin etmədiyini Cəmil bu balaca canı ilə edə bilmişdi! Bunu dərk etməsi ona sonsuz güc və özünə inam hissi verdi. Ermənilərin əlindən qaça bilmişdisə, istənilən işin öhdəsindən gələ bilərdi.

XI hissə

MÜHARİBƏNİN VACİBLİYİ

– Bəs sən nə üçün sağsan! – onun səsi sakit idi gözləri isə alışıb yanırıdı.

Bir addım geri çəkilən əsgər sanki onun baxışları altında əzilib balacalaşırdı. Bu amansız baxışlarda hiddət və nifrətdən başqa heç nə yox idi.

– Cəmil, Qurana and olsun ki, mənim günahım yoxdur! Məni Allah sax... – zavallı əsgər sözünü bitirə bilmədi.

– Nə Allah?! – deyə bağırən Cəmil onun boğazından yaşırdı. – Səni qoruyan Allah Xocalıdakıları niyə qorumadı?!

26 Fevral gecəsi Cəmil Allaha və ümumiyyətlə, hər şeyə olan inamını itirmişdi.

Yazıq əsgər isə nə deyəcəyini bilmirdi.

– Yeddi nəfərin arasında sən ən zəif idin! Amma necə oldusa, əməliyyatdan bircə sən salamat qayıtdın, heç burun da qanamayıb. – Cəmilin sözləri, əsgərin qasığına dəyən güclü diz zərbəsi ilə müşayiət olundu.

Ağrıdan qovurulub iqiqat olan əsgər Cəmilin əlindən asılı qaldı. O, Cəmindən cüssəli və yaşlı olsa da, ona müqavimət göstərməyin mənasız olduğunu bilirdi. Məsələ qol gücündə deyildi. Sadəcə, Cəmil zərbələrə qarşı son

dərəcə dözümlü idi, ona dəyən zərbə cansız daşa dəyirmiş kimi təsirsiz olurdu, özü isə vuranda amansız və məharətli vururdu.

Cəmilin ikinci diz zərbəsi əsgərin sifətini tutdu. O, dik qalxıb arxası üstə yerə sərildi. Bu dəhşətli zərbə zavallı əsgərin burnunu qırıb sifətini qanə boyamışdı. Ardından təpik yağışına tutulan əsgər aman diləyərək bağırmağa başladı. Yetkin adamın bu cür acizənə bağırması ətrafdakı hər kəsin, illərlə döyüşlərdə qan görmüş ən daşürəkli döyüşçülərin belə bağrını çatladırıdı. Amma heç kim cəsarət edib Cəmilin qarşısına keçə bilmirdi. Onlar bu müharibənin Cəmil üçün nə qədər vacib, hətta müqəddəs müharibə olduğunu bilirdilər. Və qələbəyə istənilən cür maneçilik törətmiş və ya ermənilərin üstünlük qazanmasına səbəb olmuş hər kəsi diri-diri parçalamağa hazır olduğunu da çox yaxşı bilirdilər.

Bir-iki dəqiqədən sonra əsgərin səsi kəsildi və yalnız küt təpik səsləri eşidildi.

– Ağ “Niva” gəlir! – düşərgənin girişində keşik çəkən əsgər qışqırdı.

Tabor komandiri Cəmilin üstünə qaçıb onu kənara çəkdi.

– Burax onu, “Niva” gəlir! – dedi və o biri əsgərlərə yerdə cansız şəkildə uzanmış zavallı əsgəri götürmələrini işarə etdi.

O zamanlar adi hərbiçilər üçün Ağ “Niva” xoşagəlməz bir şey idi, çünki bu maşın yüksək komandir heyətinin gəlişini bildirirdi.

Əl-üzünü təzəcə yuyub çadıra girmişdi ki, növbətçi çavuş onun ardınca gəlib tabor komandirinin onu çağırıldığını bildirdi.

Tabora gələn Ağ “Niva”-nı tanıdı. Tabor komandirinin çadırına daxil olduqda gözlədiyi kimi köhnə “tanışını” –

polkovniki gördü. Onu internat məktəbinə göndərən polkovnik.

Çadıra daxil olduqda heç bir məruzə filan etmədi. Nəzərindən yayınmayan bu fakta polkovnik heç bir reaksiya vermədi. Hərbi birləşmədən çox quldur dəstəsini xatırladan bu cür könüllülər batalyonlarında belə şeylərin adi hal olduğunu bilirdi.

– Bizi tək buraxın, cənab mayor! – deyə polkovnik əmr etdi.

Mayor narazı halda polkovnikə baxdı. Könüllülər taborlarının komandirləri özlərini müstəqil səhra komandirləri hesab edirdilər və kimsənin onlara əmr etməsini xoşlamırdılar. Lakin mayor qarşısındakı polkovnikin, gördüyü o biri zabitlərdən deyil, zabit şərəfinə görə canından belə keçəcək bir zabit olduğunu anlayırdı və buna da görə əmrə tabe olmağı üstün tutdu.

– Necəsən? – mayor çölə çıxdıqdan sonra polkovnik soruşdu.

– Yaxşıyam, sağ ol, – Cəmil quru səslə cavab verdi.

Polkovnik, mayorun stuluna oturub o biri stula işarə edərək Cəmilə:

– Əyləş! – dedi.

Cəmil sakitcə stula oturub polkovnikin sözə başlamasını gözlədi.

– Mən bura sənənin dalınca gəlmişəm!

– Hara aparmaq istəyirsən? – deyə soruşan Cəmil, polkovnikin cavabını gözləmədən əlavə etdi. – Çox sağ ol, amma mən lazım olan yerdəyəm.

– Yox, sən lazım olan yerdə deyilsən!

– Burada mənə lazım olan hər şeyi tapmışam, – deyə Cəmil sakit səslə bəyan etdi.

Onun sözləri polkovniki özündən çıxardı.

– Nə tapmışan?! – ayağa qalxaraq bağırdı. – Qan, vəhşilik?!

Polkovnik öz səhvini gec, Cəmil internat məktəbindən qaçıb könüllülər taboruna qoşulanda anlamışdı. Və onu geri qaytarmaq cəhdinin də mənasız olduğunu anlayırdı. Sonunda isə uşağı könüllülər taborundan çıxararaq xilas etmək məcburiyyətə çevrildi.

– Yəqin ki... – Cəmilin də əsəbiləşməsinə baxmayaraq səsi əvvəlki tək sakit və soyuq idi. – Amma bu mənim səhvim deyil! Bunu sən də bilirsən.

Onun sözləri polkovniki bir az sakitləşdirdi, çünki onun haqlı olduğunu bilirdi.

– Yaxşı, yaxşı. Gəl sakitləşək, – deyib yenidən stula oturdu. – Bura sənənlə mübahisə etməyə gəlməmişəm, – polkovnik başını döşəməyə dikib bir az fikrə getdikdən sonra sözünə davam etdi. – Bilirsən ki, Respublikada hakimiyyət dəyişib.

Cəmil başını tərpətdi və daha diqqətlə qulaq asmağa başladı. Söhbət ciddiləşirdi. Bu məsələnin ona birbaşa təsiri olduğunu anladı, yoxsa yüksək rütbəli zabit onunla siyasi məsələləri müzakirə etməzdi.

– Bu dəfəki hakimiyyət əvvəlkilər kimi diletant deyil. Bu, anarxiyanın və dərəbəyiliyin sonudur. Sizin tabor kimi heç kimə tabe olmayan hərbi birləşmələr ləğv ediləcək. Hələ də hərbi geyimdə olmaq üçün məqsədin və səbəbin varsa, mövqeyini dəyişməlisən. Sonra gec olacaq. Bu məsələ aşkara çıxdıqda, taboru tərk etməyin satqınlıq kimi görünəcək və sən bunu edə bilməyəcəksən. Mən səni öz briqadamıza qəbul edərim!

Cəmil iki gün bu haqda düşündü. Bu könüllülər batalyonu onun üçün doğma evi kimi idi. Digər tərəfdən isə burda qalmaqla qanundan kənar olacaqdı və o zaman ailəsinin qisasını almaq imkanı əlindən çıxacaqdı. Beş günlük səfər zamanı məşəqqətli yolda aldığı dərs isə ona özünü, istədiyi yox lazım olan addımı atmağı öyrətmişdi.

Və iki gündən sonra o Koroğlunun yanına gəldi.

– Mən taboru tərk etmək istəyirəm! – deyə bəyan etdi.

Masanın üstündəki xəritəyə tərəf əyilmiş Koroğlu başını qaldırıb ona baxdı. Cəmil onun verə biləcəyi suallara artıq cavab hazırlamışdı və müxtəlif bəhanələr uydurmuşdu. Koroğlu isə bunu gözləyirmiş kimi sadəcə, başını tərpətdi və:

– Yaxşı, gedə bilərsən. Hələlik! – dedi.

Gözlənilməzlikdən özünü itirmiş Cəmil nə edəcəyini bilmədi. Bir az tərəddüd içində dayanıb, nəhayət, aciz səslə:

– Hələlik! – dedi və çıxışa tərəf döndü.

– Cəmil! – tabor komandiri artıq çadırdan çıxmaq üzrə olan Cəmili çağırırdı.

O, ayaq saxlayıb mayora tərəf döndü.

– Sənə uğurlar arzulayıram! Və istəyirəm biləsən ki, biz vətənimizi qorumağa çalışırıq, – tabor komandirinin səsində kədər və təəssüf var idi. – Amma bizim döyüşümüz çox uzandı. Reallıqdan uzaqlaşdıq, nə üçün və kiminlə döyüşdüyümüzü səhv saldığımızı baxmayaraq biz torpağımızı sevirdik! – mayor, sanki son sözlərini deyirdi.

Cəmil, polkovnikin haqqında danışdığı sonun çatmasını Koroğlunun da dərk etməsini anladı. Mayor ona yaxınlaşıb qucaqladı.

– Alnıyaq get!

Könüllülər taborunu tərk edib polkovnikin komandirlik etdiyi hərbi hissəyə qoşulduğu vaxtdan dörd ay keçmişdi. Yerli təbiətin ən gözəl çağı, Mayın əvvəli idi. Açıq sahələr “Şirpəncəsi” adlanan sarı çiçəklə dolu idi.

Daşın üstündə oturub silahını təmizləyirdi. Bu snayper tüfəngi onun üçün sadəcə silah deyildi, bədəninin

bir hissəsi idi. Və bu silahı təmizləməkdən çox xoşladığı məşğuliyyət yox idi.

Ona tərəf gələn üç həyəcanlı əsgəri görüb əl saxladı. Onların nə isə vacib bir xəbərlə gəldiklərini təxmin etmişdi. Və yanılmamışdı da! Ona çatmaq əsgərlərdən biri həyəcanlı səslə:

– Cəmil, müharibə qurtardı! – deyə bildirdi.

Bir şey anlamayan Cəmil çaşqınlıq içində ona baxdı.

– Ermənilərlə atəşkəs elan olunub! – digər əsgər izah etdi.

– Zərəfat edirsiniz? – Cəmil qulaqlarına inana bilmirdi.

– Əlbəttə ki, yox!

– Mümkün deyil! – yerindən sıçrayıb əsgərin boğazından yapışdı. – Torpaqlarımız hələ də onlardadır! – deyə qəzəblə bağırdı.

Nə günah işlətdiyini anlamayan əsgər təəccüblə Cəmilin od saçan gözlərinə baxdı. Cəmil əsgəri buraxıb hərbi hissə qərargahına tərəf qaçmağa başladı. Qərargah onların mövqeyindən dörd-beş kilometr aralıda yerləşsə də o, bütün yolu dayanmadan qaçdı. Qərargaha daxil olduqda, növbətçi zabit onu saxlamaq üçün ayağa belə qalxmağa imkan tapmadı və Cəmil birbaşa hərbi hissə komandirinin iş otağına yollandı.

– Nə baş verir!? – qapını döymədən otağa daxil olan Cəmil təngnəfəs halda soruşdu.

Onun bu hərəkətindən diksinən polkovnik gözlərini bərəldib ona baxdı.

– Nə var, a bala, nə xəbərdi? – stəkana su süzüb Cəmilə uzadan polkovnik təəccüblə soruşdu.

O, suyu içib nəfəsini dərdi.

– Atəşkəs! Bu nə deməkdir...?

– Hə, xəbər yaman tez yayılır, – deyə polkovnik gülümsədi. – Bu, yeni hakimiyyətin uğurlarından biridir!

– Uğur!? – Cəmil qəhərdən titrəyən səslə dilləndi. – Bizə müharibə lazımdı!

– Yaxşı, görək... Gəl bura, gəl otur, – polkovnik gülüm-səyərək Cəmili stullardan birinə oturtdu və özü də onun yanında əyləşib izah etməyə başladı. – Sən bizim ordunun vəziyyətini hamıdan yaxşı bilirsən. Gücümüzü toplamaq üçün bizə vaxt lazımdı. Ordu artıq kontroldan çıxıb, onu qaydaya salmaq üçün vaxt lazımdı, bunu isə müharibə vaxtı etmək mümkün deyil. İndi bu vəziyyətdə döyüşmək mənasızdı!

– Sən nə danışırsan!? – səbirsizliklə qulaq asan Cəmil vulkan kimi püskürdü. – Torpaqlarımız işğal altındadır, sən isə atəşkəsdən danışırsan!? Minlərlə əsir ermənilərin əlindədir, amma bizə atəşkəs lazımdı!? Səhv edirsiniz, cənab polkovnik! Bizə müharibə lazımdı, döyüşüb torpaqlarımızı almaq üçün cəsarətli olmalıyıq! Erməniləri qırmalıyıq!

– Cəfəngiyat danışırsan! – bu dəfə polkovnik bağırdı. – Sənin dediklərin xalqın ehtiyacı deyil, sadəcə şəxsi istəyindi! Müharibəyə ehtiyacı olan yeganə adam sənsən! Müharibə sənə torpaqlarını azad etmək üçün deyil, adam öldürmək üçün lazımdı. Sən qana susamısan! Nifrət səni boğur!

– Yox, yox, yox! – Cəmil yerindən sıçradı. – Səhv edirsən! Mən vətənim üçün döyüşürəm!

Polkovnik sakitcə ona baxırdı. Cəmilin nə üçün belə əsəbiləşdiyini bilirdi. Və Cəmil qəfil ayağa qalxdığı kimi də qəfil stula oturub canavar kimi ulamağa başladı. O, bütün həyatının mənasını müharibədə görürdü, indi isə bu müharibə sona çatmışdı. Bu onun həyatının sonu idi. Müharibəsiz necə yaşayacağını təsəvvür edə bilmirdi. Sivil cəmiyyətdə yaşaya bilməyəcəkdi. Bundan başqa onun yarımcıq işi qalmışdı...

XII hissə

HƏQİQƏT!

Roman maşından düşüb, iti addımlarla ona tərəf gələn Anettanı gördü. Onun əynində mavi cins şalvar, mavi köynək və gümüşü poliver var idi.

– Sabahın xeyir!

– Sabahın xeyir!

– Hazırsan? – Anetta onun gözlərinə baxaraq soruşdu.

– Hə! – deyərək Roman lakonik cavab verdi.

– Göstərəcəklərimi başa düşmək sənin üçün çətin olacaq. Bu sənin milliyyətçi ideologiyana zidd olacaq.

– Eybi yox. Mən hazırım, tək həqiqət olsun! – Roman qətiyyətlə cavab verdi.

Onlar maşına oturdular və Anetta ona gedəcəkləri ünvanı verdi.

Bu, altmış, altmış-beş yaşlı, kədərli, amma itibaxışlı yaşlı qadın idi. İllər öncə malik olduğu gözəlliyi hələ də, üzünü bürümüş qırışların arasından işıq saçırdı. Qadın mərd, optimist, alicənab və yaxşı təhsil almış “sovet xalqı”nın son nümayəndələrindən idi. Onlar daim belə olmuşdular. Yalın əllərlə II Dünya Müharibəsini udduqdan sonra, müharibədən sonrakı çətin illərdə ac olsalar da xoşbəxt

və optimist idilər. Bu, siyasətin qurbanı olmuş heyrətamiz xalq idi. Ölkələri və ideyaları uğrunda acqarına mübarizə aparırdılar. Və öz ölkələrini dünyanın ən güclü dövləti edə bilmişdilər. Bu ideologiyayı öz mənfəətləri üçün istifadə edən "ağıllı" siyasətçilər tapıldı. Ağlasığmaz nailiyyətlər əldə etmiş bu xalq sonunda 20 dollarlıq təqaüd və qocalıq problemləri ilə təkbətək qaldı.

Qadın, çayları dəyirmi masanın üstünə qoyub qonaqların qarşısında əyləşdi.

– Sağ ol, Sara xala! – deyə Anetta çaya görə təşəkkür etdi. – Necəsiniz?

– Sağ ol əzizim, mən yaxşıyam. Sən necəsən, işlərin necə gedir? – nəvazişlə gülümsəyən qadın səlis, amma müəyyən qədər aksentə malik erməni dilində dedi.

Bir neçə dəqiqəlik söhbətdən sonra Anetta ehtiyatla dilləndi.

– Sara xala, sizi dostumla daha yaxından tanış etmək istərdim.

Sara xalanın gözlərində narahatlıq parladı, həyəcanlı baxışlarla öncə Romana, sonra isə Anettaya baxdı. Anetta onu anlayıb sakitləşdirdi.

– Bu dostdu, ona inanmaq olar, – sonra Romana tərəf döndü. – Elə deyil?

– Bəli, əlbəttə! – Roman instinktiv şəkildə cavab verdi.

– Yaxşı, – Anetta məmnunluqla başını tərpətdi. – Sara Kaputyay, qırx ildən çoxdur ki, burada yaşayır. Rus dili müəllimidir. Həyat yoldaşı da rus dili müəllimi idi. Yeddi il öncə vəfat edib. Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda bir kursda oxumuşdular. – Anetta bir anlıq susub, diqqətlə Romana baxdı. – Sara xala azərbaycanlıdır!

Romanın gözləri hədəqəsindən çıxdı. Eşitdiyinə inana bilmirdi.

– Sən nə danışırsan!? – boğazı qurumuş Roman, nəhayət, soruşdu.

– Qarşında oturan bu qadın əsl azərbaycanlıdır! – deyə Anetta asta və bir az istehzalı səsle izah etdi. – Onun həyat yoldaşının atası azərbaycanlı anası isə erməni idi. Anasının xahişi ilə onun soyadını götürmüşdü. İnstitutdan sonra təyinatlarını bura, Yerevana vermişdilər. Və bir müddət burada işlədikdən sonra bura öyrəşmiş və geri qayıtmağa ehtiyac duymamışdılar.

Bu, inanılmaz idi. Ermənistanın düz mərkəzində yaşayan azərbaycanlı. Absurd! Bir neçə dəqiqə ərzində Romanın ağzı söz tutmadı. O, çox şey gözləyirdi, müharibədə oğlunu itirmiş ananın lənətlərini eşitmək, ərini müharibədə itirmiş dul qadının göz yaşları və ya bu kimi digər şeylər. Amma bu cür absurd bir şey ağılına belə gəlmirdi.

– Nə üçün buradasız? – hələ də özünə gəlməyən Roman soruşdu.

– Bu şəhər artıq mənim üçün doğmalaşıb. – Sara xala fikirli halda cavab verdi. – Şəhərdəki hər küçə, hər bina, hətta ağaclar belə mənə cavanlığımı və sevgimi xatırladır. Burada mənim qırx illik dostlarım, qonşularım və şagirdlərim var. Bütün bunları atıb hara gedə bilərəm? Azərbaycanda nə edəcəm? Orada mən kim tanıyır? Yalnız bir neçə qoca qonumum.

– Amma biz düşmənlik!

– Siz düşmən deyəndə kimi nəzərdə tutduğunuzu bilmirəm, amma mən bu şirin qızcıqazdan heç bir təhlükə gözləmirəm. – deyə cavab verib mehriban təbəssümlə Anettaya baxdı.

Bu cavab Romanı utandırdı. O özünü laləzara düşmüş tikan kimi hiss etdi.

– Bəs qonşularınız sizin azərbaycanlı olduğunuzu bilir-lər? – Roman ehtiyatla soruşdu.

– Bəli! Onlar hətta bizim milli şirniyyatları "Şəkərbura" və "Paxlavanı" çox xoşlayırlar. Hər il Novruz bayramın-

da, Martın iyirmisində mənə bu şirniyyatları bişirməkdə kömək edirlər.

Bu gözlənilməz tanışlıqdan sonra Anetta Romana üç gün sonra Gürcüstana gedəcəklərini bildirdi.

– Daha hansı sürprizlərlə mənə şoka salmaq fikrindəsən? – deyə Roman gülümsəyərək soruşdu.

Qız məmnunluqla güldü.

– Dərman həmişə acı olur! Amma öncə başqa bir yerə getməliyik.

Onlar Respublika meydanının yaxınlığında, Amiryan küçəsindəki binalardan birinin altında yerləşən internet kafeyə gəldilər. O zamanlar internet texnologiyası Qafqazda o qədər də geniş yayılmamışdı, iri şəhərlərdə yalnız bir neçə internet kafe var idi və internetin necə möcüzəli bir alət olmasını az adam bilirdi.

– Düşünürəm ki, internetdən istifadə edə bilərsiniz.

– Bu haqda müəyyən şeylər eşitmişəm, – deyə qızaran Roman cavab verdi.

– Yaxşı, eybi yox, – deyərək Anetta oğlanın qızarmasına fikir vermədən məharətlə klaviaturadan istifadə etməyə başladı. – Sənə bir şey göstərmək istəyirəm. Xocalı haqda eşitmişən?

– Əlbəttə! Bu bizim möhtəşəm qələbələrımızdən biridir, – Roman fəxrlə dilləndi.

Anetta istehza ilə gülümsədi.

– Olsun. Sənə göstərəcəklərimdən sonra bu “qələbə” ilə daha çox fəxr edə biləcəksən, – qız əlindəki “maus”la işləyərək gözünü monitordan ayırmadan dedi.

Roman isə yaxşı heç nə gözləməirdi.

– Budur! – deyə qız kursoru “Khojaly massacre” yazısının üzərinə gətirib düyməni basdı. Sonra, kompüter qarşısına əyləşdikləri vaxtdan bəri ilk dəfə Romana tərəf döndü. – İngilis dilini bilirsən?

– Bildiyim yeganə xarici dil Rus dilidir, – deyə qızarmaqdan yorulmuş Roman cavab verdi.

– Bizim üçün Rus dili xarici dil deyil, ikinci ana dilimizdi!

– Sən, nə çox bilirsən! – Roman bu sözləri istehza deyil, heyranlıqla dedi.

– Biz həyatdan istədiyimizi, sizin kimi ucuz ala bilmirik. Nəyəsə nail olmaq üçün müxtəlif bacarıqlara malik olmalıyıq.

Qızın, internetdə verdiyi sorğu monitorda peyda oldu. Bu, eybəcər hala salınmış uşaq, qadın və qoca meyitlərinin şəkilləri ilə müşayiət olunan məqalə idi.

– “Beynəlxalq media Xocalı soyqırımını haqda”, – Anetta məqalənin başlığını oxudu və istehza ilə əlavə etdi. – Şanlı ordumuzun möhtəşəm qələbəsi, – sonra Romana tərəf döndü. – Məqaləni oxumağa ehtiyac var?

Lakin şoka düşmüş Roman cavab vermədi. Onun baxışları, donmuş uşaq meyitinin şəklinə zillənmişdi.

– Bunlar bizim əsgərlər ola bilməz! – zavallı oğlan nəhayət ki, sızlayan səslə dilləndi.

– Yəqin ki, bu əməliyyata kimin başçılıq etdiyini bilirsən?

– Yox, bilmirəm, – Roman gözlərini donmuş uşaq şəklindən ayırmadan fikirli halda cavab verdi.

– Mayor Aqonyan, indi o generaldır! – Anetta amansızcasına bəyan etdi.

Gözləri bərəlməmiş Roman qıza tərəf döndü.

– Nə danışsən? – Romanın beyni eşitdiklərini qəbul edə bilmirdi. – Bunlar mənim atamın işidir?! – deyə monitordakı donmuş uşaq cəsədinin şəklini göstərdi.

– Sən həqiqəti bilmək istəyirdin. – Anetta etinasız şəkildə cavab verdi. – Və bu da həqiqət!

Roman kompüter masasına dirsəklənib başını qucaqladı. Donmuş baxışları isə monitordakı şəkllə zillənmişdi.

Onun bütün dünyası alt-üst olmuşdu. İdeali, həmişə oxşamağa çalışdığı qəhrəmanı, dəyərlərinin mərkəzi olan atasının əsl sifətini görmüşdü. İndiyə kimi atasını olduğu kimi deyil, arzuladığı kimi görmüşdü.

– Sənə demişdim axı, həqiqət ağır olacaq, – deyə Anetta onun çiyini qucaqladı.

Bir az sonra Roman ayağa qalxdı.

– Dincəlməliyəm! – deyib Anetta ilə xudahafizləşmədən internet kafeni tərk etdi.

Qız onun nə halda olduğunu bildiyindən, bu tərzdə getməsinə fikir vermədi. Yerindən tərpənməyib fikirli halda zavallı oğlanın ardınca baxdı. Nə üçün insanlar həqiqət axtarırlar və tapanda da pərişan olurlar? Əgər həqiqət ehtiyacları olan bir şeydirsə, o zaman onu tapdıqlarında sevinməlidirlər.

XIII hissə

BAKI BULVARI

Xalq arasında sadəcə Bulvar kimi tanınan, Xəzər dənizinin sahili boyu uzanan Milli Parkda gəzişirdik. Bulvar Bakının fəxri idi. Yetmişinci illərdə Bakı Bulvarı bütün dünyada məşhur idi. Şəhər əhalisinin ən sevimli istirahət yeri idi. Şəhərə gələn heç bir qonaq isə Bulvara baş çəkmədən getməzdi. Bulvar özündə bir neçə parkı birləşdirən maraqlı bir kompleks idi. Bir hissəsində tənhalığa çəkilib sakitlikdən həzz almaq, digər hissəsində bir-birindən gözəl attraksionlarda əylənmək, dənizin sahili ilə uzanan xiyabanda isə aktiv istirahət etmək, gəzişmək və ya qaçmaq olardı.

Doxsanıncı illərin əvvəllərində, Respublikanın bütün sahələri kimi Bulvar da öz çətin vaxtlarını yaşayırdı. Baxımsızlıqdan xaraba qalmış Bulvara, yad baxışlardan gizlənib öpüşmək istəyən sevgililərdən başqa heç kim gəlmirdi.

Doxsanıncı illərin ortasından başlayan Bakının ikinci "Neft Bumu" Bulvar üçün ikinci nəfəs oldu. Yavaş-yavaş əvvəlki gözəlliyini və populyarlığını qaytarmağa başladı. Lakin yeni attraksionlar və arxitekturasına baxmayaraq

əvvəlki atmosferini qaytara bilmədi. Bunun isə günahı Bulvarda deyil, Bakının sakinlərində idi. Yetmişinci illərdə Bakının son dərəcə mədəni, əlindəki kağız parçasını zibil qutusuna atmaq üçün yolun o biri tərəfinə keçən sakinlərin sayı xeyli azalmışdı. İndi küçədə zibil qabı axtaran adama yad planetli kimi təəccüblə baxırdılar.

O atılıb, dənizin kənarı ilə uzanıb gedən parapetin üstünə oturdu. Əynində zolaqlı şalvar və nazik idman köynəyi var idi. Onun bu hərəkəti məni təəccübləndirdi. Mənim həyat yoldaşım heç zaman belə etməzdi. Çünki o, şərq qadını idi və şərq qadını evdən çölə çıxarkən bütün şıltaqlığını evdə qoyur. Qərb qadınları isə əksinə bütün şıltaqlıqlarını çöldə edirlər. Reçl adı qərb qadınlarından fərqli idi. Görüşdüyümüz bu bir ay ərzində onu ciddi bir qadın kimi tanımışdım.

Mənim təəccüblü baxışlarımı görüb:

– Mən də qadınam! Və hər bir qadın kimi mənim də kaprizlərim var, – deyə şən səslə bildirdi. Üzündə isə dəcəl uşaq ifadəsi var idi.

– Sadəcə, səni heç vaxt belə görməmişdim.

– Yəqin ki, ürəyimdə asılıb qalmış bu rəvayəti sənə danışdıqca rahatlaşıram, – dedi və şıltaq baxışlarla mənə baxıb əlavə etdi. – Ya da səbəb nə isə başqa bir şeydir...

– Necə yəni? – mən bir şey anlamayıb soruşdum.

Üzündəki dəcəl uşaq ifadəsi ciddi ifadə ilə əvəz olundu.

– Həyat yoldaşını sevirsən?

Bu, mənim üçün gözlənilməz sual idi. Və mən bir neçə dəqiqə cavab verə bilmədim. Nəhayət ağızımı açıb cavab vermək istəyirdim ki, əli ilə ağızımı tutdu və növbəti dəfə məni təəccübləndirdi.

– Dayan cavab vermə! – deyə tez dilləndi. – Cavabını artıq bilirəm, amma istəmirəm dilinə gətirəsən, – deyib susdu.

Qız qalasına baxıb fikrə getmişdi. Mən isə özümü itirmişdim və sükutu pozmağa cəsarət etməirdim. Sonra o mənə baxdı. İndi mən onun gözlərində əvvəlki kədəri gördüm.

– Sən məndən xoşbəxt görünməyimin ikinci səbəbini soruşdun. Cavabımı eşitmək istəyirsən?

Özümü o qədər itirmişdim ki, sadəcə, başımı tərpedə bildim.

– Bilirsənmi, biz qadınlar sizin kimi sevgisiz yaşaya bilmirik. Mən uzun müddət qaraqabaq və darıxdırıcı adam olmuşam. Və heç kim belə qadınla ünsiyyət qurmaq istəmir. Buna görə də uzun müddət sevgisiz yaşadım. Hətta məhəbbət adlı hissini olmasını da yaddan çıxarmışdım. Yalnız xatirələrlə yaşayırdım. Günlərin birində isə mənə məhəbbətlə baxan gözə rast gəldim. Qadın olduğumu xatırladım. Və hələ də sevgi hissi doğura bildiyimi anlamağım məni xoşbəxt etdi. Amma bunun dərinləşməsini istəmirəm, – bir az mənə baxıb yenə sözüne davam etdi. – Sənin gözlərində məhəbbət görürəm. Sizin, Azərbaycanlıların isə ailəyə çox bağlı olduqlarını bilirəm. Buna görə də sənin cavabını eşitmək istəmədim. Qoy bu cavabı özüm istədiyim kimi yozum.

– Bəs sənin münasibətin necədir? – cəsarətim özümə qayıtdığından, ürək edib soruşdum.

– Mənim münasibətim? – deyə fikirli şəkildə təkrar etdi. – İkimiz də bu münasibətin mənasız olduğunu bilirik. Gəl özümüzü dost kimi aparaq. Vəziyyəti mürəkkəbləşdirməyə, nə qədər ki, birlikdəyik bundan həzz almağa çalışsaq.

– Bəs bu cür münasibətin absurd və qeyri-mümkün olduğunu düşünürsən?

– Yox. Bu heç bir öhdəçiliyi olmayan münasibətdir. Biz bir-birimizi sadəcə insan kimi xoşlayırıq, vəssalam. Heç bir gələcək və ya gələcək planı yoxdur. Heç birimiz heç nəyə borclu deyilik. İstədiyimiz vaxt dönüb gedə bilərik.

– Bu sadəcə sənin fikrindi! Məni fikirləşmərsən. Mən ikinizin arasında qalmışam. Həyat yoldaşımın yanında olanda elə bilirəm sənə xəyanət edirəm və əksinə sənin yanında olanda elə bilirəm ona xəyanət edirəm. Mən seçim etməliyəm.

– Bax, – o, dənizin üzərində uçan qağayıların səsini eşidib, parapetin üstündən yerə düşdü, dənizə tərəf döndü və parapetə dirsəklənib qağayılara baxdı. – Sözsüz ki, uşaqlıqda oyuncağın olub.

Başımı tərpədən, oyuncaqlarımın bura nə dəxli olduğunu öyrənmək üçün səbirsizliklə gözləməyə başladım.

– Və bunlarla yanaşı, qələm, məktəb çantan və s. bu kimi ciddi əşyaların da olub, – deyə sözünə davam etdi. – İndi de görün, onlardan hansılara üstünlük verirdin?

– Əlbəttə ki, oyuncaqlara! – mən düşünmədən cavab verdim.

– Tamamilə doğrudur, – cavabımdan məmnun qalmış Reçl hələ də şən qağayılara baxırdı. – Bəs hansıları itirəndə daha çox təəssüflənmişdin? Yəqin ki, yenə də oyuncaqları...

– Bəli, – deyə gülümsədim. – Elektrik mühərrikli idman maşınım sınında iki gün yemək yeməmişdim.

– Budur! – deyə təntənəli şəkildə bildirdi. – Qələm və digər vacib əşyaların daha faydalı olmasına baxmayaraq, oyuncaqların sənin üçün daha əziz idi. İndi isə sən bizim münasibətimizi ciddiləşdirmək istəyirsən. Belə etmə! Qoy bizim münasibətimiz rahat və uşaqlıq oyuncaqların kimi

sevimli olsun. Sənin üçün faydalı və ciddi əşyalar statusu isə ailənin olsun.

Mənə baxıb narahat baxışlarımı gördü və saçlarımı tumarladı və nəvazişlə:

– Darıxma, – dedi və qağayıları göstərdi. – Onlara bax. Gör necə də xoşbəxt və qayğısızdırlar. Gələcək üçün narahat deyillər, yalnız bu günlərini yaşayırlar. Günün istisindən və qida verən dənizin gözəlliyindən həzz alırlar. Bu onların xoşbəxtliyi üçün kifayət edir.

XIV hissə

UŞAQLIQDAN KİŞİLİYƏ

Xəzər dənizinin sahilindəki gəmilərə və neft quyularına baxdı. Şəhərin cənub girişi dənizdən yüz metrə yaxın hündürlükdə dağların üstündə idi. Sahil boyu uzanan şəhərin buradan heyrətamiz görünüşü var idi. Bu görünüş onu heyran etmişdi. Bakının gözəl şəhər olduğunu eşitmişdi, amma bu qədərini təsəvvür etmirdi. Cəmil heç vaxt bu qədər evi və işığı birlikdə görməmişdi. Uzaq, xoşbəxt uşaqlığında, qoyun otararkən, yaxınlıqdakı təpələrin zirvəsindən kəndlərinə baxmağı xoşlayırdı. O zaman bundan da möhtəşəm mənzərə təsəvvür edə bilmirdi.

– Ey!.. – ağ “Nivanın” qabaq oturacağına oturmuş polkovnik gülümsəyərək arxaya döndü. – Necəsən? Ağzını bağla milçək girər!

– Qiyamətdir! – deyə Cəmil heyrətini büruzə verdi.

İki gün öncə polkovnik Cəmili yanına çağırmışdı.

– Düşmənin haqda nəse öyrənə bilmisənmi? – polkovnik seyrək saçlarını sığallayaraq soruşdu.

– Bəli! Son əməliyyat zamanı öyrəndim ki, o, Xankəndində yerləşən hərbi hissələrdən birinin komandiridir.

– Bəs planın nədir? – deyə polkovnik maraqlandı. – Bil-diyim qədərindən Xankəndində beş hərbi hissə var.

– Planım çox sadədir, bunu heç plan da adlandırmaq olmaz. Mən Xankəndində qulluq edən hər hansı bir əsgəri tutub ondan soruşacam, vəssalam.

– Bəs əsgər onu tanımasa?.. – planın sadəliyinə təəccüblənən polkovnik soruşdu.

– Cənab polkovnik zarafat edirsiniz? – Cəmil təəccüblə soruşdu. – Düşün həyəətə, qarşınıza çıxan istənilən əsgərdən bizim korpusdakı hərbi hissələrin komandirlərini soruşun, sizin üçün bir-bir sadalasinlar.

– Hə, hə... düz deyirsən! – polkovnik bu qədər sadə bir fakta fikir verməməsinə görə utandı.

Əslində isə burada utanmalı bir şey yox idi. İri miqyasda düşünüən adamların xırda detalları unutması adi hal idi.

– Yaxşı. Mən səni başqa şey üçün çağırmışam – deyə polkovnik əsas məsləyə keçdi. – Bu gün nazirlikdən telefonogramma almışıq. Vaxtından çox qulluq etmiş əsgərlər ehtiyata buraxılmalıdırlar, – polkovnik sözünə ara verdi ki, Cəmil xəbəri “həzm” etsin. – Sənin üçün isə mülki həyat çətin olacaq.

Cəmil başı ilə onun sözlərini təsdiq etdi. Əslində isə polkovnikin Cəmili orduda saxlamaq istəyi başqa şeylə əlaqədar idi. Mülki həyatda Cəmilin görə biləcəyi çox iş var idi. O kriminal aləmə asanlıqla qoşula bilərdi. O zamanlar bütün post-sovet ərazisi, xüsusilə Rusiya kriminal birləşmələrlə dolu idi və bu birləşmələrdə Cəmil kimi müharibədə bərkimiş, xüsusi hərbi bacarıqlara malik cavanlara böyük ehtiyac var idi. Həmin kriminal birləşmələr Cəmil kimi xüsusi hazırlıqlı əsgəri əldə etmək üçün hər şeydən istifadə edəcəkdilər.

– Buna görə də səni, hərbi rütbə almaq üçün xüsusi kursa göndərməyi qərara aldım.

– Amma mən cəbhəni indi tərk edə bilmərəm! Demək olar ki, onu tapmışam.

– Nə qədər vaxtdır onu axtardığın?

– İki il olar.

– Yaxşı. Kurs isə altı ay olacaq. İki il gözləmişən, indi altı ay gözləməyə səbrin çatmayacaq? Altı aydan sonra orduda ömürlük qalmaq və onu istədiyən qədər axtarmaq imkanı qazanacaqsan.

– Axı mən ona çox yaxınlaşmışam! – Cəmil təslim olmaq istəmirdi.

Məntiqi baxımdan polkovnikin haqlı olduğunu bilirdi. İki ildən sonra belə səbirsizlik etmək axmaqlıq idi. Lakin bu insan təbiətinin izah olunmaz qəribəliklərindən biri idi. Saatlarla gözləmək son bir neçə dəqiqəni gözləməkdən asan olur.

– Yaxşı! – deyə polkovnik acıqla bildirdi. – Get son şansını sına! Amma bir aydan sonra hərbi geyimi soyunmağa hazır ol.

Cəmil yerində oturub qətiyyətsizliklə polkovnikə baxırdı.

– Oldu, – uzun müddətli tərəddüddən sonra dilləndi. – Gedərəm, bu lənətə gəlmiş kursa!

Kazarmanın qapısında dayanıb içəri göz gəzdirdi. Kazarmada on beşə yaxın əsgər var idi. Onlar hamısı onunla bir kursda oxuyacaq kursantlar idi. Onu gətirən çavuş:

– Boş çarpayılardan birini seç! – deyib getdi.

O, çavuşun onu içəri ötürəcəyini, yerini göstərəcəyini və digərləri ilə tanış edəcəyini gözləyirdi. “Yaxşı, olsun!” deyib içəri keçdi. Əsgər çantasını boş çarpayılardan birinin yanında divardan asdı. Sonra çarpayılardan birinin ətrafında toplaşmış kursantlara yaxınlaşdı. Kursantlardan beşi kart oynayırdı, digərləri isə onların ətrafına toplaşmışdı.

– Axşamınız xeyir! – deyə, səs-küyü üstələmək üçün uca səslə dilləndi.

Ətrafa sükut çökdü.

– Nə qışqırırsan? – çarpayının baş tərəfində oturmuş kursant gülürək dilləndi. – Nəsə problemin var?

Cəmil ikinci dəfə təəccübləndi. O, kurs yoldaşlarının daha səmimi olacaqlarını gözləyirdi. Sonra isə başa düşdü ki, buradakı hərbiçilər arasında münasibət onun cəbhədə gördüyü münasibətlərdən deyil. Cəbhədə hərbiçilər bir-birinə qardaşdan da yaxın idilər. Bir-birlərinə həyatlarını etibar edirdilər, yoldaşlarını xilas etmək üçün tərəddüd etmədən qabağa atılırdılar. Burada isə ab-hava tamam başqa idi. Və Cəmilə də bu ab-havaya uyğun davranmaqdan başqa bir şey qalmırdı.

– Mən özüm başqalarına problem yaradıram! – deyib sınağıcı baxışlarla həmin kursanta baxdı.

– Hə...? – kursant ayağa qalxıb ona tərəf gəldi.

Boyu bir doxsandan çox olardı. Təxminən doxsan kilo-luq bədənində bir qram belə piy yox idi, təmiz əzələ kütləsi idi. Əynində mavi zolaqlı mayka və sovet ordusunun “desant”larına məxsus kamuflyaj var idi. “Desant”lar sovet ordusunun elit bölmələri idi. Bu bölmələrə yalnız boyu bir səksəndən yuxarı olan idmançıları götürürdülər.

Əgər bu mübahisə dava ilə nəticələnsəydi Cəmilin qələbə üçün heç bir şansı olmayacaqdı. Bunu onlar hər ikisi dərk edirdilər. Və Cəmil yalnız bir çıxış yolu görürdü, mümkün qədər gözlənilməz olmaq. Birinci zərbəni o endirməlidir və bu birinci zərbə yaramasa, onda Cəmilə heç nə kömək etməyəcək.

Kursant onun çiyinlərindən tutub gülümsəyərək:

– Maraqlı uşağa oxşayırsan. – dedi.

Elə bu dəqiqə! Vaxt idi. Bir neçə saniyədən sonra kursant belə boşalmış vəziyyətdə olmayacaq. Bu Cəmilin snayper

atışına bənzəyirdi. Lazım olan məqamı gözləmək və əlinə düşən bir neçə saniyəlik məqamdan yaxşı istifadə etmək. Cəmil isə bunu çox yaxşı bacarırdı. Onun reaksiyası çox iti oldu. Kursant nə baş verdiyini belə düz əməlli anlaya bilmədi. Cəmilin sol yumruğu kursantın alt çənəsini tutdu. Bu çox məkrli zərbə idi. On iki raundluq boks döyüşünün bütün taleyini məhz bu cür zərbələr həll edir. Əgər zərbə alt çənənin qurtaracağını tuturdusa, sanki beyni silkələyirdi, effekti bir neçə saniyəlik müvazinət itkisindən tutmuş, bir neçə dəqiqəlik huşun itirilməsinə kimi ola bilər. Boynu güclü olduğundan zərbə ona tam gücü ilə təsir etmədi, o müvazinətini itirib yerə yıxıldı. Ayağa qalxmağa çalışsa da uğursuz oldu. Özünə gəlməsi üçün bir neçə saniyə də olsa vaxta ehtiyacı var idi. Amma Cəmil ona bu vaxtı verəcək qədər axmaq və ya ürəyi yumşaq deyildi. Birinci təpiyi kursantın qasığına ilişdirdi. Bununla Cəmil digər zərbələr üçün vaxt udmaq istəyirdi. Qasığa dəymiş güclü zərbə ən möhkəm adamı belə yerdə qovurulmağa vadar edir. Bundan sonra Cəmil zavallı kursantın üzərində rahatca "işləyə" bilərdi. Zərbələrini kursantın güclü bədəninə təsir etməyəcəyini yaxşı bildiyindən, onun başını götürmüşdü hədəfə. Zərbələrinin zəif olmaması üçün kifayət qədər amansız və qəddar idi. Bir neçə dəqiqədən sonra Cəmil huşsuz uzanmış kursantın başının üstündə dayanıb, onun tam zərərsizləşdiyinə əmin olmaq üçün bir az gözlədi. Sonra isə digər kursantların dəhşətdən bərəlməmiş baxışlarının müşayiəti ilə öz çarpayısına tərəf getdi.

"Desant" bir daha bu münaqişənin üstünə qayıtmadı. Əlbəyaxa döyüşdə Cəmilin öhdəsindən gələ biləcəyinə əmin olsa da, ondan qorxurdu. Onu qorxudan Cəmilin fiziki gücü deyil, onun vəhşi xarakteri idi. Bilirdi ki, lazım olsa, Cəmil gözünü qırpmadan onu öldürə bilər.

Altı ay tez və Cəmil üçün maraqlı keçdi. Hərb sənəti haqda maraqlı, faydalı və peşəkar məlumatlar əldə etdi. Ordu haqda yazılı qaydalardan başqa yazılmamış qaydaları da öyrəndi. Döyüşən ordunun sülh şəraitində olan ordudan fərqli olduğunu öyrəndi. Hərbi cavabdehliyin nə demək olduğunu anladı. Kursun sonunda on yeddi yaşlı oğlan, on yeddi yaşlı kişiyyə çevrildi. Daha ağıllı oldu və hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımağı öyrəndi. Amma bununla yanaşı düşməninə qarşı nifrəti daha da artdı. Əgər kursdan əvvəl bu od kimi yandıran nifrət idisə, indi buz kimi soyuq və daha təhlükəli nifrətə çevrilmişdi.

O qədər dəyişmişdi ki, zabit geyimində hərbi hissəyə qayıtdıqda polkovnik onu güclə tanıdı.

Hərbi hissənin kəşfiyyat təqımına komandir təyin edildi.

XV hissə

TƏMİZ CİB VƏ TƏMİZ QƏLB

Gözlərini açıb divar saatına baxdı. Birin yarısı idi. Artıq günorta olmasına baxmayaraq yerindən qalxmaq istəmirdi. Arxası üstə çevrilib mənasız baxışlarla tavanı müşahidə etməyə başladı.

Anettanı internet kafedə tək qoyub getdiyi gündən üç gün keçmişdi. Bütün bu vaxt ərzində, Xocalı haqda atası ilə danışib-danışmaması haqda düşünürdü. O, atasının bu ittihamı inkar edə bilməyəcəyindən, onun indiyə kimi görmədiyini üzünü görməkdən, ona qarşı hörmətini itirməkdən qorxurdu. İnamını və ayağının altındakı yeri itirəcəyindən qorxurdu. O, çox şeydən qorxurdu.

Sonunda uzanmaqdan yorulub yerindən qalxdı. Qəhvədanı qazın üstünə qoyub televizoru yandırdı. Pəncərəyə yaxınlaşıb həyəətə baxdı. "Axı bu nə qədər belə gedəcək?" – deyə düşündü. – "Lənətə gələsən! Əvvəl-axır mən onsuz da onunla danışmalıyam".

Bir neçə saat sonra Xankəndinə çatdı. Atası, general Aqonyan oradakı hərbi korpusun komandiri idi. Generala oğlunun gəlməsi haqda məlumat verəndə təəccübləndi.

– Xoş gördük! – deyə oğlunu qucaqlayıb onu salamladı.
– Burda nə əcəb?

Oğlunun qaş-qabaqlı olduğunu gördükdə isə:

– Nə isə problem var? – deyə narahatlıqla soruşdu.

– Yox! – Roman quru şəkildə cavab verdi. – Sadəcə, səninlə danışmalıyam.

– Yaxşı! Mən hazır, – Aqonyan iş stolunun arxasına oturub gülümsədi.

– Ata, Xocalı haqda eşitmişən?

Generalın üzündəki təbəssüm silindi.

– Hə, eşitmişəm! – deyə narazı halda dilləndi. – Necə bəyəm?

– Bu əməliyyatda iştirak etmişən? – həyəcədən nəfəsi daralan Roman soruşdu.

Atasının, "Bəli, amma mən orada baş verənlərə görə təəssüf edirəm. Bu bizim səhvimiz idi" deməsi üçün ürəyində Allaha yalvarırdı. Generalın isə cavabı əksinə oldu.

– Yox, o zaman mən başqa yerdə döyüşürdüm.

Və bu cavab Romanı sındıran sonuncu zərbə oldu, bütün inamı qırıldı.

– Yalan deyirsən! – Roman sakit lakin ikrah dolu səsle dilləndi. – Sən bu əməliyyata başçılıq edənlərdən biri olmusan. Və sizin orada hansı vəhşiliklər etdiyinizi də bilirəm. Öldürülmüş uşaqların və döşü kəsilmiş qadınların şəkillərini görmüşəm. Siz...

– Kəs səsini! – general əlini stola çırpıb bağırdı. – Bu müharibə idi!

– Bu, amansız soyqırımı idi. – Roman yenə bayaqkı tək quru səsle etiraz etdi.

– Müharibə haqda nə bilirsən axı?! Millətimizin nəyin hesabına yaşadığını bilirsənmi? – general ayağa qalxdı.

İndi Roman, atasının başqa üzünü, milləti üçün hər şeydən keçməyə hazır olan milliyyətçini gördü.

– Türklərin Erməni soyqırımı haqda eşitmişənmi?

Roman başını tərپətdi.

– Xocalıdakılar sadəcə uşaqlar, qadınlar və qocalar idi.

– Bax, oğlum. Onlar bu gün uşaqlardırlar, sabah isə onlar sənin qatilin olacaqlar, – general əsəbi şəkildə bildirdi. – Sənə hər şey vermişəm. Tələbim isə sadəcə millətinə vəfali olmağındır.

Roman ayağa qalxdı.

– Mənə verdiyin hər şeyi geri götürə bilərsən, – deyib Yerevandakı evinin və maşının açarlarını stolun üstünə qoydu. – Haqqında danışdığım millət elə mənəm və mənə nə lazım olduğunu yaxşı bilirəm, – sözünə ara verib nəfəsini dərdikdən sonra, – mən səni tərک edirəm! – deyib otaqdan çıxdı.

General Aqonyan onu saxlamaq istədi, amma fikrindən daşındı. Bunun əbəs olduğunu anlayacaq qədər ağıllı idi. Onların arasındakı sadəcə ailə münaqişəsi deyildi. Bu, ideologiya məsələsi idi. Oğlu üzərində hakimiyyətini itirdiyini anladı.

Anası ilə vidalaşdıqdan sonra Roman, Xankəndi avtovağzalına getdi və taksiyə oturub Yerevana yollandı. Bu taksilər inkişaf etmiş ölkələrdəki taksilərdən deyildi. Bunlar, dolanışıq üçün öz maşınları ilə müştəri daşıyan keçmiş mühəndislər və müəllimlər idi.

Yerevan avtovağzalında qırmızı “Jiquli”dən düşəndə axşam saat on idi. Səkidə dayanıb yanından keçən adamlara sevinclə baxırdı. Ömründə ilk dəfə özünü onlardan – sıravı ermənilərdən biri kimi hiss etdi. Bu hiss ona rahatlıq və gümrahlıq verdi. Cibləri təmiz idi, amma beyni də təmiz idi. Hər şey qaydasında idi. Nə edəcəyini bilməsə də, nə istədiyini yaxşı bilirdi. Sadə erməni olmaq istəyirdi.

Gecələmək üçün evi olmadığından dostugilə getdi.

Oxuduğu hərbi akademiyanı tərک etdi. Və üç gün sonra tikintidə fəhlə kimi işə düzəldi. Kiçik mənzil kirayələdi. Bir

həftə sonra, yeni həyata başlamaqla bağlı işləri qaydasına saldıqdan sonra Anettaya zəng etdi.

– Alo! – qız işgüzar səslə zəngə cavab verdi.

– Axşamın xeyir!

Səsi eşitdikdə həyəcədən sanki ürəyi dayandı. Bu zəngi çox gözləmişdi. İnternet kafedə ayrıldıqdan sonra üç gün Romanın zəngini gözləmişdi. Üç gün sonraya Gürcüstana səfər planlaşdırmışdılar, amma Romandan səs-səmir çıxmıdı. Və o, Romanın həqiqəti qəbul etməmək qərarına gəldiyini düşünmüşdü. Bu səsi bir daha eşidəcəyinə ümidini itirmişdi artıq.

Onlar “Qələbə Körpüsü”ndə görüşdülər.

– Atamdan ayrılmışam, – deyər Roman bildirdi. – İndi gördüyün kimi nə maşınım, nə evim və nə də səni bahalı restorana dəvət etmək üçün pulum var.

– Təəssüf edirəm, – özünü günahkar hiss edən Anetta dilləndi.

– Yox, təəssüf etməyə ehtiyac yoxdur, – deyər Roman etiraz etdi. – Bilmirəm nədəndi, amma indi özümü azad hiss edirəm. Buna görə isə sənə minnətdaram.

– Onda sənə görə şadam!

– İndi mən atamın köməyi olmadan yaşayıram, – deyib Roman gülümsədi və şən səslə əlavə etdi. – Tikintidə fəhlə işləyirəm, təsəvvür edirsən?

Anetta onun əlini tutub ovcuna baxdı. İndi bu əllər sığallı aristokrat əli deyildi, döyənəklə dolu fəhlə əli idi. Qız, ömründə heç zaman fiziki iş görməmiş bir adam üçün fəhlə işinə uyğunlaşmağın nə qədər ağır olduğunu bilirdi.

– Mən səni sevirəm, Anetta! – deyər Roman hətta özü üçün də gözlənilmədən bildirdi.

Gözlərini Romanın ovcuna zilləmiş Anetta cavab vermədi. O bu qısa cümləni çox gözləmişdi. Amma taleyindəki hər şey kimi bu da vaxtsız gəlmişdi.

– Bir aya Moskvaya gedirəm, – nəhayət Anetta zəif səsle dilləndi. – Məni işə dəvət ediblər.

– Getmə! – Roman qızın qara saçlarına baxaraq xahiş etdi.

– Mümkün deyil, – Anetta kədərlə bildirdi. – Müqavilə imzalamışam.

Aralarına sükut çökdü. Bu qədər yaxın olduqları halda birgə ola bilmirdilər.

– Gəl, mənimlə gedək! – deyə Anetta qəfil təklif etdi.

XVI hissə

QƏRİBƏ TƏKLİF

Biz, Qız qalasının zirvəsinə çatanda o, dərindən nəfəs alaraq dənizdən gələn təmiz havanı ciyərlərinə çəkdi. Qalanın üstü, kənarları sürəhi ilə haşiyəyə alınmış çevrə idi. Sürəhiyə dirsəklənib "İçəri Şəhərə" baxmağa başladı.

– Bura, dünyada ən çox xoşladığım yerdir, – deyə xoşbəxt təbəssümlə bildirdi. – Dincəlmək üçün əla yerdir. Burada dincəlmək üçün hər şey var. Səksən metrlik hündürlükdən, qədim binalı İçəri Şəhər və dənizin möhtəşəm görünüşü. Burada şəhər səs-küyündən qaçıb sakitlik və rahatlıq tapırsan. Nə isə... Qayıdaq əsas məsələyə.

Və Reçl söhbətə başladı.

"İkinci dəfə onunla hospitalda görüşdüm. Bu artıq atəşkəs vaxtı baş verdi. Hər iki tərəf – Azərbaycan və Erməni tərəfləri qarşı tərəfin atəşkəsi pozması haqda BMT-yə məruzələr edirdi. Və BMT vəziyyəti araşdırmaq üçün hər iki tərəfə ekspertlər qrupu göndərdi. Bu qrupda Qırmızı Xaçın da nümayəndələri var idi. Biz Azərbaycanın cəbhə bölgəsində yerləşən hərbi hissələrdən birinin hospitalına getdik. Ön xəttə yaralanmış hərbiçilər haqda məlumat top-

lamalı idik. Hospitalın baş həkimi həftə ərzində üç əsgərin və bir leytenantın yaralandığını məruzə etdi.

Biz öncə əsgərlərə baş çəkməyi qərara aldığımızı. Bu məni sevindirdi. Onu yaralanmış əsgərlərin arasında görməyə ümid edirdim. Belə axmaq arzu mənim özümü də təəccübləndirdi. Dəhşət idi. Mən sadəcə onu görmək üçün onun yaralanmasını istəyirdim. Heç zaman bu cür egoistlik etməmişdim. Amma onu yaralanan əsgərlərin arasında görmədikdə həm sevindim və həm də kədərləndim. Sonra biz zabitin yatdığı palataya yollandıq.

Palatada dörd çarpayı var idi. Pəncərənin yanındakı palataya yaxınlaşdıq. Çarpayının yanında, çiyində üç iri ulduz olan yaşlı zabit var idi.

– Leytenant Salamov, – deyə baş həkim çarpayıda uzanan yaralı zabiti təqdim etdi.

Mən yaralı leytenantı gördükdə yerimdə dondum. Həmmən o iti baxışlı qara gözlər, inadkarcasına sıxılmış do-daq... Baxışlarımız görüşəndə mən doğmalığ hissetdim və bu doğmalığı onun da hissetdiyini duydum. Bəlkə də mənə elə gəlirdi, nə bilim. Dəqiq deyə bilmərəm. Bəzən biz hadisələri istədiyimiz kimi görürük. Ən azından o həyəcanlanmışdı. Uzandıqı yerdə dikəlib oturmaq istədi. Amma baş həkim ona mane oldu.

– Uzan, uzan. Bu yara ilə tərpanmək olmaz! – deyə qarınıdakı sarğıni göstərdi.

Sonra həkim yaşlı zabite tərəf döndü.

– Salam, cənab polkovnik! – polkovniklə görüşən həkim onun sual dolu baxışlarını görüb izah etdi. – Bunlar, Qırmızı Xaç cəmiyyətinin nümayəndələridir. Doktor Helen Mill və Reçl Volter, – sonra bizə tərəf döndü və yaşlı zabiti bizə təqdim etdi. – Bu polkovnik Məmmədovdur.

Amma, yaralı leytenant məni daha çox maraqlandırır.

– Necəsən? – deyə gülümsəyərək ona yaxınlaşdım. – Bura necə düşmüşsən?

– Olan şeydi! – deyə o da gülümsədi.

On beş dəqiqə sonra, yaralı leytenantı yoxladıqdan sonra baş həkim bizə döndü.

– Sizə göstərəcəklərimiz bunlar idi. Baxmaq istədiyiniz başqa bir şey yoxdursa gedək?

– Hə, gedək! – deyə kolleqam bildirdi və mən Cəmindən ayrılmalı oldum.

Artıq maşına minirdik ki, polkovnik Məmmədovun məni çağırdığını eşitdim.

– Sizinlə danışmaq istərdim! – deyə mənə çatıb bildirdi.

O, rus dilində mükəmməl danışdı. Və mən özümdən asılı olmayaraq ona həsəd apardım.

– Buyurun, eşidirəm, – mən əlimi “Jeep”-in açıq qapısı üzərində saxlayaraq cavab verdim.

– Bu, çox vacibdir. Və istərdim ki, mənim maşınımda danışaq, – dedi və yəqin ki, qorxduğumu hissedib tez əlavə etdi. – Əlbəttə əgər etiraz etmirsinizsə.

Öncə məni qorxu bürüdü. Düşündüm ki, məni oğurlamaq istəyir. Onun gözlərinə baxdıqda isə, Qırmızı Xaçın nümayəndəsini oğurlayaraq beynəlxalq insident yaratmayacaq qədər axmaq olmadığını anladım.

– Sizinlə Cəmil – leytenant Salamov haqda danışmaq istərdim, – hospitalın həyatında bizim “Jeep”-dən başqa yeganə avtomobil olan ağ “Niva”-nın sükanı arxasına oturub düz qabağa baxan polkovnik sözə başladı. – O çox istedadlı oğlandır, böyük potensialı var. Amma qəlbi nifrətlə doludur. İstedadını və enerjisini yanlış yerə sərf edir, – o, hələ də qabağa baxaraq fikirli şəkildə danışdı. Sanki mənimlə deyil, öz-özü ilə danışdı. – Ona məhəbbət la-

zımdı. Onu nifrətindən yayındıracaq bir adam yoxdur. Bu nifrətin yerini dolduracaq məhəbbət lazımdı. Ona sevməyə bir adam lazımdı.

Maşında olduğumuz bu vaxt ərzində ilk dəfə dönüb mənə baxdı. Bu, səmimi adamın mərd baxışları idi.

– O sizə baxanda gözlərində, indiyə kimi görmədiyim ifadəni gördüm. Mənə elə gəldi ki, bu məhəbbətdir. Siz gedəndən sonra isə ilk görüşünüz haqda danışdı.

Sözünə ara verib fikrə getdi. Maşının sükanını sığallayıb yenə də sözünə davam etdi.

– Mən onu öz oğlum kimi sevirəm, amma onun nifrətinin öhdəsindən gələ bilmirəm. Onun sizə qarşı nə hiss etdiyini bilmirəm, bəlkə siz onun itirdiyi anasına və ya bacısına oxşayırsız, ya da o sizi sadəcə gözəl bir qadın kimi görür. Nə olduğunu dəqiq bilməsəm də bir şeyə əminəm ki, onun sizə qarşı hansısa bir hissi var. Bilirəm, sözlərim qərribə səslənir, amma başqa yol yoxdur. Mümkünsə ona kömək edin!

– Mən... – bu haqda fikrimi bildirmək istəyirdim, amma polkovnik mənə imkan verməyib sözümü kəsdi.

– Bilirəm, bilirəm. Yəqin ki, sizin qayıtmağınızı gözləyən ailəniz – uşaqlarınız var. Sizi sevən əriniz var. Bəlkə də mən səhv edirəm, bunun heç bir köməyi olmayacaq. Amma heç olmazsa şans verin.

Lakin polkovnik mənim nə düşündüyümü bilmirdi. Mən onun sözünü kəsib çıxırmaq istəyirdim, istəyirdim deyəm ki, "Onun mənə yox, mənim ona ehtiyacım var! Yolumu gözləyəcək uşaqlara, məni sevən ərə malik olacaq qədər xoşbəxt deyiləm!" Əvəzində isə gülümsəyərək sadəcə,

– Bir aydan sonra Bakıya qayıdacam! – dedim.

Bakıya qayıtmağım, polkovnikə vəd etdiyim kimi bir ay deyil, bir az çox çəkdi. Münasib bir iş tapmağa gözlə-

diyimdən çox vaxt getdi. Bakı ofisimizdə boş yer yox idi, buna görə də oradakı işçilərdən birini mənimlə yerini dəyişmək üçün dilə tutmalı oldum.

Bakıya gəlib, polkovnikin verdiyi nömrəyə zəng vurdum. Bu onun Bakıdakı evinin nömrəsi idi. Zəngə polkovnikin həyat yoldaşı cavab verdi və polkovnikin cəbhə bölgəsində olduğunu bildirdi. Ev və ofis telefonlarımın nömrəsini verdim və səbirsizliklə onun zəngini gözləməyə başladım. Onun komandiri olduğu hərbi hissənin yerini və nömrəsini bilmədiyimdən gözləməkdən başqa əlacım qalmamışdı.

XVII hissə

KONSPİRASIYA

Düşün isti və güclü şırnağı bədənimin və beynimin yorğunluğunu yuyub apardı. Eyvana çıxıb kresloya əyləşdim və albalı şirəsindən bir qurtum alıb gözlərimi yumdum. Yayın xəfif mehi üzümü sıgalladı və onda ilk dəfə Bakının ən qocaman və daimi sakini olan küləyə vuruldum. Bura gələn əcnəbilərin demək olar heç biri Bakının daimi küləyini sevmirdilər. Bu anadək mən də istisna deyildim. Qəlbimi bürüyən rahatlıq və əmin-amanlıq hissi mənə xoşbəxtlik bəxş edirdi. "Ella Fitzgeraldın ifasında blyuz dinləmək lap yerinə düşərdi". deyə fikirləşsəm də pleyeri işə salmaq üçün ayağa qalxmadım. Aldığım həzzi yarımçıq kəsmək istəmirdim. Amma bir neçə dəqiqə sonra telefon zəngini eşidib kəsmək məcburiyyətində qaldım. "Allah xatirinə, yox! Beşcə dəqiqə gözlə..." Zəngə cavab vermək istəmirdim, amma zəng edən hər kim idisə çox inadkar adam idi. Onun cavab almayana kimi əl çəkməyəcəyini anlayıb deyinə-deyinə yerimdən qalxıb telefona tərəf getdim.

– Alo!

– Axşamınız xeyir! – xəttin o başından güclü kişi bası eşidildi. – Xanım Volterlə danışa bilərəm?

Rus dilində danışan bu adamı tanımadım və mənə yad olan quru və nəzakətsiz tonda, (axı onun hesabına rahat yerimi tərk etmişdim...)

– Eşidirəm! – dedim.

– Salam, xanım Volter! Necəsiniz? Narahat etdiyimə görə üzr istəyirəm. Danışan polkovnik Məmmədovdur!

Ay aman, lap yadımdan çıxmışdı!

– Axşamınız xeyir cənab polkovnik! – deyə cəld dilləndim. Səsimin mümkün qədər nəzakətli olması üçün bütün bacarığımı sərf etdim. Və utandığımdan üzümün od tutub alışdığına hiss etdim. – Üzr istəyirəm, amma səsinizi tanımadım! – bayaqkı nəzakətsizliyə görə xəcalət çəkirdim.

– Eybi yox! – o, mehriban səslə cavab verdi. – Mən şəhərdəyəm!

– Bağışlayın, başa düşmədim, – mən onun hansı şəhərdə olduğunu anlamadım.

– Bakıda! Mən Bakıdayam, – deyə polkovnik cəld izah etdi.

Sonralar öyrəndim ki, Bakıya yaxın rayonların sakinləri və Bakıya gediş-gəlişləri olan digər adamlar "şəhər" deyəndə Bakını nəzərdə tuturdular. Bakı sakinləri isə "şəhər" deyəndə Bakının mərkəzini nəzərdə tuturdular.

– Nə vaxt görüşə bilərik? – polkovnik soruşdu.

– Nə vaxt istəsəniz! – düşünmədən cavab verdim, çünki bu zəngi çoxdan gözləyirdim. – İstəsəniz lap elə indi.

– Əla! – deyəsən polkovnik də görüşümüzü səbirsizliklə gözləyirdi. – Sizi harada gözləyim?

Taksi, Qız Qalasının düz qabağında dayandı. Bakıda tanıdığım yeganə yer Qız Qalası idi. Taksidən düşüb tanış ağ "Niva"nı və onun yanında dayanmış polkovniki gördüm.

Görüşün formal hissəsindən sonra polkovnik soruşdu.

– Milli mətbəximizin dadına baxmısınız?

– Bir az. Yalnız “Kabab”! – gülümsəyərək cavab verdim.
– Onda gedək! Sizi milli mətbəximizlə tanış edərim, – deyib polkovnik, Qız Qalasına tərəf yol göstərdi.

Qız Qalasının yanından keçib İçəri Şəhərə girdik. Qız Qalasının yaxınlığında, İçəri Şəhərin qədim binalarından birində restoran var idi. Restoranın iri taxta darvazasından içəri daxil olduq. Restoran binası, geniş həyətinin ortasında kiçik fəvvarə olan birmərtəbəli dəyirmi tikili idi. Tikili, qarşılarında tağlar olan otaqlardan ibarət idi. Tağlar qədim şərqlə ornamentləri ağac budaqları, gül, yarpaq və s. bu kimi ornamentlərlə bəzədilmişdi. İslam dini insan təsvirini qadağan etdiyindən şərqlə arxitekturasının və ümumiyyətlə şərqlə incəsənətinin ornamentləri yalnız bitki elementlərindən ibarət olurdu. Bu kompleks əsrlər öncə karvansara olmuşdur. Şəhərə gələn qonaqlar burada qalırdılar. Qədimi taxta darvazadan keçib kompleksə daxil olduqda özümü qədim şərqlə hiss etdim. Hətta bu dəqiqə otaqlardan birindən Şəhrizad və ya Sindbadın çıxacağını gözləyirdim.

Həyətdəki stollardan birinin arxasına əyləşdikdən bir az sonra ofisiant bizə yaxınlaşdı. Sifariş alıb getdikdən on-on-beş dəqiqə sonra “çay dəsgahı” ilə qayıtdı. Dəsgahda qara çayla dolu çaydan, qənd, nazik limon dilimləri və iki armudu stəkan var idi.

– Milli mətbəximiz “Çay Dəsgahı”ndan başlayır. – deyərək polkovnik izah etdi.

Bir-iki stəkan çay içdikdən sonra ofisiant “çay dəsgahı”nı yığışdırıb yemək süfrəsi saldı. Dovğa və salatlarından əlavə süfrəyə əsas xörəklər, “Plov” və “Yarpaq Dolması” gəldi.

Birtəhər bu tutumlu xörəklərin öhdəsindən gəldikdən sonra süfrəyə yenə də “çay dəsgahı” gəldi. Amma bu dəfə dəsgahda Azərbaycanın milli şirniyyatları “şəkərbura” və “paxlava” da var idi.

Bütün bu vaxt ərzində polkovnik yediyimiz xörəklərin hazırlanma qaydası və özəllikləri haqda danışdı. Yalnız yeməkdən sonra, “çay dəsgahı” gəldikdə o, əsas məsələyə keçdi.

– Cəmil artıq hospitaldan çıxıb, – deyərək sözə başladı. – O, burada, Bakıdadır. Bu gün mənimlə gəlib.

– Doğrudan!? – mən sevincimi gizlədə bilmədim. – Bəs nə üçün onu da özünüzlə bura gətirmədiniz?

– Yox, yox! – deyərək polkovnik tez etiraz etdi. – Bizim görüşməyimiz barədə bir şey bilməsini istəmirəm.

– Hə, aydındır! – mən gülümsədim. – Siz haqlısınız.

– Sabah bura gələ bilərsinizmi?

Son dərəcə ləzzətli paxlavanı çeynəyərək sadəcə başımı tərpətdim.

– Əla! – polkovnik işgüzarlıqla bildirdi. – Sabah axşam saat səkkizdə mən onunla burada şam edəcəm.

– Yaxşı, – mən onun planı ilə razılaşdım.

Və həyatımda ilk dəfə özümü konspirator və ya məxfi agent hiss etdim. Nəyəsə görə bu məni ehtiraslandırdı və daxilimdə artıq yuxuya getmiş qadını oyatdı.

Hələ saat altı olmasına baxmayaraq işdən evə tələsik gəldim. Duş qəbul edib qara ziyafət paltarımı geyindim və bəzənmək üçün güzgünün qarşısına əyləşdim. Son dəfə bu məqsədlə güzgünün qarşısına nə vaxt əyləşdiyim yadıma gəlmirdi.

Kosmetika ilə işimi bitirdikdə ehtiraslandığımı aşkar etdim. Nəfəsim daralmışdı və damarlarımdakı qan sanki qaynayır. İlk dəfə kosmetikadan istifadə edəndə bu vəziyyətə düşmüşdüm. Onda mənim on altı yaşım var idi və məktəbin buraxılış gecəsinə hazırlanırdım. Güzgüdə öz əksimə baxdım və ilk dəfə olaraq özümü gəlinciklə oynayan qız deyil, yetkin qadın kimi görmüşdüm.

Mən restorana gələndə hələ səkkizə iyirmi dəqiqə işləyirdi. Restoranın həyətində daxil oldum və ətrafa göz gəzdirdim.

– Necə kömək edə bilərəm? – deyə mənə yaxınlaşan administrator İngilis dilində soruşdu.

Düzü İngilis dili eşitməyimə təəccübləndim, yalnız Rus dili gözləyirdim.

– Mən otaq sifariş etmişəm, – dedim və tez əlavə etdim.
– Dördüncü otaq.

Ağ köynəyinin döş cibindən qeyd kitabçasını çıxarıb göz gəzdirdi.

– Xanım Volter? – nəzakətlə gülümsəyərək soruşdu.
Mən də öz növbəmdə gülümsəyib başımı tərpətdim.
– Buyurun, bura... – deyib məni dairəvi sıralanmış otaqlardan birinə ötürdü.

Otaqda, iri taxta masa, dörd stul və antik divan var idi. Divanın üstündə xalça və dirsəklənmək üçün mütəkkələr var idi. Divanın qarşısında, otağın o biri küncündə televizor var idi.

Divana oturub televizoru yandırdım. Bir azdan otağın qədimi işləməli taxta qapısı döyüldü və mən Rus dilində:
– Buyurun, – deyə cavab verdim.

Mən otağa daxil olan ofisiyanta çay sifariş edib televizorun kanallarını yoxlamağa başladım. Amma Azərbaycan dilində olan yerli kanallardan başqa bir şey tapmadım. Çayı stolun üstünə qoyan ofisiyanta televizorun pultunu narazı halda kənara atdığımı görüb:

– Bizdə Avropa kanallarına nizamlanmış sputnik antenası var, istəsəniz çevirə bilərəm, – deyə bildirdi.
– Əla olar! – gülümsədim.

Səkkizə qədər olan qırx dəqiqəni televizora baxmaq və əla dəmlənmiş çay içməklə keçirdim. Vaxtın tamam olmasını səbirsizliklə gözləyirdim, hər on dəqiqədən bir saata

baxırdım. Az qalırdım ki, saatın əqrəblərini qabağa çəkim. Nəhayət saatın əqrəbləri səkkizi göstərdi. Ofisiyanta çağırmaq üçün divardakı düyməni basdım. Otaq və çay üçün iyirmi dollar verib bir neçə dəqiqə də gözləmək qərarına gəldim.

Kiçik çantamı götürüb otaqdan çıxanda artıq doqquza on beş dəqiqə işləyirdi. Dünən polkovniklə mənim üçün otaq və onlar üçün stol sifariş edəndə elə hesablamışdıq ki, mən otaqdan çıxıb restoranın iri taxta darvazasına tərəf gedəndə onların stolunun yanından keçim. Onların stoluna yaxınlaşdıqda, Cəmilin üzünü mənə sarı oturduğunu gördüm və bunun polkovnikin ideyası olduğunu anladım. Cəmili “təsədüfən” görməyimi asanlaşdırmaq üçün belə etmişdi.

İti addımlarla taxta darvazaya üz tutdum və onların yanından keçərkən Cəmili “görüb” dayandım.

– Cəmil! – deyə təəccüblə dilləndim. – Sənin burada nə işin var? Bakıda nə əcəb?

O, ayağa qalxıb çəşqin baxışlarını mənə zillədi. Məni tanımamışdı.

– Tanımadın? – gülümsəyərək soruşdum.
– Reç!?! – Cəmil təərəddüdlə dilləndi.
– Bəli! Nəhayət ki...
– Bağışlayın, – deyib utanaraq gülümsədi. – Sizin kosmetikanız... Sizi heç vaxt belə görməmişəm.
– Eybi yox. Narahat olma!
– Buyurun əyləşin, – Cəmil boş stula işarə etdi.
Mən polkovnikə baxıb nəzakətlə:
– Yəqin ki, sizi narahat etdim, – dedim.
– Yox, qətiyyən, – polkovnik gülümsədi.
– Polkovniki xatırlayırsınız mı? Siz hospitalda görüşmüşdük.

– Hə, hə... – mən bir az “fikirləşdikdən” sonra cavab verdim. – Sizi yenidən görməyimə şadam polkovnik.

– Mən də... – polkovnik rəsmi tonda cavab verdi.

– Hə, – gülümsəyərək Cəmilə tərəf döndüm, – buralarda nə əcəb?

– Məzuniyyətdəyəm, – deyə Cəmil izah etdi. – Hospitaldan sonra hər kəsə dincəlmək üçün məzuniyyət verilir. Bakıya dünən, polkovniklə gəlmişəm. Bir-iki günə geri qayıdacam.

– Məzuniyyət elə bir-iki günlükdür? – mən təəssüflə soruşdum.

– Yox, bir aylıqdı! – Cəmil bu “bir ay”ı elə dedi ki, sanki məzuniyyət artıq başlamamış onu bezdirmişdi.

– Bəlkə məzuniyyətinin hamısını Bakıda keçirəsən? – deyə şiltaq baxışlarla onu süzdüm.

– Nə bilim... – Cəmil qətiyyətsiz şəkildə dedi. – Düzü burada qalmağa bir yerim yoxdur, həm də...

– Yalan deyir! – özü üçün kabab tikəsi seçən polkovnik gözünü boşqabdan ayırmadan kəskin səslə bildirdi. – Dörd otaqlı mənzilimdə arvadım və on üç yaşlı oğlumdan başqa heç kim qalmadığını çox yaxşı bilir. Artıq təklif də eləmişəm.

– Bakını xoşlamırsan? Bura ki, çox gözəl şəhərdir, həm də burada çoxlu qəşəng qıza rast gələ bilərsən... – deyə gülümsədim.

Ağzını açıb etiraz etmək istəyirdi ki, cəld əlini tutub imkan vermədim.

– Hə, qal! Qal! – mən şiltaq qız kimi israr etdim. – Nolar...

Bu işə yaramalı idi, ən azından mən belə düşünürdüm.

– Düzü heç bilmirəm nə deyim, – Cəmil polkovnikə baxıb gözləri ilə kömək dilədi.

Polkovnik isə çiyinlərini çəkib etinasız şəkildə:

– Yaxşısı budur razılaş. Bilirsən ki, mənzilimdə iki boş otaq var, – dedi.

Və beləliklə, həyatımın ən xoşbəxt ayları başladı.

XVIII hissə

NİFRƏT VƏ SEVGİ

Bu dəfə “İçəri Şəhər”in dar küçələrində gəzişirdik. Və onun “İçəri Şəhər”ə münasibəti məni heyrtləndirdi. Bu cür münasibət yalnız, yeddi dönəni “İçəri Şəhər”də doğulub böyümüş bakılılara xas ola bilərdi. Heç uzun müddət Bakıda yaşamış gəlmələrdə də ola bilməzdi, o ki qaldı hansısa əcnəbi ola.

Biz asta addımlarla, kərpiclə döşənmiş əyri-üyrü küçələri gəzişirdik. O, divarlardakı kərpiclərə baxıb fikrə dalmışdı. Bir müddət sakitcə bu vəziyyətdə gəzişdikdən sonra nəhayət dilləndi.

– Bu küçələr mənə çox doğma gəlir.

– Hə, haqlısan, – deyə razılığımı bildirdim, – bura çox maraqlıdır.

– Bura mənim üçün sadəcə maraqlı deyil. Burada nostalgiya hiss edirəm. Uşaq olub bu köhnə və kasıb evlərdən birində yaşamaq istərdim. Bu dar küçələrdə qonşu uşaqlarla oynayıb qaçmaq istərdim...

– Yəqin ki, sənin doğma şəhərinlə uyğunluğu var.

– Heç zərrə qədər də uyğunluq yoxdur.

– Onda antik və sakit atmosfer ehtiyacıdır, – özüm də bilmirdim ki, özümü Ziqmund Freyd kimi aparmaq nəyimə lazım idi.

– Bundan da qədim və sakit yerlərdə olmuşam. Amma bütün dünyada, mənə bu köhnə şəhər kimi doğma gələcək ikinci bir yer yoxdur. Köhnə küçələri, dalanları saatlarla dinməz-söyləməz gəzərəm.

– Mən təslim oluram! Bunu izah edə bilmədim.

– Heç mən özüm də izah edə bilmirəm, – dedi və bir az susduqdan sonra soruşdu. – İkinci həyata inanırsan?

– Nə bilim...

– Deyirlər ki, insan ruhu ölümdən sonra başqa bədənə keçir. Çəğalığ vaxtımızı xatırlamadığımız kimi, əvvəlki həyatımızı da xatırlamırıq... Yəqin ki, əvvəlki həyatımda mən burada yaşamışam.

– Adın isə Gülşən olub.

– Bu adın mənası nədir.

Mən, "Gülşən" adını onun üçün İngilis dilinə tərcümə etdim və bu onun çox xoşuna gəldi.

– Hə, hə! Özü də bax o evdə yaşamışam, – şən səslə deyib əlini köhnə pəncərələrdən birinə uzatdı. – Küçəmizdə hər kəs xoşbəxt idi, mən isə günboyu bu küçəni aşağı-yuxarı qaçırdım, – o, küçənin sonuna kimi qaçıb dalanda gözdən itdi.

Mən də küçənin sonuna çatıb sağa döndüm. O, sakitcə dayanıb qabağa baxırdı. Qarşıda, qala divarının yaxınlığında yeni bina tikintisi gedirdi. Reçla yaxınlaşıb yanında dayandım.

– Bu yazıq şəhərin başına nə oyun açırlar? – qəhərdən boğulan səslə dedi. – Zəhləm gedir! Nifrət eliyirəm! Təzə binalardan zəhləm gedir! Bu binalar "İçəri Şəhər"i məhv edirlər! Sivilizasiyaya nifrət eliyirəm!

Qala divarının boyunca küçə aşağı getdik.

– Gəl burada oturaq! – qarşıda, qala divarının dibində ağacların arasında skamya görüb təklif etdi. – Bilirsənmi, Cəmildə mənə heyran edən nə olmuşdu? – biz skamyaya oturduqdan sonra soruşdu.

– Nə?

– Onun yaddaşı! Heç vaxt belə yaddaşa rast gəlməmişdim. Maqnit kimi idi... O, məzuniyyətdə olduğu müddətdə hər axşam görüşürdük. Hər dəfə o mənə İngilis dilində danışmağa məcbur edirdi. On beş gündən sonra birtəhər mənə başa düşürdü, nəzərə al ki, o vaxta kimi İngilis dilində bir kəlmə də bilmirdi.

Onda mənə təəccübləndirən başqa bir şey də var idi. Bir dəfə birlikdə şam etdikdən sonra gecə klubuna getməyi təklif etdim. Orada olduğumuz bir saat ərzində oturduğu kreslodan durmadı. Bir neçə dəfə rəqs etdim, hər dəfə də onu dəvət edirdim, o isə imtina etdi.

– Nə olub? – deyərək, rəqs meydançasından qayıdıb qırmızı dərilə kresloya oturaraq soruşdu.

– Gəl gedək burdan! – deyərək mənə sualımı cavabsız qoyub təklif etdi.

Bu hadisədən sonra anladım ki, o həyatdan həzz ala bilmir. Gördüyü hər bir iş məqsədyönlü və faydalı olmalı idi. Və onun xüsusi maraq dairələri var idi. Məsələn üçün ekstremal şəraitdə insanın özünü aparması. O, həmişə bu haqda soruşur, insan psixologiyası ilə maraqlanırdı. Rus dilinə də marağı çox idi. Bu dili normal bilməsi ilə qane olmurdu, istəyirdi mükəmməl bilsin, aksentsiz danışsın. Sanki özünü nəyəsə hazırlayırdı.

– Bu özünə qəsdidir! – növbəti gün ona dedim.

– Nə? – mənə anlamayıb soruşdu.

– Sən çox gərginsən. Bu sənə axırına çıxacaq. Rahatlaşıb həyatdan həzz almağı da bacarmalısan.

Biz bir az sakitcə gəzişdik. Sonra mən yenə də soruşdum.

– Nə üçün həyatdan zövq almırsan?

– Başqa cür bacarmıram!

– Axı həyat səndən yan keçir.

– Eybi yox! – etinasız şəkildə cavab verdi və bir az fikirləşdikdən sonra əlavə etdi. – Mənasız yaşamağın nə faydası!

– Həyatdan zövq almaq mənasız yaşamaq demək deyil, – deyə etiraz etdim.

O cavab vermədi. Sadəcə diqqətlə mənə baxdı və kədrəlgülümsədi. Mənə elə gəldi ki, o mənim həyat haqda fikirlərimə gülür.

– Mən cəbhəyə qayıtmalıyam! – gözlənilmədən bəyan etdi.

– Niyə? Məzuniyyətin sona çatıb?

– Yarımçıq işim var!

– Məzuniyyətdən sonra bitirərsən, – mən tərslik edib əl çəkmək istəmirdim.

O, qəfil dayanıb mənə tərəf döndü.

– Bütün bunlara dözə bilmirəm! Gözəl parklar, xoşbəxt insanlar, cah-calallı həyat... – qəhərdən boğulan səslə hayqırdı.

Hətta bu zəiflik məqamında belə onun dolmuş gözlərində sonsuz güc var idi. Mən yanımdan ötüb keçən insanlara baxdım. Onlar mənim necə bir adamla danışdığımı fərqində deyildilər. Bəlkə də bütün ömürləri boyu belə bir adama rast gələ bilməyəcəkdilər. Ona qarşı doğmalığ hissetdim və onu sevdiyimi anladım. Onu bir qadın kimi sevirdim. Ona heyran olmuşdum və onunla olduğuma fəxr edirdim. Qəfil onun üzünü qamarlayıb dodaqlarından öpdüm. Bu ehtiraslı və dərin öpüş oldu. O məni qucaqlayıb özünə sıxdı. Cəmil sanki bu aru bütün ömrü boyu gözləmişdi.

– Niyə? – deyə uzun sükutdan sonra soruşdu. – Niyə bunu etdin? İllərdir ki, bu cür münasibətdən qaçırdım.

– Əylənmək kimi sevməyi də bacarmırsan?

– Səni sevən birinə malik olmaq çətindir.

Sonra o mənə Xocalıda başına gələnləri və erməni generalını öldürmək niyyəti haqda danışdı. Və onun, polkovnikin

dediyi kimi doğrudan da mənim köməyimə ehtiyacı olduğunu anladım. Bu cür güclü nifrət onun axırına çıxacaqdı. Böyük şəxsiyyətlərin sevgisi də, nifrəti də böyük olur.

– Bəs onun ölümü nəyi dəyişəcək? – deyə, mənzilimin eyvanında oturub çay içərkən soruşdum.

– Heç nə! – o qısa cavab verdi.

– Onda onu öldürməyin nə mənası var?

– Ailəmi qətlə yetirən adam cəzasız qala bilməz!

– Bu kimisə öldürmək üçün motiv deyil, axı.

O cavab verməyib sadəcə çiyinlərini çəkdi və fikrə getdi.

– O ölsə bir daha o cür vəhşilik edə bilməyəcək! – dedi və yenə susdu.

Onu saxlaya bilmirdim. Bu nifrəti onun qəlbindən çıxarmaq üçün vaxt lazım idi. Onunla cəbhə bölgəsinə getmək qərarına gəldim. Bunun üçün cəbhə bölgəsində yaşayan qaçqınlarla bağlı proyekt hazırladım. Qırmızı Xaçın Bakı nümayəndəliyindən bir qrup, Cəmilin xidmət etdiyi hərbi hissənin yerləşdiyi rayona yollandı.

– Cənab polkovnik, bu ərazidə bizə bələdçilik etmək üçün bir adam lazımdır, – deyə, nazirlikdən bizə yardım etmək təlimatı almış hərbi hissə komandiri polkovnik Məmmədova bildirdim. – Elə bir adam lazımdır ki, həm bu regionu və həm də cəbhə bölgəsini yaxşı tanısin.

– Mənə elə gəlir ki, ən münasib adam leytenant Salamovdur, – polkovnik bir az fikirləşdikdən sonra bildirdi. – Siz artıq onunla görüşmüşünüz və tanışlığınız var. Onunla işləmək sizin üçün asan olar.

– Bəli, yaxşı fikirdir, – dedim və kolleqalarımın tərəf döndüm. – Elə deyilmi?

Onlar başlarını tərpədən razılıqlarını bildirdilər.

Polkovnik Cəmili çağırırdı. O, polkovnikin bu təklifini eşidəndə təəccübləndi və mənim bu işdə əlim olduğunu anlayıb edib mənə baxdı. Mən isə heç nə olmamış kimi məsum təbəssümlə gülümsəyirdim.

– Amma cənab polkovnik, siz özünüz də bilirsiniz ki, mənim vaxtım yoxdur, – deyə o qəti etiraz etdi.

– Mm... yaxşı, – polkovnik sual dolu baxışlarla mənə baxdı. – Onda neyləyək?

– Eybi yox, narahat olmayın, – deyə acıqla bildirdim. – Bu ki sizin yeganə zabitiniz deyil...

– Çox gözəl. Sizə başqa zabit verərəm, – polkovnik şən səslə dedi və üzünü Cəmilə tutdu – Siz azadsız cənab leytenant!

– Amma xahiş edirəm ki, seçəndə diqqətli olasınız, – mən, otaqdan çıxmazdan öncə Cəmilin bu sözləri eşitməsi üçün tələsik dilləndim. – Hərbiçilər qadınlara qarşı çox həssas olurlar, bizim işə qrupda üç qadın var. Bizə əlavə problem lazım deyil!

– Çalışaram, – polkovnik mənim oyunumu anlayıb qayğılı şəkildə cavab verdi. – Amma belə bir şəraitdə bu məsələyə tam təminat vermək çox çətindir.

– Onda risk etməkdən başqa əlacımız qalmır, – deyib acıqla Cəmilə baxdım.

O, nə edəcəyini bilmirdi. Qapıya çatmamış ayaq saxlayıb tərəddüd içində bizə baxırdı. Beyni və ürəyi arasında gedən gərgin mübarizə üz cizgilərindən aydın oxunurdu.

– Yaxşı, yaxşı! – nəhayət dayana bilməyib dilləndi. – Mən razıyam!

“Əla!” Oxum onluğa dəymişdi. Onun qəlbi beyninə qalib gəlmişdi. Çünki o, əsas instinktlə qidalanırdı. Bu instinkt işə bütün canlıların hərəkətverici motivi idi. Sahib olmağa can atan erkək instinkti. Cəmil öz qadınını başqa birisinin ümidinə buraxa bilməzdi.

Bu mənim onun nifrəti üzərində ilk qələbəm idi. İndi onun bütün diqqəti general üzərində cəmləşməyəcəkdi.

XIX hissə

VALIDEYNLƏR VƏ UŞAQLAR

Bankın yaxınlığındakı kiçik kafeyə girdi. Tanış ofisiyanın baxışlarını tutub çay xahiş etdi.

O, bankın mühafizə xidmətinin rəis müavini idi. İl yarım əvvəl Anetta ilə Moskvaya gələndə, Anettanın xalası oğlu Romana, Bankın mühafizə xidmətinə işə düzəlməyə kömək etmişdi. Onlar Moskvada evlənmişdilər və indi Anetta artıq dörd aylıq hamilə idi. Adi ailəyə lazım olan hər şeyləri var idi. Rahat mənzilləri, normal gəlirləri və hər ikisinin yanında sevdikləri adamları. Amma Romanın tam xoşbəxtliyi üçün bir şey çatmırdı – valideynləri. Valideynləri üçün darıxırdı. Bu hissə, onun öz övladının doğulacağı gün yaxınlaşdıqca güclənirdi. Valideynlərini nə qədər çox sevdiyini və övladla valideyni ayırmağın nə qədər pis bir şey olduğunu indi dərk edirdi. “Onlara baş çəkməliyəm!” deyə düşündü.

Bu zaman yaxınlıqdakı stolda tanış danışmaq eşitdi. Stolun tərəfində əyləşmiş üç Azərbaycanlı nəyisə qızgın müzakirə edirdilər. Onlardan biri onun baxışlarını duyub Romana baxdı.

– Salam, Qafqaz! – deyə o, Romanı salamladı.

– Salam! – Roman gülümsəyərək cavab verdi.

O biri iki Azərbaycanlı da Romana tərəf dönüb gülümsədilər.

– Salam Yerevan!

Onlar Romanın erməni olduğunu spesifik burnuna görə tanımışdılar. Bütün Qafqazlılar bir-birlərini müəyyən bir spesifik cizgilərinə görə asanlıqla tanıyırdılar. Ruslar və ya başqa millətlər Qafqazlıları ayırd edə bilməsələr də, Qafqazlılar özləri bir-birlərinin milliyyətini asanlıqla müəyyən edə bilirlər.

Roman artıq bu münasibətlərə alışmışdı. Moskva hələ də, keçmiş sovetlər ittifaqının təsiri dairəsində olmuş respublika və dövlətlər üçün paytaxt idi. Kosmopolit sovet xalqının kosmopolit paytaxtı idi.

Bu münasibətlə ilk dəfə Roman, “Qafqaz” restoranında rastlaşmışdı. Restoran gürcülərin idi. Və bütün yeməklər Qafqaz xalqlarının mətbəxindən idi. Anettanın xalası oğlu onları həmin restorana şam yeməyinə dəvət etmişdi. Ofisi-ant onlara yaxınlaşıb meyvə çərəzini və çaxır şüşəsini stolun üstünə qoyanda onlar artıq şam edib qurtarmışdılar.

– Bunu o stoldakı cənablar göndəriblər, – deyə zalın o biri başındakı stolu göstərdi.

Stolun ətrafında oturmuş dörd Qafqazlıdan biri əlindəki qədəhi qaldıraraq Anettanın xalası oğlunu salamladı. O da cavabında Qafqazlınu salamladı və ofisianta əlli dollar verib:

– Musiqiçilərdən xahiş elə “Bakı” mahnısını çalsınlar.

Anetta gülümsəyərək, çaşib qalmış Romana baxdı.

– Onlar kimdir? – deyə Roman soruşdu.

– Azərbaycanlılardı, bizimlə bəzi işlər görürlər.

Cəmisi bir neçə ay öncə bu Roman üçün tamamilə absurd idi. Zaman keçdikcə isə buna adət etdi və hətta xoşuna da gəlməyə başladı.

Və indi bu balaca kafedə çay içərək və azərbaycanlılarla görüşərək o, sülh xoşbəxtliyi yaşayırdı və bu sülhün nə qədər vacib olduğunu, daha doğrusu nə üçün vacib olduğunu yalnız indi anlayırdı.

Sevinc dolu baxışlarla ətrafa göz gəzdirdi və Anettaya tərəf döndü.

– Ruslar demişkən, qonaq getmək yaxşıdır, amma evdə olmaq ondan da yaxşıdır!

– Hə... – Anetta gülümsəyərək razılaşdı. – Roman:

– Nədi, əzizim?

– İstəyirəm uşağımız burda, Ermənistanda doğulsun!

– Çox yaxşı, mənim kosmopolit arvadım. – Roman güldü. – Hər nə olur-olsun, sonunda Ermənisen!

– Əlbəttə!

Bu, ermənilərin bir millət kimi formalaşmasını və sağ qalmasını təmin edən əsas amil idi. Onlar, dünyanın lap o biri başına getsələr, ən qatı kosmopolit mühitdə böyüsələr belə erməni olduqlarını unutmurlar. Yəni bu sadə “mən erməniyəm” kəlməsi ilə bitmirdi, öz əksini əməli işdə də tapırdı.

Onlar öncə Anettanın valideynlərilə, ertəsi gün isə Stepanakertə, Romanın valideynlərilə getdilər.

– Mən həyəcanlıyam! – taksi, tanış küçə ilə Romanın valideynlərinin evinə tərəf gedərkən Roman bildirdi.

– Bu təbiidir, – Anetta nəvazişlə onun əlini sıxaraq cavab verdi.

Onlar, mavi darvazanın qarşısında taksidən düşdülər. Roman dərindən nəfəs alıb, erkən yazın təmiz, yeni çiçəklənən ağacların tər qoxusunu ciyərlərinə çəkdi. Qapıya yaxınlaşdı və sual dolu baxışlarla Anettaya baxdı. Sanki, “Səncə burada bizi nə gözləyir?” deyə soruşurdu. Anetta isə, istidən yanan üzünü nisbətən soyutmaq üçün soyuq əllərini yanaqlarına çəkərək, titrəyən səslə:

– Mən də elə sənin qədər həyəcanlıyam, – dedi və əlavə etdi. – Axı sonunda bütün bu məsələnin baisi mənəm.

Roman gülümsəyib darvazanı açdı və içəri addımladı. Yaşlı bir qadın ağacların arasında bambukdan düzəldilmiş bağ stulunda oturub kitab oxuyurdu. Kitabı sadəcə vaxt öldürmək üçün oxuduğu bütün vücudundan bəlli idi. Darvazanın səsinə eşidib başını qaldırdı və içəri daxil olan iki nəfərə baxdı.

“Nə yaman qocalıb!” – bu anasını gördüyü anda Romanın ağılından keçən birinci fikir oldu.

Roman nəhayət anasından bir neçə addımlıq məsafədə olanda anası onu tanıdı. Amma tanısı da gözlərinə inana bilmirdi. Elə bilirdi ki, yenə həmişəki qarabasmadır, uzun müddət həsrət qaldığı oğlu xəyallarından çıxıb qarşısında canlanmışdı.

– Roman? – qadın yerində dikəlib incə, titrək səslə diləndi. Sanki qarşısında dayanan oğlunun xəyal, yoxsa gerçək olmasını yoxlamaq istəyirdi.

XX hissə

RELSLƏR ÜZƏRİNDƏ ŞƏHƏR

Artıq üç gün idi ki, o yox idi. Saata baxdım. Birə on dəqiqə işləyirdi.

– Yəqin ki, bu gün də gəlməyəcək, – deyə yanımda əyləşmiş Mari sükutu pozdu.

– Yəqin ki... – Mən razılığımı bildirdim və yenə susdum. Nə danışmağa, nə də bir şey etməyə həvəsim yox idi.

– Nə edək? – Tom soruşdu. – Bəlkə o xəstədir, ya da başına bir iş gəlib. Biz nə baş verdiyini öyrənmək üçün sadəcə oturub onun gəlməsini gözləyəcəyik?

Bu sözləri mənim üçün dediyini bildirdim. Onlar hamısı, bizim Cəmillə sadəcə dost olmadığımızı artıq anlamışdılar. Amma bu münasibəti aşkara çıxarmağa cəsarət etmirdim.

– Yaxşı, – nəhayət dilləndim. – Hərbi hissə komandirinin yanına gedək, görək nə olub?

– Onu yaddan çıxarın, – biz polkovnikin otağında olarkən o, quru hərbi səsi ilə bildirdi. – Onun əvəzində sizə başqa zabit verəcəm.

– Xeyr, cənab polkovnik, – deyə Tom müdaxilə etdi. – Cəmil artıq bizim dostumuza çevrilib və onun başına nə gəldiyini öyrənməyə haqqımız var!

– Dedim ki, yaddan çıxarın, vəssalam! – polkovnik kəskin səslə cavab verdi və ayağa qalxıb qapıya tərəf addımladı.

“Bəlkə o ölüb!” – bu dəhşətli fikir beynimdən keçəndə tüklərim ürpəşdi.

– Polkovnik! – mən ayağa qalxıb onun öz səmindən də kəskin səslə dilləndim. – Mənə həqiqəti deməlisiniz!

O dayanıb geri döndü və fikirli şəkildə mənə baxdı. Onun bircə həftəyə nə qədər qocaldığını yalnız indi gördüm və nə isə pis bir şey baş verdiyinə əmin oldum.

– O sağ-salamatdır, – polkovnik mənim nə düşündüyümü anlamışdı. – Görüşməyinizə isə ehtiyac yoxdur.

Onun sözləri mənim istəyimi daha da artırdı.

– Mən onu görməliyəm! – deyə inad etdim.

Polkovnik yenidən öz masasına qayıtdı.

– Yaxşı, – o yorğun səslə bildirdi. – mənim sürücüm sizi onun yanına aparar.

– Mən də səninlə gedəcəm! – deyə Tom, heç bir etiraza yer qoymayan səslə bildirdi.

Biz, Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən olan və cəbhə bölgəsinə yaxın yerləşən Bərdəyə gəldik. “O burada yaşayır” deyə düşündüm. Amma polkovnikin sürücüsü “Niva”-nı dəmir yol stansiyasına sürəndə mən təəccübləndim.

– Qatarla harasa gedirik? – deyə sürücüdən rus dilində soruşdum.

– Xeyr! – o, hərbi sayaqı qırılmış az tüklü başını yırğaladı.

Dəmir yol relslərinin yanında maşından düşdük. Stansiyada çoxlu vaqon var idi. Biz vaqonların arasına keçdik və mən ikinci dəfə təəccübləndim. Bu vaqonlarda insanlar yaşayırdı.

– Kimdi bu adamlar? – deyə Tom soruşdu.

Mən onun sualını, sürücü üçün rus dilinə tərcümə etdim.

– Qaçqınlar! – o, gözünü yoldan ayırmadan cavab verdi.

O, sanki bu sözü dilinə gətirməkdən utanırdı. Zavallı oğlana yazığım gəldi və təsəlli vermək üçün:

– Bu qaçqınlar sənin günahın deyil, – dedim.

– Bəs kimin günahıdır?

Vaqon təkərləri arasında, çınqıllı yerdə oynayan uşaqlar gördüm. Bu vaqonlarda ailələr yaşayır, uşaqlar böyüyür, böyükələr qocalırdı. Onların uşaqlıq xatirəsi relslərdən və vaqonlardan ibarət olacaq.

Vaqon “evlərdən” birinin yanında dayandıq. Sürücü dəmir pilləkənlərlə vaqona qalxdı və sonra bizə də qalxmağa kömək etdi. Yuxarı qalxıb, vaqonun digər hissəsindən ara kəsmə ilə ayrılmış kiçik dəhlizə daxil olduq. Arakəsmənin ortasındakı kiçik qapıdan keçib yarı qaranlıq otağa düşdük. Bu yarı qaranlıq otaq yalnız neqativ hisslər oyadırdı. Otağın boğanaq havasına qatı alkoqol iyi çökmüşdü. Sürücü işığı yandırdı. Otaqda pəncərə yox idi, yeganə təmiz hava mənbəyi divardakı balaca nəfəslilik idi. Və aydın məsələ idi ki, bu balaca nəfəslilik otağın havasını təmiz saxlamaq üçün kifayət etmirdi. “Aman Allah, burada yaşamaqımı olar?” deyə düşündüm. Otağın kasad mebeli stoldan, dörd stuldan və çarpayıdan ibarət idi. Sürücü çarpayıda uzanmış Cəmilə yaxınlaşdı və onu durğuzmağa çalışdı.

– Cənab leytenant qalxın.

Cəmil oyanmadan sadəcə muzıldadı. Sürücü isə inadkar idi.

– Qalxın, cənab leytenant, qonağınız var.

Nəhayət Cəmil oyandı, amma beyni hələ də tam oyanmamışdı.

– Sənsən, Məmmədov?.. – deyə boğunuq səslə soruşdu.

– Araq gətirmisən?

– Cənab leytenant qonağınız var.

– Nə qonaq... – Cəmil acıqla dilləndi. – Mənə araq ver!

Mən yerimdə donub qalmışdım. Bu enerjili, güclü və ağıllı Cəmil deyildi, iyrenc iy verən saqqallı içki düşkünü idi.

– Qırmızı Xaş cəmiyyətin nümayəndələri, bələdçilik etdiyiniz əcnəbilər. Onlar buradadırlar.

– Hə... əcnəbilər! – deyib ayağa qalxmağa çalışdı, amma bacarmadı. Onda sürücü ona kömək etdi və Cəmili çarpayının kənarında oturtdu. – Özlərini dünyanın mərkəzi sayan əcnəbilər!

– Cəmil... – mən ona tərəf bir iki addım atdım.

– Burda nə işin var?! – o mənim sözümü kəsdi. – Sərxoş Azərbaycan zabitinə baxıb özünüz haqda daha da yüksək fikirdə olmaq üçün müğəlmisiz?!

– Nə olub sənə?

– Məni rahat burax! – o, ağırlaşmış başını qaldırmaq iqtidarında olmadığından, dizlərinə dirsəklənmiş vəziyyətdə bağırdı. – Siz mükəmməlsiz, mən sizə layiq deyiləm.

– Bizi tək buraxın, – deyər sürücüyə və Toma ünvanlandı.

Biz otaqda tək qaldıqda onun yanına gəlib dizi üstə oturdum. Tüklü sifətini ovcuma alıb başını yuxarı qaldırdım. Heç nə ifadə etməyən küt gözlərinə baxıb:

– Cəmil, nə baş verib? – deyər soruşdum.

Və burada olduğumuz müddət ərzində ilk dəfə o mənim gözlərimə baxdı. Onun gözlərindəki həmişəki alov itmişdi.

– Mən onu vurdum! – deyər sui-qəsdçi kimi pıçıldadı və gözlənilmədən isterika içində qışqırmağa başladı. – Aman Allah, mən nə elədim!

– Kimi vurdun Cəmil?

– Təsəvvür edirsən, Reçl, o hamilə idi, mən isə onu güllələdim!

– Aman Allah!

XXI hissə

AZMIŞ GÜLLƏLƏR

– Nə edəcəyik? – Cəmilin yanındakı çavuşlardan biri soruşdu.

– Evdə yalnız iki keşikçi əsgər və bir sürücü var, elədirmi... – Cəmil hündür hasarlı evə tərəf baxaraq dilləndi.

– Bəli! – digər çavuş Cəmilin sözlərini təsdiq etdi.

– Yaxşı, evə gecə girərik, – deyər Cəmil sadə "planı" izah etdi və saatına baxıb, – on birə on dəqiqə işləyib. Gecəni gözləmək üçün meşəyə çəkiləcəyik, – deyər əlavə etdi.

Cəmil və komandiri olduğu kəşfiyyat təqımının xüsusi təlim görmüş iki çavuşu ermənilərlə təmas xəttini dünən səbh tezdən keçmişdilər. Mülki geyimdə olduqları və erməni dilini mükəmməl bildikləri üçün Xankəndinə kimi getmək onlar üçün heç bir çətinlik törətmədi. Onlar sadəcə Xankəndinə gedib çatmaq deyil, bütün Ermənistanı rahatca gəzə bilərdilər və heç kim onların azərbaycanlı olduqlarını sezə bilməzdi.

Cəmil saatına baxdı.

– Dördün yarısıdır! – deyər bəyan etdi. – Getmək vaxtıdır.

Ətraf zülmət qaranlıq idi. Rayonun küçələrini yaxşı tanıdıqlarından mərkəzə asanlıqla getdilər.

– İti vur! – düşməninin həyatını əhatə edən hündür hasara çatdıqda Cəmil çavuşlardan birinə əmr etdi.

Çavuş pişik çevikliyi ilə hündür hasara dırmandı və səsbəğuculu tapançasını çıxarıb hazır dayandı. Onlar yüngül silahlanmışdılar, sadəcə tapança və süngü bıçaq. Avtomat və pulemyot kimi iri silahları mülki geyimdə gizlətmək mümkün olmazdı və bu da onların Ermənistan ərazisində rahat hərəkət etmələrinə mane olardı. Bir neçə saniyə sonra ağacların arasında bir cüt parlayan nöqtə iti sürətlə ona tərəf yaxınlaşdı. Ardıcıl iki küt tappılı və tapança çaxmağının metallik səsindən sonra itin zəif cingiltisi eşidildi və parlayan iki nöqtə söndü. Cəmil və o biri çavuş da hasara dırmandı və onlar həyatə düşdülər. Cəmil ağacların arasına ilə bir neçə addım irəli gedib yerə sərilmiş itin cəsədinə baxdı. Bu təmiz Qafqaz afçarkası idi. İtin güclü pəncələri və iri boynu cansız şəkildə tərpənməz qalmışdı.

– Heyif, – Cəmil heyvana görə təəssüfləndi.

Onlar bağıın sonuna kimi gedib həyatə çıxmadan ağacların arasında gizləndilər. Yaxşı işıqlandırılmış həyat evin fasadı ilə paralel, darvazaya kimi uzanırdı. İki mərtəbəli evin qapısında qarovulçu əsgər var idi. Keşik çəkən əksər əsgərlər kimi bu zavallı da postunun cəbhə xəttindən uzaq olmasına arxayın olub özünü yuxuya vermişdi. “Əşşi, burda azərbaycanlı filan nə gəzir?!” Cəmil, sol əlini boğazına perpendikulyar şəkildə çənəsinin altında sağa sola yelləyib, çavuşa qapıdakı əsgəri öldürməyi işarə etdi. Bayaq öldürülmüş it üçün təəssüflənən bu adam, indi canlı insanın qətlinə soyuqqanlı şəkildə hökm verirdi.

Yenə də, səsbəğuculu tapançanın küt atəş səsi eşidildi və divara söykənib yatmış əsgər aşağı sürüşdü. Qapıdakı əsgəri aradan götürdükdən sonra onlar ehtiyatla evə daxil

oldular. Qarşılarına çıxan dəhlizin solunda qapı, sonunda isə geniş hola çıxış var idi. Onlar soldakı qapıdan içəri daxil olmaq istəyirdilər ki, elə bu an qapı açıldı və gənc bir əsgər peyda oldu. Bayaq qapını açmaq istəyən çavuş botinkasının dabanı ilə əsgərin düz mədəsinə güclü zərbə endirdi və əsgər müvazinətini itirib arxaya yıxıldı. Çavuş onun üstünə atılıb sifətinə yumruq vurdu, ikinci yumruğu vurmaq istəyəndə isə Cəmil onu kənara itələdi və tək bir atəşlə əsgəri öldürüb acıqla çavuşa baxdı. Ucuz Hollivud tryukları göstərməyin nə yeri, nə də zamanı deyildi. Amma artıq bir az gec idi. Otaqdakı iki çarpayının birində yatan general Aqonyanın sürücüsü səssiz küyə yuxudan oyanmışdı. Gözünün qabağında güllələnən əsgərdən və düz sifətinə tuşlanmış tapançadan sonra qorxudan nəfəsi belə çətinliklə alırdı. Birdən-birə təqətdən düşmüşdü, hüşunu itirməyinə azacıq qalmışdı. Nə baş verdiyini dərk etmək iqtidarında deyildi, yatmadan qabaq kart oynadığı və zarafatlaşdığı əsgər yoldaşının cansız cəsədindən və sifətinə tuşlanmış uzun tapança lüləsindən başqa heç nə görmürdü. Cəmil ona yaxınlaşıb pıçıltı ilə soruşdu:

– General harada yatır?

Sürücü həyatının ən şirin çağlarını yaşayan yeniyetmə idi və “yüksək ideallar naminə” güllələnmiş istəyindən bir xeyli uzaq idi. Danışmağa və əlini tərpətməyə halı olmadığından başı ilə daha doğrusu gözləri ilə yuxarı işarə etdi.

– Hansı otaq?

Nitqi qurumuş sürücü bir təhər udqundu, boğazını yaşladı və həyatının bu cavabdan asılı olduğunu dərk edib cavab verdi.

– Pilləkənlərin qarşısındakı qapı.

Səsi zəif və aciz çıxdı, yəqin ki, bu zavallıdan bu anda bundan artığını gözləmək də olmazdı. Cəmil cavabdan

razı qalıb başını tərpətdi. Sürücünün bu vəziyyətdə yalan demək iqtidarında olmadığına əmin idi. Cəmil onun boy-nundan tutub yuxu arteriyasını sıxdı və sürücü özündən asılı olmayaraq gözlərini yumub dərin yuxuya getdi. O artıq adam öldürmək istəmirdi. Qanına susadığı düşməninə yaxın olduğundan artıq öldürmək istəyi səngimişdi, yalnız bu son qətl, yalnız mənfur generalı öldürmək, vəssalam.

Otağı tərk etdilər və dəhlizin sonuna kimi gedib hola daxil oldular. İkinci mərtəbəyə qalxan pilləkən orada olmalı idi. Bayaq iti vuran çavuş hola birinci daxil oldu. Pilləkəndən addım səsləri gəldi. General ulduzlarını döyüş meydanında almışdı və əsl zabitlər kimi ayıq yatırdı. Və bayaq çavuşun aşağıda törətdiyi səs-küyə yuxudan oyanıb aşağı düşürdü.

Cəmil öz qatı düşmənin siluetini qaranlıqda belə tanıdı. O, eyni zamanda həm nifrət və qəzəb, həm də dərin sevinc hissi keçirdi. Nəhayət ki, illər boyu axtardığı düşməninə tapdı, həyatının məqsədinə nail oldu. Bu an onun bütün varlığının piki idi. Pilləkəndən düşən generala tərəf addımladı.

– Artur sənsən? – general qaranlıqda qarşısındakı adama ayırd edə bilməyib soruşdu.

– Yox! – Cəmil həyəcədən titrəyən səslə cavab verdi. General evində yad səs eşitdiyindən diksindi.

– Sən kimsən?

– Mən sənin günahlarınam! – Cəmilin səsi hələ də titrəyirdi. – Allahın, səni cəzalandırmaq üçün göndərdiyi cəlladam!

Cəmil ona çatıb boğazından yapışdı.

– Gözlərimə bax əclaf, orada dərdədən havalanmış ata və namusunu qorumaq üçün qızının boğazını gəmirən ana görəcəksən. Bir gecədə ailəsini, keçmişini və gələcəyini itirmiş uşaq görəcəksən!

– Aman Allah! – general Cəmilin nə haqda danışdığına anladı. İyirmi altı fevral gecəsini xatırladı. O bu cəzanı gözləyirdi. Lakin general fatalistlik edib heç nə etmədən, sadəcə sonu gözləməyəcək qədər güclü və praktiki adam idi. Və döyüşlərdə formalaşmış strateq kimi hərəkət üçün ən əlverişli məqamın məhz indi olduğunu anladı. Nə edəcəyini düşünmədən bilirdi. Onunla üz-üzə dayanmış Cəmilin arxasında gizlənib onun silahı ilə o biri iki nəfəri vuracaq, sonra isə Cəmilin özünü vuracaq.

Gözlənilmədən Cəmilin tapança saxlayan əlini tutu və özünə çəkib fırladı. Son dərəcə həyəcanlı olan Cəmil vaxtında reaksiya verə bilmədiyindən generalın əlində aciz müqəvva kimi arxası ona tərəf çevrilmiş vəziyyətdə qaldı. Lakin general nə qədər təcrübəli olsa da, hər halda Cəmil də xüsusi təlim görmüş və döyüşlərdə bərkimmiş döyüşçü idi və bundan əlavə yaş da öz işini gördü. Cəmil kəskin hərəkətlə aşağı oturub dirsəyi ilə generalın qasığına güclü zərbə endirdi. Aldığı zərbədən iki qat olan general Cəmili cəngində saxlaya bilmədi. Və Cəmil yenə də tapançanı ona tuşlayaraq nifrətlə:

– Mən artıq həməən o zəif uşaq deyiləm! – dedi.

Anetta çarpayının yanındakı gecə lampasını yandırıb ayağa qalxdı. Roman da yuxudan oyanıb ona tərəf çevrildi.

– Nə olub? – yuxulu səslə soruşdu.

– Heç nə, acımışam, – gecə paltarını geyinib qarıya tərəf gedən Anetta cavab verdi. – İstəyirsən sən də gəl.

– Hə, gözlə gəlirəm, – deyə Roman ağır-ağır çarpayıdan qalxmağa başladı.

– Şəxsən mən gözləyərdim, amma uşaq tənbel atasını gözləmək istəmir, – deyə, yeddi aylıq qarnını sıgallayaraq güldü.

Yataq otağının qapısı dar dəhlizə açılırdı. Dəhlizin işığını yandırıb o biri başdakı qapılardan birinə tərəf getdi. Onların yataq otağı birinci mərtəbədə yerləşirdi. "Pilləkənlər hamilə qadın üçün təhlükəlidir" – oğlunun qayıtmasına və baba olacağına görə sevincindən uçan general onları evində yerləşdirərkən demişdi. Roman isə valideynlərinin, arvadı və uşağının qayğısını çəkmələrinə görə sevincdən uçurdu. Axı bura gələndə nə olacağını, atasının onları necə qarşılayacağını bilmirdi və bu qeyri-müəyyənlik onu çox narahat edirdi.

Anetta hola gedən qapını açanda Roman yataq otağından çıxıb ona tərəf gəlirdi.

Həyəcandan yay kimi dartılmış Cəmil arxada açılan qapının səsinə eşidib cəld geri çevrildi və qapını açan adamın kim olduğunu ayırd etməmiş üç dəfə atəş açdı. Yalnız bundan sonra arxaya, işıqlı dəhlizə tərəf yıxılan hamilə qadına diqqətlə baxdı. Amma artıq gec idi, Cəmilin səlis əli güllələrin üçünü də qadının sinəsinə vurmuşdu. Qadının yanında diz çökən cavan oğlan nə baş verdiyini tam dərk etmədən qadına baxırdı.

– Ann, Ann, – deyə titrək səslə qadını çağırdı və deyəsən nə baş verdiyini yavaş-yavaş dərk edirdi.

Qadın çətinliklə gözlərini açıb nə isə deməyə çalışdı.

– Roman, qi...

– Sus, əzizim, danışma, hər şey yaxşı olacaq! – deyə onun sözünü kəsib danışmağa qoymadı.

Anettanın saralmış üzündən güclə seziləcək təbəssüm keçdi.

– Qi... – bu dəfə onun sözünü öskürək kəsdi.

– Sakit uzan əzizim, sakit uzan! – deyə Roman yaşarmış gözlərlə can verən arvadına baxdı.

Anetta isə sakit uzana bilmədi. Öskürəyin ardınca ağzından qan gəldi və o son nəfəsini verib keçdi...

– Ann, Ann! Eşidirsən...? – Roman ehtiyatla qızı silkələdi. Anetta isə cansız şəkildə uzanıb donuq gözlərlə ona baxırdı.

– Ann, ölmə! Eşidirsən, ölmə!

Romanın bütün səyləri əbəs idi, artıq heç nə Anettanı həyata qaytara bilməzdi. O, Romanın həyatına qəfil gəlidiyi kimi, qəfil də getdi. Və Romanın həyatında qiymətli hər nə var idisə özü ilə apardı. Ailəsini, uşağını, məhəbbətini və varlığının bir hissəsini. Anetta ilə keçirdiyi il yarım ona şirin nağıl kimi gəldi. Qadının cansız başını qucaqlayıb as-tadan ağladı.

– Cənab leytenant, getmək lazımdı, – çavuşlardan biri donub qalmış Cəmili "oyatmağa" çalışdı.

Roman onları yalnız indi xatırladı. Onlara tərəf baxıb, əlində tapança ilə donub qalmış Cəmili gördü. Arvadının və uşağının qatili məhz bu adamın olduğunu anladı. Yerindən sıçrayıb ona tərəf qaçdı. Cəmil isə necə donub qalmışdısa eləcə də qalmışdı. Yanındakı çavuş onun heç bir reaksiya verməyəcəyini anladı. Romanla Cəmilin arasında bir-iki addımlıq məsafə qalanda çavuş irəli keçib Romanı güclü təpik zərbəsi ilə qarşıladı. Roman var gücü ilə qaçdığından zərbə iki qat qüvvəli oldu. Ayaqları yerdən üzülən Roman arxası üstə yerə sərildi. Çavuş ikinci zərbəyə hazır idi, amma Roman yerdə tərpənməz qalmışdı.

XXII hissə

İNSAN ÇOX ŞEYƏ QADİRDİR

Mən onu geri, kəndə gətirdim. Hamamlanıb üzünü qırxdı və özünü səliqəyə saldı. Sonra çay süfrəsi arxasına əyləşdik. Mən yoldaşlarımdan bizi tək buraxmalarını xahiş etdim. Cəmil ilə mənim aramda olan münasibəti daha gizlətmək fikrində deyildim, bu səfehlik olardı.

Fincanları təzə dəmlənmiş isti çayla doldurub birini onun qarşısına qoydum.

– Bax, Cəmil, həyatınla istədiyini kimi rəftar edə bilərsən. Özünə qəsd edə, ölənə kimi içə, ya da yaşaya bilərsən. Seçim sənindi.

– Mən daha yaşaya bilmərəm, – Cəmil etinasız şəkildə bildirdi.

– Bəli, sən günah işləmişən, adam öldürmüşsən və bu adamın hamilə olması günahı iki qat ağırlaşdırır. Amma özünü öldürmək, ya da içib huşsuzluğa qapılmaq çıxış yolu deyil, baş götürüb qaçmaqdır.

– Bunu nəylə yumaq olar...? – pəncərədən görünən hündür ağacların başını seyr edərək, yenə də etinasız şəkildə dilləndi.

– Cəmil, sən güclüsən və güclü insanların köməyinə ehtiyacı olan çoxlu zəif insanlar var, – deyə onun əlindən tutdum. – Allah səni, zəiflərə kömək etmək üçün güclü yaradıb. Sən isə bu gücü öz qisas hissini doydurmağa sərf etdin və cəzalandırıldın. İndi bu səhvi düzəldə bilərsən.

– Düşünürsən? – o mənə baxıb soruşdu.

Cəmilin gözlərində ümid parladı və bu parıltı mənə daha da ruhlandırıdı.

– Mən düşünürəm, dəqiq bilirəm!

Və beləliklə biz Bakıya gəldik. Cəmil bizim cəmiyyətdə işə düzəldi, mənim köməkçim və sürücüm oldu. Mən ilk dəfə idi ki, işin insanı xilas etməsinin şahidi olurdum. Tükənməz enerjiyə malik idi, at kimi yorulmadan işləyirdi. Bakıda olduğumuz bir ay ərzində onun ingilis dili xeyli yaxşılaşmışdı. Bir gün isə, şam etdiyimiz zaman mənə çox təəccübləndirdi.

– Altı aydan sonra Tibb Universitetinə qəbul imtahanları olacaq, – deyə gözlənilmədən bildirdi.

– Və...? – mən bu informasiyanın nə məqsədlə verildiyini anlamadım.

– Mən imtahanlara hazırlaşacam!

Gözlərimi qarşımdakı boşqabdan ayırıb təəccüblə ona baxdım, ağızımdakı tikəni uda bilmədim.

– Həkim olmaq istəyirəm. Həkim olsam insanlara daha çox kömək edə bilərəm.

– Bu zarafatdır?

– Qətiyyəən.

– Axı bu mümkün deyil! Heç kim cəmisi altı ay hazırlayıb Tibb Universitetinə girə bilməz.

– Sən mənə inanmırsan?

– Sənə inanıram, amma bu ideyanın reallığına inanmıram. Son dəfə əlinə nə vaxt kitab götürmüşsən?

– Bunun əhəmiyyəti yoxdur, – deyə o inamlı səsle bildirdi. – Mən imtahanı uğurla vermək istəyirəm və verəcəm də! Məktəbdə oxuyarkən əlaçı idim.

– Əgər bunu edə bilsən, səni bir həftəlik Londona aparacam!

Ertəsi gündən başlayaraq o mənə istəyin və zəhmətkeşliyin heyvətəmiz gücünü göstərməyə başladı. Tibb Universitetinə qəbul imtahanı verəcəyi fənlərdən, kimya, biologiya, fizika və riyaziyyatdan müəllim tutdu. Gün ərzində cəmi beş saat yatırdı, sükan arxasında olanda belə dərslər oxuyurdu. İmtahana hazırlaşdığı müddətdə mən onun nə qədər istedadlı təşkilatçı olduğunun şahidi oldum. Özü üçün dərslər qrafiki hazırlamışdı, əslində isə bu dəqiqəsinə kimi hesablanmış ağır gündəlik qrafik idi. Cədvəldən kənar bir addım belə atmırdı.

– Bu qədər ağır qrafik sənə axırına çıxacaq, – deyə bir dəfə bildirdim.

– Əksinə bu qrafik mənə formada saxlayır.

Və o haqlı idi. O, mübarizəsiz, məqsədsiz yaşaya bilən adamlardan deyildi. Yaşaması və inkişaf etməsi üçün ona mütləq məqsəd və mübarizə lazım idi.

Cəmi bir aydan sonra mən, bu məqsədin mümkün-süzlüyünü iddia edərkən haqlı olduğuma şübhə etməyə başlamışdım. Bu bir ay ərzində o iki illik dərslər materialı öyrənərək inanılmaz nəticə əldə etmişdi.

Amma bir dəfə mən onu qrafikdən kənar iş üstündə yaxaladım. Gecə, susayıb yuxudan oyanmışdım və su içmək üçün mətbəxə getdim. Saat üçə on beş dəqiqə işləyirdi. Mətbəxə girdikdə Cəmilin stulda oturub səssizcə ağladığını gördüm. Ona yaxınlaşmaq istədikdə mənim burada olduğumu hiss etdi, ayağa qalxıb cəld hamam otağına keçdi.

– Nə olub Cəmil? – mən qapıda dayanıb soruşdum.

– Heç nə! – deyə qısaca cavab verdi və əl-üzünü yuyub mətbəx stolunun üstündəki kitablara döndü.

Mən, nə baş verdiyini təxmin edə bilərdim. Öldürdüyü hamilə qadına görə ağlayırdı. Bu, belə qısa müddətə yaddan çıxacaq bir şey deyildi və Cəmil hələ də bunun əziyyətini çəkirdi. Əslində bu hadisə də mənə sevindirən bir şey də var idi. O yenə də ağlamağı öyrənmişdi, yenə də insan olmuşdu. İçindəki nifrət bütün varlığını zəbt edə bilməmişdi və törətdiyi qətl nifrət alovunun üzərinə su töküüb söndürmüşdü. İndi burada qarşımda gördüyüm bu oğlan, qana susamış qatil deyil, başını anasının dizinə qoyub onun laylası ilə xumarlanan xeyirxah uşaq idi.

XXIII hissə

LƏNƏTƏ GƏLMİŞ NİFRƏT

Roman bir ovuc torpaq götürüb Anettanın məzarına atdı. Anettanın onun üçün etdiklərinin əvəzində edə biləcəyi yeganə şey bu idi. Ovcuna yapışib qalmış torpaq qalıqlarını ovuşturaraq arvadının basdırılmasına sakitcə tamaşa etdi. Onun kədəri sakit və soyuq idi.

– O adamı tap mənim üçün! – dəfndən sonra Roman atasına dedi. – Bu səndən son xahişimdi.

– Arxayın ol, nə lazımdısa mən özüm edəcəm! – deyə general cavab verdi.

– Yox, sən sadəcə onun yerini öyrən, – deyə Roman gözlərini uzaq məchul bir nöqtəyə zilləyərək dedi. – Onu da, ailəsini də mən özüm öldürəcəm.

General cavab vermədi. “Mən artıq onun ailəsini qırmuşam!” deməyə cəsarət etmədi. “Sənin ailənin ölümündə o azərbaycanlı qədər mənim də günahım var” deməyə gücü çatmadı.

Universitetə qəbul olanların siyahısı dərc edilmiş jurnalı vərəqləyəndə mən ondan da həyəcanlı idim. Ofisdəkilərin hamısı başımıza yığışib Cəmilin universitetə girib-girmədiyini öyrənmək üçün səbirsizliklə gözləyirdilər. Cəmilin universitet iddiası işçilərimiz arasında mübahisə mövzusu olmuşdu. Peşəkar boksçu döyüşü kimi hər kəs Cəmilin

universitetə daxil olacağına və ya olmayacağına pul qoymuşdu.

Mən, jurnal vərəqini səbirlə çevirən Cəmilə baxdım.

– Sən narahat deyilsən? – deyə soruşdum. – Elə bil öz adını deyil, kiminsə başqasının adını axtarırsan.

– Boşuna həyəcanlanmağın nə mənası var? – deyə başını qaldırmadan sakit səsle cavab verdi.

Nəhayət siyahı ilə aşağı sürüşdükdüyü barmağını saxlayıb soyadını oxudu.

– Tibb Universiteti! – deyə gülümsəyərək elan etdi.

Bu, qələbə çalacağına əmin olan adamın təmkinli təbəsümü idi. Mən isə əksinə sevincimdən atılıb onu qucaqladım. Sadəcə onun Universitetə daxil olduğuna görə deyil, özümə görə də sevinirdim. Dərk etdim ki, bu istedadı xilas etməklə insanlıq və cəmiyyət üçün böyük yaxşılıq etmişəm. Kənara çəkilib ona baxdım. Güclü, kamil və cəlbedici kişi. Onun bacarmayacağı heç bir şey yox idi.

Universitetə daxil olduqdan sonra o, Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin Azərbaycan qaçqınları üzrə məruzəçisi təyin edildi. Müxtəlif rayonlara gedərək orada məskunlaşmış Qarabağ qaçqınları ilə görüşürdü. Səfərləri əsasən cəbhəyanı rayonlara olurdu. Bu yeni işə görə biz artıq gec-gec görüşürdük və bir müddət onun üçün darıxdıqdan sonra mən də vəzifəmin dəyişdirilməsini xahiş etdim. Hansı vəzifə tutmağımın fərqi yox idi, təki onun yanında olum.

– Niyə belə etdin? – deyə təəccüblə soruşdu. – Axı sən əvvəlki vəzifəndə daha faydalı idin.

– Sənsiz bacarmıram!

– Amma mənimlə işləmək sənin üçün çətin olacaq.

– Narahat olma, öhdəsindən gələrəm!

Bir həftə sonra isə Bakıdakı rahat mənzilim və rahat ofis üçün darıxmağa başladım.

– Hər gün bir qaçqın düşərgəsinə getməliyəm, – iş qrafikini izah edərək dedi.

– Qaçqınlarla şəxsən görüşürsən?

– Hə, – deyə başını tərpətdi.

– Əvvəlki məruzəçi başqa cür işləyirdi. Hər bir region-da Qaçqınlarla iş üzrə dövlət komitəsinin nümayəndəliyi var. O, qaçqınlara aid informasiyaları onlardan alırdı.

– Mən onlardan da məlumat alıram, amma bütünlüklə bu informasiyaya güvənmək düz olmazdı. Əgər hansısa qaçqın komitə nümayəndəsi ilə yaxşı münasibətdə deyilsə, onun problemləri bizə çatmaya bilər.

Biz bəzən qaçqın düşərgələrində gecələməli olurduq.

– Sən sanki nə üçünsə tələsirsən, bu nəylə bağlıdır? – bir gün səhər buz kimi soyuq su ilə əl-üzümü yuyarkən ondan soruşdum.

– Mən hələ də gecələri ağlayıram. Universitetə girəndə və daha effektiv işləyəndən sonra keçəcəyini düşünürdüm. Amma keçmədi. İndi də düşünürəm ki, bu günahı yumaq üçün müəyyən miqdarda iş görməliyəm. Qorxuram ki, vaxtım çatmaz.

Bu söhbətin üstündən iki həftə keçmişdi. Yevlaxın yaxınlığındakı qaçqın düşərgəsinə gedirdik. Cəmil, sükani fırlayıb maşını, qaçqın düşərgəsinə apararı torpaq yola döndərdi. O, yanımızdan ötən mavi “Jiquliyə” baxdı və qəfil maşını saxladı. “Jiquli” isə asfalt yolla düz getməkdə davam etdi. Cəmilin rəngi ağardı.

– Nə olub? – mən qorxmışdım.

– Deyəsən dəli oluram, – deyə kədərlə gülümsədi. – Mavi maşının sürücüsünü öldürdüyüm qadının ərinə oxşatdım.

– Sadəcə bu haqda çox düşünürsən, – deyərək onun əlindən tutdum. – Hər şey düzələcək!

– Hə əlbəttə! – deyib köynəyinin yuxarı düyməsini açdı və dərindən nəfəs alaraq həyəcanını boğmağa çalışdı. Kədərli gözlərlə nə isə axtarırmış kimi ətrafdakı mənzərəni süzdü və nəhayət bayaqdan sükani möhkəmcə

sıxan barmaqları yumşalmağa başladı. Dərinin altından qabarmış lif-lif düzölmüş əzələlərin necə aramla boşaldığını aydın sezmək olardı. Bir az rahatlaşandan sonra mənə baxıb astadan, – Dəli olacağımdan qorxuram, – dedi. – Gecə qarabasmaları, qaçqın düşərgələrində sıxıntı çəkən gəlinlərin üzündə o yazıq qadını görmək, hər güzgüyə baxdığım da etdiyim əməlin nə qədər dəhşətli olmasını sanki yenidən dərk edirəm və hər dəfəsində özümə daha çox nifrət edirəm. Günahsız hamilə qadını öldürən birinin valideynlərini öldürən və bacımın ölümünə səbəb olan insanlardan heç bir fərqi olmadığını anlayıram, – danışdıqca sanki səsi uzaqlaşır, gözlərinin ifadəsi tutqunlaşır, özü öz içində dİbsiz bir quyuya düşürdü. Bəzən özümü toparlamağa gücüm çatır, “insanlara kömək edib günahlarımı yumalıyam” deyib özümü toparlayıram, bəzən isə alınmır. Gücüm çatmır. Baş götürüb qaçmaq istəyirəm, hər şeyi unudacaq, heç nə xatırlamayacaq, bütün hisslərim tamam kütlələcək və heç bir şey hiss etməyəcək qədər uzağa qaçmaq istəyirəm, – susub gözlərini yumdu və bir neçə saniyə sonra gözlərini açdıqda artıq başqa ifadə var idi orada. Həyat eşqi ilə yanan diridən də diri oynaq işıqlı gözlər idi bunlar. – Amma... dəli olmağa vaxtım yoxdur, görməli çox işim var, – deyə gümrah səslə bildirdi və maşını işə salıb sürdü.

Onun köməyinə ehtiyacı olan insanları xatırlayıb özünü toplayan Cəmilə baxıb güclü insanların iki qrupa bölündüyün düşündüm. Birinci qrup tiranlardır. Onlar yalnız öz mənafeləri üçün yaşayırlar, bütün güclərini öz ambisiyalarına sərf edirlər. İkinci qrup isə donordlardır. Onlar öz güclərini insanlara xeyir verməyə sərf edirlər və yeganə ambisiyaları insanlar üçün faydalı olmaqdır.

Düşərgə balaca idi və biz oradan çıxanda altının yarısı idi. Yevlaxa təxminən on kilometr qalmışdı ki, mavi “Jiqu-

li" yenə göründü. Cəmil bizimlə yanaşı gedən "Jiquli"nin sürücüsünə baxıb mənə tərəf döndü.

– Bu odur! – deyə qərribə tərzdə bildirdi.

– Neyləyək? – mən özümü itirib soruşdum.

– Edəcəyimiz başqa bir şey yoxdur! – deyə qəti səsle bildirdi və sürət pedalını axıra kimi sıxdı.

Ağ "Cip" qabağa atılıb kəskin sürət yığaraq "Jiquli"ni arxada qoydu. Mən maşınımızın "Jiquli"dən güclü və sürətli olduğunu bildiyimdən özümü təhlükəsiz hiss etdim. Və bu təhlükəsizlikdən həzz almaq üçün arxaya çö-nüb "Jiquli"yə baxdım. Və sürücünün əlində bizə tuşlanmış avtomat gördüm.

– Aman Allah! – atəş açılmazdan öncə deyə bildiyim yalnız bu oldu.

Güllələr maşının təkərini tutdu və əlli metrə yaxın kontrolsuz gedən maşın yoldan çıxıb iki dəfə çevrildi. Mən zədə almasam da kontuziyaya yaxın vəziyyətə düşmüş-düm. Nə baş verdiyini anlamırdım və məni dartıb maşın-dan çıxaran Cəmilə mat-mat baxırdım.

– Necəsən? – deyə o mənim bədənimə yoxlayaraq so-ruşdu.

– Yaxşıyam, –astadan cavab verdim

Əlində avtomat tutmuş cavan oğlanın bizə yaxınlaşdı-ğını gördükdə nə baş verdiyini xatırladım. Bu, mavi "Jiqu-linin" sürücüsü idi. Cəmil ayağa qalxmaq istəyəndə oğlan onun qarnına təpik vurub yerə yıxdı.

– Məni xatırladın, deyilmi? – deyə nifrət dolu səsle dilləndi.

– Hə, – Cəmil başını tərpətdi.

– Əla! – oğlan əlindəki silahı ona tuşladı.

Damarımda qanım dondu, ürəyim sinəmdən qopub bo-ğazımı tıxadı. "Ola bilməz! Vəssalam elə bu? Yox, Cəmilin sonu belə olmamalıdır!"

– Dayan, tələsmə! – deyə Cəmil onu saxladı. – Məni öldürməzdən öncə istəyirəm biləsən ki, olanlara görə çox təəssüf edirəm, – bir az susub udqunduqdan sonra əla-və etdi. – Arvadını öldürdüyüm üçün təəssüf edirəm! Vəssalam, indi ölməyə hazırım.

Roman ucadan gülüb nifrətlə ona baxdı.

– Ölməyə hazırsan, əlbəttə! Amma bu sənin üçün çox yüngül cəza olardı.

– Neyləmək fikrindəsən? – deyə soruşan Cəmilin gözlərində qorxu parladi.

– Fikirləşsən tapa bilərsən, – Roman istehza ilə gülərək cavab verdi.

– Sən bunu etməyəcəksən! – Cəmil hədələyici səsle dilləndi.

– Niyə? – Roman qəfil qışqırdı. – Sən itkinin dadını duymalısan! – deyə silahı mənə tuşladı. – Əziz adamının gözlərinin qarşısında güllələnməsinin nə demək olduğunu bilməlisən.

Mən onun islanmış gözlərində artıq nifrət deyil, sonsuz kədər göürdüm. Həyəcanlanmışdı. Silah tutan əli əsirdi. Bu Cəmilin də gözündən yayınmamışdı. Sadəcə bir an la-zım idi və o an yetişdi. Roman gözünü Cəmildən ayırıb üzünü mənə çevirdi. Bu da hər şeyi dəyişəcək həmin an oldu. Elə bu dəqiqə, elə indicə, nə düşünmək, nə də təəddüd etmək olmazdı. O, yerindən sıçrayıb Romanın silah tutan əlini ha-vaya qaldırdı, o biri əli ilə isə boğazına güclü zərbə endir-di. Cəmilin həmləsi iti və gözlənilməz olduğundan Roman müdafiə oluna bilmədi və aldığı güclü zərbədən yerində yı-rğalandı, ağrıdan boğazını tutub arxaya bir neçə addım ataraq yerə oturdu. İndi silah Cəmilin əlində idi.

– Mənə doğma adam itkisi yaşatdırmaq istəyirsən? Ba-ğışla səni təəssüfləndirməli olacam. Gecikmisən, atan səni qabaqlayıb! Sənin atan, general Aqonyan bütün ailəmi gözlərim önündə güllələyib. Mən sadəcə onu öldürərək

qisas almaq istəyirdim, siz orada olmalı deyildiniz. Arvadının ölümündə atan məndən az günahkar deyil. İndi sənə mənim etdiyim səhvi təkrarlamağa imkan verə bilmərəm. Hər gecə yuxuda mənasız nifrətinin qurbanı olmuş günahsız insanları görməyin nə qədər ağır olduğunu bilmirsən. Bütün ömrünü bu əzabla yaşamalı olacaqsan. Mən artıq o zavallı qadını yalnız gecələr yuxularda deyil, gündüzlər, ayıq vaxtı da görürəm.

Boz torpağa oturmuş Roman çaşqın baxışlarla ona baxırdı. O, belə bir dönüş gözləmirdi. Bu, on illik keçmişin kabusu idi. Roman atasının "şanlı" zəfərinin haqqını ödəyirdi.

– Mən bu yükü cəza kimi çiyinlərimdə daşımağa hazır idim, bu günahı silmək üçün bütün varlığımı sərf etdim, amma bacarmadım. Daha gücüm tükənib! Bağışla məni! – deyib Cəmil mənə tərəf döndü. – Mənim üçün etdiyin hər şey üçün sağ ol, əzizim!

O, bunu deyib silahı çənəsinin altına dirədi. Məni sanki ıldırım vurdu.

– Yox, Cəmil! – deyə bağırıb yerimdən qalxıb ona tərəf atıldım.

Lakin o, həmişəki kimi qətiyyətli, iti və gözlənilməz oldu. Qəfil atəş səsi məni diksindirdi və Cəmilin qüdrətli vücudu cansız şəkildə yerə sərildi.

– Yox... – deyib taqətsiz halda onun yanında diz çök-düm.

Alnını sığallayıb diqqətlə üzünə baxdım. Üzündə qərribə istehza donub qalmışdı. Başımı qaldırıb hələ də çaşqınlıq içində olan Romana baxdım.

– Sən neylədin?! – deyib Cəmilin başını qucaqladım və onu itirdiyimi indi dərk edirmiş kimi hönkürməyə başladım. – Lənətə gəlsin sizin nifrətiniz! – deyə var gücümlə bağırtdım.

Epiloq

Otağa daxil olan oğlunu görüb general sevincək ayağa qalxdı.

– Oğlum! – deyib ona tərəf addımladı.

Roman isə buz kimi soyuq idi.

– Niyə onun Xocalıdan olduğunu demirdin? – atasının qarşısında dayanıb soruşdu. – Niyə onun ailəsini qırdığını demirdin?

General isə cavab vermədən qayıdıb yerinə oturdu.

– Heç bilirsən necə adam öldürdüm?! Sən heç vaxt bu cür mərd adam görməmişən, görməyəcəksən də. Ailəmi o deyil, sən öldürmüşsən. Mən sənə nifrət etməli idim, amma sən buna layiq deyilsən. Sən artıq mənim üçün heç kimsən! – deyə, ikrahla atasına baxan Roman geri dönüb otaqdan çıxdı.

General isə bayaq yerinə necə oturmuşdusa o cür də qalmışdı.

Son

Səhər saat beş idi. Öz reysini gözləyən bir neçə yuxulu sərnəşini çıxmaq şərti ilə, aeroport demək olar, boş idi. Dünyaya açılan qapımız olan aeroportumuzu ilk dəfə idi ki, belə diqqətlə seyr edə bilirdim. Moskvada işləyən bəzi dostlarımı yola salarkən burada bir neçə dəfə olmuşdum. Amma hər gəlişim pik saatlarına təsadüf etdiyindən buranı rahat görə bilməmişdim. Kafedə çay içərək gözəl aeroportun görünüşündən həzz alırdım. Gözümün önündən keçən ofisiyant məni fikirlərimdən ayırdı və mən üzümü qarşımda oturan Reçla tutdum.

– Bəs Roman sonra nə etdi?

O, gülümsəyib əllərini geniş açdı və şən səsle:

– Heç nə! Arvadına sadıq qaldı, – dedi.

– Daha evlənmədi?

– Niyə belə düşünürsən?

– Nə bilim. Axı dedin, arvadına sadıq qaldı.

O, yenə də gülümsədi.

– Səncə sadıq qalmaq daha heç kimi sevməmək və evlənməməkdir?

Mən təsdiq əlaməti olaraq başımı tərpətdim.

– Səhv edirsən! O, Anettanın ona aşılacağı fəlsəfəyə sadıq qaldı və həyatı sevərək yaşamağa davam etdi.

Mən yenə də başımı tərpətdim və onun sözlərini dərk etməyə çalışaraq fikrə getdim. Bir azdan onun reysini elan etdilər və biz bir-birimizə baxdıq.

– Vaxtdır, – deyə bildirsə də yerindən tərpənmədi və qəfil yuxudan oyanan adam kimi əlimi tutub mənə tərəf əyildi. – Gedək mənimlə! Xaricdə yaşamağa asan alışıcaqsan, İngilis dilini çox yaxşı bilirsən. Birlikdə yaşayırıq, işə düzəlməyinə də kömək edərim!

Mən heç bir cavab vermədən sakitcə ona baxırdım.

– Bağışla! – o, qəfil alışdığı kimi də qəfil sakitləşdi. – Bu axmaqlıq idi, – deyib ayağa qalxdı.

Bu, sönməkdə olan ümidin son parıltısı, son nəfəsi idi. Son görüşümüz olduğunu və daha heç zaman görüşməyəcəyimizi bilirdi.

Aeroport binasını tərk edib saata baxdım, altına qalır-
dı. Reçl getmişdi! Və həyatımın böyük bir səhifəsi onun-
la birgə getmişdi. Olduqca maraqlı və qəribə səhifə. Mən
dərindən nəfəs alıb gülümsədim. Bura mənim vətənim idi
və burada hər nə var idisə doğma idi, yaxşısı da, pisi də.
Reçl getdi və qəribə hissləri də özü ilə apardı. Beynim azad
olmuşdu. Daha heç bir mürəkkəb münasibətlər və qəribə
sevgi yox idi. Mən öz həyatımı sevərək yaşamağa davam
edəcəm. Öz adi həyatımı!

Həyat yoldaşım qapını açıb məni içəri buraxdı. Səhər
süfrəsi salınmış stolun arxasına əyləşib ayaqlarımı uzat-
dım və televizorun pultunu götürüb televizoru yandırdım
və həyat yoldaşıma tərəf döndüm.

– O getdi!

Arvadım bir müddət heç nə demədən mənə baxdı və
sonra nəvazişlə:

– Təəssüflənirsən? – deyə soruşdu.

– Yox, qətiyyən. Mən seçimimi etdim.

O, gülümsədi və:

– Çayın soyuyur, – deyə xatırlatdı.

MÜNDƏRICAT

I hissə. BALACA ŞEYTAN.....	10
II hissə. YALNIZ ÖN XƏTT!.....	16
III hissə. GİZLİN GƏLDİ... ..	20
IV hissə. DƏLİ	23
V hissə. ARTIQ BELƏ İNSANLAR DOĞULMUR.....	27
VI hissə. FOTOQRAF.....	32
VII hissə. ÖMÜRLÜK GECƏ	40
VIII hissə. AĞ VƏ QARA.....	50
IX hissə. ŞƏRQ VƏ QƏRB	54
X hissə. QAÇIŞ	58
XI hissə. MÜHARİBƏNİN VACİBLİYİ.....	68
XII hissə. HƏQİQƏT!.....	75
XIII hissə. BAKI BULVARI.....	81
XIV hissə. UŞAQLIQDAN KİŞİLİYƏ.....	86
XV hissə. TƏMİZ CİB VƏ TƏMİZ QƏLB.....	92
XVI hissə. QƏRİBƏ TƏKLİF	97
XVII hissə. KONSPİRASIYA.....	102
XVIII hissə. NİFRƏT VƏ SEVGİ.....	109
XIX hissə. VALİDEYNLƏR VƏ UŞAQLAR	115
XX hissə. RELSLƏR ÜZƏRİNDƏ ŞƏHƏR.....	119
XXI hissə. AZMIŞ GÜLLƏLƏR.....	123
XXII hissə. İNSAN ÇOX ŞEYƏ QADİRDİR.....	130
XXIII hissə. LƏNƏTƏ GƏLMİŞ NİFRƏT.....	134
Epiloq.....	141
Son.....	142

Aqil

Ar 2017
40

O, XOCALIDAN İDİ

R O M A N

Güclü insanların sevgisi də, nifrəti də güclü olur. Soyuq fevral gecəsi onun bütün həyatını dəyişdi. Çiyinlərinə düşən yük yetkin insanın belə qaldıra bilməyəcəyi qədər ağır idi. Amma o dözdü, yaşadı, mübarizə apardı.

İçindəki nifrət və kin onu cəhənnəmdən diri qayıtmağa, döyüşlərdən sağ çıxmağa və bütün varlığına sahib olmuş qisas hissini ardınca qaçmağa vadar etdi.

- Sevdiklərinin sənin gözlərin önündə öldürülməsini təsəvvür edə bilərsən?
- Yox, bu dəhşətdir!
- Onda onu necə mühakimə edə bilərsən?

ISBN 978-9952-36-281-7

9 789952 362817

www.qanun.az

4

QANUN
NƏŞRİYYATI

QANUN NƏŞRİYYATI

Kitab sifarişli (012) 431-16-62
və www.qanun.az saytında

[www.fb.com/qanunpublishing](https://www.facebook.com/qanunpublishing)